

ISSN 2029-7033

VERTIMO STUDIJS

Mokslo darbai

3

ISSN 2029-7033

VERTIMO
STUDIJS

3

VILNIAUS UNIVERSITETO
FILOLOGIJOS FAKULTETO
VERTIMO STUDIJŲ KATEDRA

ISSN 2029-7033

VERTIMO STUDIJOS

Mokslo darbai

3

2010

Redaktorių kolegija ***Editorial Board***

Atsakingoji redaktorė
Editor-in-Chief

Doc. dr. NIJOLĖ MASKALIŪNIENĖ

Vilniaus universitetas, Lietuva
Vilnius University

Nariai
Members

Dr. SVETLANA CARSTEN

Lidso universitetas, JK
University of Leeds

Prof. dr. PIETRO U. DINI

Pizos universitetas, Italija
Università degli Studi di Pisa

Prof. habil. dr. GALINA ELIZAROVA

Rusijos valstybinis A. I. Gerceno pedagoginis universitetas,
Rusija
*Российский государственный педагогический университет
им. А. И. Герцена*

Prof. dr. SYLVIA KALINA

Kelno taikomųjų mokslų universitetas, Vokietija
Fachhochschule Köln

Prof. dr. LIGIJA KAMINSKIENĖ

Vilniaus universitetas, Lietuva
Vilnius University

Prof. dr. GUNTA LOČMELE

Latvijos universitetas, Latvija
Latvijas universitāte

Doc. dr. VYTAUTĖ PASVENSKIENĖ

Vilniaus universitetas, Lietuva
Vilnius University

Doc. dr. LIONGINAS PAŽŪSIS

Vilniaus universitetas, Lietuva
Vilnius University

Prof. habil. dr. JĀNIS SĪLIS

Ventspilio universitetas, Latvija
Ventspils Augstskola

Doc. dr. VYTAUTAS VAIŠNORAS

Europos Komisijos Vertimo žodžiu generalinis direktoratas
European Commission, DG Interpretation

Leidinių parengė
Edited by

NIJOLĖ MASKALIŪNIENĖ, INGRIDA TATOLYTĖ, TIMOTHY OCHSER

Redakcijos adresas ***Seat of the Editorial Board***

Vertimo studijų katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Tel. +370 5 268 7245

Faksas (Fax) +370 5 268 7246

El. paštas (E-mail) nijole.maskaliuniene@ff.vu.lt

TURINYS

- 7 PRATARMĖ
- 8 FOREWORD
- 9 ALINA DAILIDĖNAITĖ, VIKTORIJA NOREIKAITĖ
Kalbos tempo ir sinchroninio vertimo kokybės sąveika
- 23 SANDRO NIELSEN
Translational Creativity: Translating Genre Conventions in Statutes
- 36 HANS-HARRY DRÖSSIGER
Zum Begriff und zu Problemen der Realien und ihrer Bezeichnungen
- 53 REGINA RUDAITYTĖ
Inter-cultural Translation as Interpretation and Communication
- 59 GUNTA LOČMELE
Multicultural Influences on Latvian Advertising
- 72 NIJOLĖ MASKALIŪNIENĖ
Laiko deiksė politinėje retorikoje: praleidimo ir pridėjimo strategijos verčiant į anglų kalbą
- 84 RASA KLIOŠTORAITYTĖ, LINA SPURGEVIČIŪTĖ
Apie keiksmažodžių vertimą iš italų kalbos į lietuvių kalbą. I. Calvino romano *Vorų lizdų takais* keiksmažodžių vertimo analizė
- 93 NATALIJA MOISEJEVA
The Semantic Analysis of the English Cultural Key Word *Right* and its Equivalents in Italian
- 109 MARKAS PAURA
Antoniminiai kompiuterių virusų rūšių pavadinimai
- 123 JĀNIS SĪLIS
Developing Latvian Terminology of Translation Studies: The First Steps

- 131 ANDREJS VEISBERGS
 Translators' Tools: Latvian and Lithuanian Bilingual
 Lexicographical Tradition Compared

APŽVALGOS, RECENZIJOS, ANOTACIJOS

- 150 LIGIJA KAMINSKIENĒ
 Atitikimas be tapatybės. Recenzija. Paul Ricoeur *Apie vertimą*
- 156 VERA VERDIANI
 Vertėjo amatas
- 159 GAIRĒS ŽURNALO VERTIMO STUDIJOS AUTORIAMŠ
- 160 GUIDELINES FOR PUBLICATION IN THE JOURNAL
 VERTIMO STUDIJOS ('TRANSLATION STUDIES')

PRATARMĖ

Jūsų rankose jau trečiasis *Vertimo studijų* numeris. Galime teigti, kad leidinys tapo tęstinis, nes susidomėjimas juo nuolat didėja. Tai rodo ir pateiktų straipsnių skaičius, ir kolegų vertėjų atsiliepimai, ir siunčiami komentarai. Be to, paskelbti straipsniai buvo gana daug cituojami, ypač studentų magistrantų darbuose.

Džiaugiamės, kad ir straipsnių ši kartą gavome daugiau, nei galime sudėti į šį numerį. Spausdinamus straipsnius atrinkome pagal recenzentų įvertinimą ir atsiuntimo datą: kelis perkėlėme į 2011 m. numerį, kuris šiuo metu taip pat jau pradėtas rengti. Žurnalo turinys lieka panašus – skelbiame straipsnius, kuriuose vienu ar kitu aspektu nagrinėjamos vertimo problemos ir vertimo teorijai ar praktikai aktualūs dvikalbės komunikacijos, kalbų gretinimo ir terminologijos klausimai. Jus grupuojame taip pat pagal temas – pradedame nuo vertimo žodžių problemų, teorinių vertimo aspektų ir baigiame vertimo dėstymo metodika, terminologija ir leksikografija.

Kaip ir ankstesniuose žurnalo numeriuose, skelbiami straipsniai įvairiomis kalbomis – šiame numeryje rasite anglų, vokiečių ir lietuvių kalbomis parašytus straipsnius. Redaktorių kolegijos nuomone, ypač aktualūs yra straipsniai lietuvių kalba: lietuviškoji vertimo studijų terminija, panašiai kaip ir latviškoji, dar tik formuojasi, o pirmieji Lietuvoje vertimo žodžių problemas nagrinėjantys straipsniai paskelbti būtent *Vertimo studijose*. Šiame numeryje skelbiamas dar vienas šiai problematikai skirtas straipsnis, kuriame aptariama kalbos tempo įtaka sinchroninio vertimo kokybei. Ekonomikos tekstų vertėjams bei žanro konvencijų vertimo (ir ne tik) tyrėjams bus įdomus Sandro Nielseno straipsnis. Šiame žurnalo numeryje gvildenamos ir šiuo metu populiarios intertekstualumo, politikos ir reklamos kalbos bei realiųjų vertimo temos, Andrejs Veisbergs pristato labai išsamią istorinę Lietuvos ir Latvijos leksikografijos apžvalgą. Ne mažiau įdomios akademinį diskursą praturtinančios ir diskusiją užmezgančios vertėjų darbą aptariančių kūrinių ir jų vertimų refleksijos – tokios kaip Ligijos Kaminskienės Paulio Ricoeuro knygos *Apie vertimą* recenzija, kurią, esu tikra, perskaitysite su malonumu.

Tęsdami tradiciją, kviečiame bendradarbiauti visus, kuriems rūpi verstinė literatūra, vertimo problemos, profesionalių vertėjų rengimas. Laukiame jūsų straipsnių ir recenzijų, nes kartu galime sukurti įdomų ir naudingą leidinį.

NIJOLĖ MASKALIŪNIENĖ
Atsakingoji redaktorė

DEAR READER,

Welcome to the third volume of the journal *Vertimo studijos* ('Translation Studies'), which has already established itself as a respected periodical. We are happy that its readership is growing, which is evident not only from the number of submissions we receive, but also the abundant feedback from fellow translators and interpreters, our students, and various other readers. It is also satisfying to note that papers from the previous two volumes have been widely cited, particularly in MA theses.

We are pleased to have received more submissions than the present volume can accommodate. The papers it contains have been selected for publication based on anonymous peer reviews and the date of their submission; a few papers have been reserved for inclusion in the 2011 volume, which is currently in preparation. The focus of the journal remains the same as in previous years, with papers exploring problems pertaining to a diverse range of translation/interpreting theory and practice-related domains, including bilingual communication, language comparison and terminology (to name a few). The papers are grouped by subject-matter, beginning with the problems of interpreting and translation theory and ending with methods of teaching translation/interpreting, terminology and lexicography.

As in the previous volumes, the present edition contains papers in different languages: this time in English, German and Lithuanian. In the opinion of the Editorial Board, papers presented in Lithuanian have a special significance since translation/interpreting terminology in Lithuanian, as in Latvian, is in development, and pioneering Lithuanian studies in interpreting problems can be credited to this journal. The present volume contains an illuminating article exploring the impact that the rate of speech delivery can have on the quality of simultaneous interpreting. Translators of economic texts and researchers of genre conventions—among others—will be interested in Sandro Nielsen's article on creativity in legal translation. This volume also explores the currently popular themes of intertextuality, the language of politics and advertising, and the translation of culture-specific words, as well as presenting a thorough overview of Lithuanian and Latvian lexicography by Andrejs Veisbergs. No less thought-provoking and stimulating for academic discourse are the reflections on works (and their translations) that explore the craft of the translator—I am confident that Ligija Kaminskienė's review of Paul Ricoeur's book *On Translation* will be a delight to read.

We invite submissions, reviews and input from everyone with an interest in literary translation, the problems of translation/interpreting and the professional training of translators/interpreters. Together we can produce a journal that will prove invaluable to our ever-fascinating professional sphere.

NIJOLĖ MASKALIŪNIENĖ
Editor-in-Chief

KALBOS TEMPO IR SINCHRONINIO VERTIMO KOKYBĖS SAŲEIKA

ALINA DAILIDĖNAITĖ, VIKTORIJA NOREIKAITĖ

Vilniaus universitetas

Filologijos fakultetas

Vertimo studijų katedra

alina.dailidenaite@gmail.com

vicktorija@gmail.com

Kiekvienas vertėjas žodžiu, siekdamas kuo tiksliau ir sklandžiau išversti tai, ką sako kalbėtojas, turi susidoroti su papildomais vertimą sunkinančiais veiksniais. Šiame straipsnyje nagrinėjamas vienas tokių veiksnių – greitas kalbos tempas ir stebima, kaip jis veikia sinchroninio vertimo kokybę verčiant iš anglų kalbos į lietuvių kalbą. Straipsnyje remiamasi prielaida, kad kuo greitesnis kalbėjimo tempas, tuo daugiau klaidų sinchroniniame vertime ir vertimo kokybė prastesnė. Dėmesys kreipiamas į dvi pagrindines klaidų rūšis – turinio ir sklandumo klaidas. Siekiant įgyvendinti užsibrėžtus uždavinius atliekamas kokybinis tyrimas. Atlikta kiekybinė ir kokybinė gautų duomenų analizė rodo, kad dėl greito kalbos tempo labiausiai nukenčia sinchroninio vertimo turinys. Vertimo sklandumą greitas kalbos tempas veikia įvairiai – atskirų vertėjų vertimo sklandumas buvo nevienodas. Tai priklauso nuo vertėjo vertimo įpročių, taikomų strategijų ir turimos sinchroninio vertimo patirties. Straipsnyje įvardijamos pagrindinės priežastys, dėl kurių vertėjams buvo sunkiau versti greito tempo kalbą. Tai dėmesio paskirstymo problema, galimas per didelis atsilikimas nuo kalbėtojo, pažodinis vertimas, nemokėjimas greitai apibendrinti. Taip pat atkreipiamas dėmesys į tai, ko vertėjai galėtų išmokti iš atlikto tyrimo rezultatų, siūloma taikyti atitinkamas priemones, kad vertimas būtų kuo kokybiškesnis, patariama lavinti gebėjimą atsilikti nuo kalbėtojo ir apibendrinti girdimą kalbą.

Sinchroninis vertimas (SV) – viena vertimo žodžiu rūšių, kai vertėjas klausosi pranešimo viena kalba, tuo pačiu metu verčia jį į kitą kalbą, o versdamas toliau klausosi kalbėtojo. Pagrindinis tokio vertimo tikslas – tiesiogiai ir kuo panašiau į originalo tekstą perteikti pranešimo esmę naudojant tuos pačius komunikacijos būdus (Gutt 1991). Sinchroninio vertimo metu vykstančius procesus galima suskirstyti į tokias dalis: vertėjas pateikia išgirstą teksto dalį A, laukia kitos pranešimo dalies B, ją išgirdęs įsimena ir tuo pačiu metu vis dar verčia A dalį stengdamasis versti sklandžiai ir tiksliai (Liu, Schallert, Carroll 2004). Tyrimų duomenys rodo, kad vertėjai, versdami sinchroniškai, beveik visą pranešimo pateikimo laiką klausosi ir kalba vienu metu (Chernov 1979; Gerver 1975). Šis kompleksinis procesas reikalauja sutelkti dėmesį ir tolygiai paskirstyti

pastangas, kad jų pakaktų visiems procesams atlikti. Taigi vertėjo kognityviniai ištekliai naudojami daugeliui funkcijų vienu metu vykdyti. Dėl to vertėjai žodžiu dirba nuolat rizikuodami peržengti savo galimybių ribas. Pagal Danielio Gile'io SV pastangų modelį (*Effort model*), vertėjas savo pastangas turi tolygiai paskirstyti tokiems vertimo etapams: klausymui, suvokimui ir kalbėjimui, įsiminimui ir visų etapų koordinavimui (1997). Tad jeigu nors vienam iš etapų dėl vieno ar kitų trikdžių skiriama per mažai dėmesio, vertėjas klysta ir nukenčia vertimo kokybę. Be to, susidūręs su vienu iš sunkumų, vertėjas būna priverstas jam skirti daugiau dėmesio ir todėl blogiau įgyvendina kitą etapą. Pavyzdžiui, Gile'is (1995) įrodė, kad versdamas greitą kalbą vertėjas daugiau laiko skiria klausymui ir išgirstos medžiagos suvokimui, todėl labiau atsilieka nuo kalbėtojo¹. Tokią pačią išvadą jau anksčiau buvo padaręs Davidas Gerveris (Gerver 1969), pastebėjęs, jog vertėjai atsilieka nuo kalbėtojo labiau, kai kalbos tempas greitas. Alicja Adamowicz (1989) taip pat įrodė, kad versdami nesudėtingus tekstus vertėjai pernešylyg nenutoldavo nuo originalo, o versdami struktūriškai painius tekstus – priešingai. Remiantis šiais tyrimais galima teigti, jog versdami sudėtingus tekstus vertėjai skiria daugiau pastangų ne tik klausymui, bet ir informacijos įsiminimui, nes kuo daugiau atsilieka nuo kalbėtojo, tuo labiau apkraunama atmintis. Galima daryti prielaidą, kad tokiu atveju prastėja kalbėjimas, t. y. vertimas, nes kiti SV procesai reikalauja daug daugiau vertėjo pastangų (pagal Gile'io pastangų modelį), ir kad straipsnyje nagrinėjamas vienas SV sunkinantis veiksnys – greitas kalbos tempas – sudaro palankias sąlygas klaidoms atsirasti.

Norėdami užtikrinti kokybišką vertimą, vertėjai viso vertimo metu ir ypač susidūrę su papildomais sunkumais turi spręsti, kokia informacija svarbesnė, kokias gramatines formas ir sintaksines struktūras rinktis, kad mintis būtų perteikta geriausiai (Riccardi 2005). Vis dėlto sinchroninio vertimo kokybė – ne absoliutus, o santykinis dydis, kuriam atskaitos taškas parenkamas kaskart iš naujo. Pasak Giulianos Garzone (2002, 107), didžiausia problema yra ta, kad kokybę sudaro keli skirtingi veiksniai, o pats vertimas įtraukia įvairias žmonių kategorijas – vertėjus, klientus, kalbėtojus – ir kiekviena jų vadovaujasi sava kokybės samprata. Maža to, skiriasi ne tik pats kokybės suvokimas, bet ir jos vertinimo kriterijai. Trumpai tariant, vienos visiems priimtinos vertimo kokybės apibrėžties nerasime. Nors pačių vertėjų ir vertimo klausančių klientų lūkesčiai skiriasi, esminiai vertimui keliami reikalavimai yra labai panašūs. Ir vertėjai, ir konferencijos dalyviai labiausiai vertina vertimo nuoseklumą, logiką ir sklandumą (Kurz 2001; Macias 2006). Vadinasi, kokybiškas SV ne tik turi logiškai ir tiksliai perteikti originalo kalbos mintis – labai svarbu, kad tai būtų atlikta sklandžiai. Iš čia kyla du SV kokybės vertinimo kriterijai: tikslumas (t. y. prasmės perteikimas, vertimo ir originalo atitikimas) ir vertimo sklandumas (Riccardi 1999).

¹ Straipsnyje vartojamas terminas „atsilikimas nuo kalbėtojo“ atitinka literatūroje anglų kalba vartojamus terminus *ear-voice-span (EVS)*, *lag*, *time lag* ir *delay*.

Vertimo tikslumas moksliniuose darbuose vertinamas atsižvelgiant į praleistą svarbią informaciją, pridėjimus, minties iškraipymus ir pan. Atliekama dviejų „tekstų“ (pasakytos kalbos ir vertimo) turinio analizė ir ieškoma neatitikimų. Tačiau labai svarbu ne tik formaliai suskaičiuoti praleistų, pakeistų ar pridėtų frazių ar sakinių skaičių, bet ir įvertinti, ar jie darė esminę įtaką originalaus teksto pagrindinės minties iškraipymui, mat ne kiekvienas vertėjo padarytas netikslumas pakeičia originalios kalbos esmę (Pio 2003). Žinoma, toks vertinimas yra šiek tiek subjektyvus, bet galutinis rezultatas parodo, koks yra vertimo lygis, daug aiškiau nei tada, kai skaičiuojami visi be išimties netikslumai.

Kalbant apie kitą SV vertinimo matmenį – sklandumą – reikia pažymėti, kad gebėjimas sklandžiai kalbėti apskritai laikomas vienu svarbiausių gabaus vertėjo žodžiu bruožų ir vienu iš vertimo kokybės vertinimo kriterijų (Gile 1995, 162; 172). Wilhelmas Weberis mini būtinybę verčiant mintis reikšti automatiškai (1990, 47), o Danica Seleskovitch ir Marianne Lederer pabrėžia kalbėsenos kontrolės svarbą (1989, 229). Pagal vertėjų ir konferencijų dalyvių apklausų duomenis, sklandus vertimas laikomas kokybiškesniu (Buhler 1986; Kurz 1993). Tačiau literatūroje trūksta konkrečių matmenų, nusakančių, kaip pasiekti vertimo sklandumą ir kaip jį įvertinti. Vienas plačiausiai taikomų metodų – nustatyti sklandžiai versti trukdančius veiksnus. Ervingas Goffmanas, kalbėdamas apie ekstralingvistines klaidas, kurios išduoda intensyvų kalbėtojo mąstymo procesą, teigia, kad tikri profesionalai turėtų kontroliuoti kalbą taip, kad klausytojams nesigirdėtų jokių vertėjo pastangų ir abejonių (Goffman 1981, 172). Alanas Garnhamas klaidas, trukdančias sklandumui, įvardija konkrečiau: „Dažniausiai pasitaikantys nesklандžios kalbos bruožai – garsiai išreikštos abejonės, ilgos pauzės, užpildytos pauzės, taisymsiai, neteisingai pradėti sakiniai, pasikartojimai, mikčiojimas ir apsirikimai“ (Garnham 1985, 206). Sklandžiam ir kokybiškam SV jų turėtų būti kuo mažiau.

SINCHRONINIO VERTIMO STRATEGIJOS: PAGRINDINĖS SV PROBLEMOS IR JŲ SPRENDIMO BŪDAI

Norėdamas susidoroti su SV keliamais iššūkiais, vertėjas priima tam tikrus sprendimus ir renka atitinkamą strategiją. Jos pasirinkimas priklauso nuo daugelio veiksnių: kalbų, iš kurios ir į kurią verčiama specifikos, pateikiamos informacijos intensyvumo ir tempo, atminties pajėgumo, kalbėtojo kalbėjimo maneros, vertėjo patirties ir išorinių trikdžių (Kohn, Kalina 1996, 119; Riccardi 2005). Gile'is įvardija tokius konkrečius trukdančius veiksnus: glausta ir informatyvi kalba, greitas kalbėjimo tempas, bloga garso kokybė, skaitomos kalbos, ilgi vardai, pavadinimai, daug skaičių ir kt. (Gile 1995).

Skirtingi autoriai įvairiai grupuoja SV strategijas, bet šio straipsnio tikslas – nustatyti ir aptarti tik tas, kuriomis vertėjas gali pasinaudoti versdamas greito tempo kalbas.

Apibendrintai galima išskirti tokias strategijas:

1. **Supratimo strategijos** (angl. *comprehension strategies*) taikomos tada, kai vertėjas ne visiškai supranta tai, kas buvo pasakyta, arba bijo, kad dėl per greito kalbėtojo tempo nespės visko įsisąmoninti (Gile 1995, 192).
 - 1.1. Delsimas (angl. *stalling*) vartojant bereikšmes frazes. Šios strategijos tikslas – laimėti laiko vartojant bendro pobūdžio teiginius, kurių nebuvo originale ir kurie nesuteikia jokios naujos informacijos. Tuo pačiu metu klausomasi kalbėtojo ir išvengiama nepageidautinų ilgų pauzių.
 - 1.2. Numanymo (angl. *anticipation*) metu dalis teksto nuspėjama ir išverčiama anksčiau, nei pats kalbėtojas ją pasako (Kalina 1992, Zanetti 1997).
 - 1.3. Atsilikimas (angl. *time-lag*). Atsilikdamas vertėjas geriau supranta girdimo sakinio mintį, bet rizikuoja per daug apkrauti savo trumpalaikę atmintį (Gile 1997, 207).
2. **Performulavimo strategijos** (angl. *reformulation strategies*) dažniausiai taikomos tada, kai vertėjas susiduria su sudėtiniais ilgais sakiniais ar sudėtingomis sunkiai išverčiamomis frazėmis. Tokiu atveju gali būti taikomi morfosintaksiniai keitimai (angl. *morphosyntactic transformations*), kai keičiama sakinio konstrukcija, jungiami atskiri sakiniai arba ilgi sakiniai skaidomi į trumpesnius ir pan., sutrumpinimai (angl. *condensations*), kai apibendrinama pasakyta mintis arba atrenkama tik svarbiausia informacija, o dalis perteklinės informacijos praleidžiama (Kalina 1992, 255), ir išplėtimai (angl. *expansions*), kai vartojama daugiau žodžių tam, kad būtų išlaikytas sklandumas ir minties logika, papildomai pakartojama, patikslinama ir perfrazuojama ar kai nežinant konkretaus termino atitiktens terminas aiškinamas savais žodžiais (plg. Gile 1995, 198).
3. **Nenumatytų atvejų strategijos** (angl. *emergency strategies*) taikomos tada, kai kitos strategijos yra nepakankamai efektyvios ir siekiama išvengti padėties be išeities. Jas patartina naudoti tik išskirtiniais atvejais.
 - 3.1. Pažodinis vertimas (angl. *transcoding*), kai frazė ar terminas išverčiami pažodžiui (Gile 1995, 199);
 - 3.2. Apytikslė reikšmė (angl. *approximation*), kai vertėjas pateikia ne tikslia, o apytikslę žodžio reikšmę – tą, kurią pirmiausia prisimena (Kalina 1992, 254);
 - 3.3. Vengimas (angl. *evasion*), kai vertėjas tyčia praleidžia ir visai nepamini tam tikros pranešimo dalies;
 - 3.4. Taisyminis (angl. *substitution*), t. y. jau pavartotos frazės ar žodžio keitimas kita fraze ar žodžiu (Kalina, Kohn 1996, 132).

Vadinasi, daromų klaidų skaičių galima sumažinti taikant tam tikrą strategiją, kurią vertėjas renkasi pagal konkrečią probleminę situaciją. Ir nors kai kurie būdai nerekomenduotini ir taikytini tik esant ypatingam atvejui (pvz., vengimas), tinkamos vertimo strategijos pasirinkimas tiesiogiai veikia vertimo tikslumą ir sklandumą – kitaip sakant, vertimo kokybę.

EKSPERIMENTO REZULTATŲ VERTINIMO KRITERIJAI

Siekiant įvertinti greito kalbos tempo įtaką SV kokybei, buvo atliktas eksperimentas. Remtasi Gile'io pastangų modelio prielaida, kad greitas vertimo tempas sunkina vertimą ir šitaip sudaro sąlygas klaidoms atsirasti. Lyginant vertimą su originalu pirmiausia buvo įvertinti sintaksės netikslumai, t. y. nustatyti faktiniai vertimo ir originalios kalbos neatitikimai. Kadangi SV pagrindinis vertėjų uždavinys – perteikti klausytojui girdimos kalbos prasmę, aptiktos sintaksės klaidos vertinamos ir kokybiškai, t. y. sprendžiama, ar vertėjo praleista, pridėta ar pakeista informacija iš esmės trukdė suprasti išverstos kalbos pagrindinę mintį. Be to, iš vertėjų ir konferencijų dalyvių apklausų matyti, kad abi šios grupės iš vertimo tikisi ne tik tikslaus faktinės medžiagos vertimo, bet ir atitinkamos vertėjo kalbėsenos, t. y. sklandaus vertimo. Dėl to atsižvelgiama ir į vertimų sklandumą. Reikia pripažinti, kad kol kas vienos bendros vertimo sklandumo apibrėžties nėra. 1999 m. Marie-Noëlle Guillot pirmoji pasiūlė išskirti tokius sklandumo vertinimo aspektus: vertimo laisvumą, abejonių nebuvimą, rišlumą, veiksmingumą ir suprantamumą. Nors panašiai vertimo sklandumą apibūdina nemažai autorių, smulkesni vertinimo kriterijai skiriasi. Nepaisant vertimo kokybės vertinimo sudėtingumo ir kompleksiskumo, ši koncepcija aptinkama daugelyje mokslinių darbų (Kurz 1989, 1993; Gile 1990; Mack, Cattaruzza 1995; Kurz, Pöhhacker 1995). Aprašant eksperimento rezultatus vertimo kokybė vertinta remiantis Alessandro Riccardi naudotais kriterijais. Pagal ją, kokybės vertinimo kriterijus galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes: pirmajai priklauso kriterijai, į kuriuos atsižvelgiant vertinami verčiamos kalbos prasmės atitikmenys vertime (lyginami du tekstai – tekstas originalo kalba ir vertimas); antrosios grupės kriterijai apibrėžia vertimo pateikimą (klausomasi vertimo ir ieškoma sklandumą mažinančių klaidų). Reikia pažymėti, kad vertimo kokybė vertinama atsižvelgiant į vertimo trūkumus. Remiamasi prielaida, kad kuo jų vertime pasitaiko daugiau, tuo vertimo kokybė prastesnė.

Tyrimas grindžiamas šiais vertimo ir originalo atitikimo vertinimo kriterijais:

- 1. Praleidimai** – kai vertėjas praleidžia dalį kalboje pasakytos informacijos. Tokie praleidimai gali būti dvejopi: vienu atveju vertėjas sąmoningai praleidžia dalį informacijos, nes ją pasako apibendrinamas; kitu atveju vertėjas ko nors nepamini, nes paprasčiausiai nespėja arba užmiršta dalį informacijos. Buvo atidžiai

nagrinėjamas kiekvienas informacijos praleidimo atvejis ir tik tada nusprendžiama, ar vertėjas padarė vertimo kokybę menkinančią klaidą.

Praleisti galima atskirus žodžius arba ilgesnes pranešimo dalis. Pirmuoju atveju svarbūs praleidimai yra tos frazės ar žodžiai, dėl kurių klausytojas netenka svarbios informacijos. Tokie praleidimai gali iškreipti verčiamo teksto prasmę (Altman 1994, 29).

2. Pakeitimai – kai vertėjas pakeičia kalboje pateiktą informaciją klaidinga arba kai versdamas pakeičia sakinių konstrukciją ir šitaip pateikia visiškai kitokią nei kalbėtojo mintį. Šitaip atsiranda prieštaravimų, dviprasmių teiginių ir klausytojus klaidinančių faktų (Falbo 1998). Klaida nebuvo laikomi tie sakinių struktūros ir frazių keitimai, kurie netrukdo teisingai suprasti, kas norėta pasakyti. Klaida laikomi tik prasmę iškraipantys pakeitimai.

3. Pridėjimai – kai dalį sakomos informacijos vertėjas sugalvoja pats. Taip dažniausiai nutinka, kai vertėjas išgirsta tik dalį viso sakinio ir norėdamas jį užbaigti stengiasi vartoti abstrakčias frazes. Iš esmės tai yra vienas būdų išspręsti iškilusią problemą, bet kartais tokie pridėjimai nepageidautinai pakeičia pranešimo prasmę (Russo, Rucci 1997).

Vertimo sklandumo vertinimo kriterijai:

1. Fonetikos klaidos. Gerberio atliktas tyrimas patvirtina faktą, kad didėjant kalbos tempui vertėjai linkę kalbėti greičiau ir dėl to daryti daugiau fonetikos ir tarimo klaidų (Gerber 1969). Klaida laikomi bet kokie blogai ištarti žodžiai.

2. Užpildytos pauzės. Užpildytais pauzėmis laikomi tokie intarpai kaip *eh*, *ehm*, *amm* ir pan. Skirtingai nuo tylių pauzių, kurios toleruotinos, kai atsiranda laiku ir vietoje, užpildytos pauzės visada laikomos sklandumą mažinančiu veiksmu.

3. Taisymaisi – kai vertėjas išverčia vienaip, bet paskui pasitaiso ir pasirenka kitą formuluotę nepakeisdamas vertimo prasmės. Taisymusi laikytinas betikslis ne tik frazių, bet ir atskirų žodžių keitimas. Kitaip sakant, kokybę blogina tokie taisymaisi, kai taisomasi ne dėl to, kad buvo padaryta esminė vertimo prasmę iškraipanti klaida. Į šią kategoriją taip pat įtraukti ir taisymaisi sakinio pradžioje, kitaip tariant, neteisingai pradėti sakiniai (angl. *false start*).

4. Pakartojimai – kai vertėjas pakartoja tą patį žodį ar visą frazę. Klaida laikomi tik tie pakartojimai, kurie nėra retoriškai svarbūs ir neatlieka svarbios minties pabrėžimo funkcijos.

Visi eksperimento metu gauti vertimai buvo vertinami atsižvelgiant į išvardytus kriterijus. Susumavus vertimo kokybę bloginančių veiksmų dažnį verčiant optimalaus tempo kalbą ir greito tempo kalbą galima nustatyti vertimo sritis, kurias labiausiai veikia didesnis kalbos greitis. Pažymėtina, kad lyginamos ne tik verstinės kalbos su ori-

ginalo kalbomis, bet ir vieno vertėjo atlikti greičiau ir lėčiau pasakytų kalbų vertimai. Šitaip siekiama išsiaiškinti, kurias klaidas lėmė būtent greitas kalbos tempas, o ne kiti veiksniai.

Vertinant SV būtina atsižvelgti tiek į lingvistinius, tiek į ekstralingvistinius veiksnius. Šiame straipsnyje apibendrinami eksperimento rezultatai dviejų pagrindinių SV kokybės vertinimo aspektų – turinio ir sklandumo – atžvilgiu.

Eksperimento tikslas – konkrečiai įvardyti kokybę mažinančius veiksnius, t. y. nustatyti, kokių klaidų verčiant greitą kalbą daroma daugiau, arba kas tokiu atveju nukenčia labiau – kalbos turinys ir forma, ar sklandumas. Be to, ne tik tarpusavyje lyginami kiekvieno vertėjo greitesnės ir lėtesnės kalbų vertimai, bet ir atsižvelgiama į visų eksperimente dalyvavusių vertėjų padarytas klaidas, išskiriamos bendresnės tendencijos.

EKSPERIMENTAS. HIPOTEZĖS

Gerveris savo darbe apie kalbos tempo įtaką SV padarė išvadą, kad verčiant greito tempo kalbą vertimo kokybė vienareikšmiškai blogėja, kitaip sakant, kad visų tipų klaidų, kurias jis tyrė, daugėja. Remiantis šiomis išvadomis galima formuluoti pirmąją hipotezę, kad *greitėjant kalbos tempui SV klaidų skaičius didėja*.

Kalbant apie konkretesnes klaidų rūšis tikėtina, kad verčiant greitesnio tempo kalbą pranešimo mintį keičiančių esminių praleidimų, pridėjimų ir pakeitimų bus daugiau nei verčiant ne taip greitai sakomą kalbą. Remiantis Gile'io pastangų modeliu ir Gerverio išvadomis, kad vertėjai linkę labiau atsilikti, kai kalbos tempas greitas, galima daryti prielaidą, jog nespėdamas su tekstu ir stengdamasis apibendrinti išgirstą informaciją vertėjas dalį jos iš viso praleis. Tad praleidimų turėtų būti daugiau greitesnės nei lėtesnės kalbos vertime. Taip pat, nespėdamas išgirsti ar suprasti visos informacijos, vertėjas gali griebtis performulavimo strategijos, kuri gali iškraipyti pranešimo mintis. Be to, labai tikėtina, kad dalį neišgirstos informacijos vertėjas bandys užpildyti savo sugalvotomis apibendrinamosiomis frazėmis, ir čia kyla pavojus, kad klausytojas bus suklaidintas. *Taigi galima iškelti hipotezę, kad verčiant greitą kalbą SV visų tipų turinio klaidų (praleidimų, pakeitimų ir pridėjimų) daroma daugiau*.

Ir toliau remiantis prielaida, kad verčiant greitą kalbą vertėjai linkę daugiau atsilikti ir apibendrinti, galima teigti, jog tokiu atveju gramatinių, kalbos kultūros, tarimo klaidų, taisymųsi ir pakartojimų turėtų būti mažiau, nes apgalvotiems, apibendrinamiems sakiniams būdingas sklandumas palyginti su pažodiniu vertimu, kai stengiamasi kuo labiau laikytis originalo. O užpildytų pauzių, smarkiai mažinančių vertimo sklandumą, greitos kalbos vertime galima tikėtis daugiau, nes tokios pauzės dažniausiai vartojamos tada, kai atsiliekiama nuo originalo kalbos ir intensyviai galvojama apie būsimo sakinio struktūrą, gramatiką ir skambesį (Cecot 2001). Žinoma, gali atsitikti ir taip: vertėjas nenorėdamas praleisti detalių stengiasi kuo mažiau atsilikti nuo originalo ir verčia pažodžiui. Apibendrinamosios hipotezės būtų šios: *verčiant greitą kalbą SV gramatinių, kalbos kultūros, tarimo klaidų, taisymųsi ir pakartojimų daroma mažiau, nes*

atsilikimas nuo originalo leidžia vertėjui pateikti sklandų sakinį. Užpildytų pauzių greitos kalbos SV bus daugiau, nes jos liudija apie intensyvių vertėjo išankstinį sakinio planavimą. Galima ir priešinga hipotezė: verčiant greitą kalbą SV gramatinių, kalbos kultūros, tariamo klaidų, taisymsių ir pakartojimų daroma daugiau, nes vertėjas verčia beveik pažodžiui, nenorėdamas, kad būtų pertrauktas greitas informacijos srautas. Užpildytų pauzių tokiame SV bus mažiau, nes vertėjas minčiai performuluoti skiria nedaug laiko.

Šiam tyrimui naudojamos dvi originalios angliškos kalbos. Kalbų tematika ir sudėtingumo lygis labai panašūs. Kalbose vengiama painių, ilgų sakinių, sudėtingų pavadinimų, vardų, skaičių. Buvo stengiamasi parinkti kuo panašesnes kalbas, kad esminis jų vertimą apsunkinantis skirtumas būtų kalbos tempas. Pirmą šiame darbe naudojama kalba trunka 9 min. 46 sek. ir sakoma vidutiniškai 116 žodžių per minutę greičiu. Šis tempas atitinka literatūroje minimą optimalaus greičio sampratą. Antra kalba trunka 8 min. 35 sek., jos vidutinis greitis – 131 ž./min. Toks tempas viršija vertėjams patogų vertimo tempą (Gerver 1969; Seleskovitch 1978; Shlesinger 2003; Dam 1998), todėl eksperimente dalyvaujantiems vertėjams turi kelti tam tikrų sunkumų.

Buvo siekiama, kad tyrime dalyvaujančių subjektų charakteristika, patirtis ir žinios SV srityje būtų kuo panašesnės (žr. 1 lentelę). Eksperimentui parinktos 6 studentės, Vilniaus universiteto Vertimo studijų katedroje studijavusios vertimą žodžiu ir išklausiasios dviejų semestrų sinchroninio vertimo kursą. Visų tyrimo dalyvių gimtoji kalba – lietuvių, o pirmoji užsienio kalba – anglų. Visos studentės neturi arba turi mažai realios SV patirties. Neprofesionalūs vertėjai tyrimui pasirinkti dėl to, kad iš jų tikimasi įvairesnės vertimo sunkumų amplitudės. Kitaip sakant, tikimybė, jog neprofesionaliam vertėjui versti greitą tekstą yra daug sunkiau, didesnė. Be to, daugelis profesionalių vertėjų vertimo strategijas taiko automatiškai, tad jų vertimuose klaidų aptikti daug sunkiau (Moser-Mercer 1997, 259). Todėl buvo pasirinkti mažiau patyrę vertėjai, mat tyrimo tikslas – nustatyti sunkumus, kylančius verčiant greitesnio tempo tekstus.

KIEKYBINĖ IR KOKYBINĖ EKSPERIMENTO REZULTATŲ ANALIZĖ

Tyrimo dalyvavo 6 subjektai, kiekvienas išvertė po dvi kalbas iš anglų kalbos į lietuvių kalbą. Siekiant kuo objektyvesnių ir tikslesnių tyrimo rezultatų trys dalyvės iš pradžių vertė lėtesnę kalbą, paskui greitesnę, o kitos trys atvirkščiai. Duomenys, rodantys, kiek klaidų buvo padaryta vertimuose, pateikti 1 ir 2 lentelėje.

1 lentelė. Turinio klaidos

	Subjektai	I		II		III		IV		V		VI		Iš viso
		I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	
1.	Praleidimai	4	7	5	8	7	14	5	19	2	2	2	3	77
2.	Pakeitimai	5	6	9	7	5	5	9	7	3	5	6	5	72
3.	Pridėjimai	0	1	1	1	3	1	1	2	2	1	2	5	20
	Iš viso	9	14	15	16	15	20	15	28	7	8	10	13	170

2 lentelė. Sklandumo klaidos

	Subjektai	I		II		III		IV		V		VI		Iš viso
		I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	
1.	Gramatika, kalbos kultūra, fonetika	13	11	6	6	2	7	12	3	5	7	6	10	88
2.	Užpildytos pauzės	4	4	28	36	0	0	11	4	7	19	0	1	114
3.	Taisymaisi	9	8	17	7	2	1	11	10	5	3	0	2	75
4.	Pakartojimai	2	3	0	1	3	1	3	2	0	1	0	0	16
	Iš viso	28	26	51	50	7	9	37	19	17	30	6	13	293

Kiekybinė eksperimento metu gautų duomenų analizė parodė, kad:

- verčiant greito tempo kalbą klaidų padaryta daugiau nei verčiant optimalaus tempo kalbą (atitinkamai 246 ir 217);
- turinio klaidų greitos kalbos SV padaugėjo net 39 proc. Ši tendencija pasitvirtino visų subjektų vertimuose, t. y. visi greitos kalbos vertime turinio klaidų padarė daugiau;
- didesnę turinio klaidų skaičių lėmė labai išaugęs praleidimų skaičius (optimalaus greičio kalbos vertime – 25, greito tempo kalbos vertime – 53). Ši tendencija matyti beveik visų tyrime dalyvavusių subjektų vertimuose, t. y. net penki vertėjai versdami greito tempo kalbą turinio klaidų padarė daugiau;
- pridėjimų ir pakeitimų skaičius bendrai abiejų kalbų vertime ir individualiai kiekvieno subjekto vertime palyginus skirtingo tempo kalbų vertimus skyrėsi nereikšmingai;
- sklandumo klaidų skaičius ir vienokio, ir kitokio tempo kalboje beveik nesiskyrė. Reikia paminėti, kad versdami greitesnę kalbą vieni vertėjai darė daugiau sklandumo klaidų, o kiti – mažiau;
- greito tempo kalbos vertime bendras užpildytų pauzių skaičius buvo didesnis nei optimalaus tempo kalbos vertime (atitinkamai 64 ir 50), o taisymų sumažėjo (nuo 44 iki 31); beveik visi vertėjai versdami greito tempo kalbą buvo linkę rečiau taisytis. Kita vertus, užpildytų pauzių skaičius labai padidėjo verčiant greito tempo kalbas tik dviejų vertėjų SV. Todėl padidėjo bendras užpildytų pauzių skaičius;
- padaryta gana daug gramatikos, kalbos kultūros ir fonetikos klaidų (jos sudaro net 31 proc. visų sklandumo klaidų), tačiau nepastebėta, kad šio tipo klaidų skaičius labai keistųsi atsižvelgiant į verčiamos kalbos tempą. Tas pats pasakytina ir apie pakartojimus;
- net 5 vertėjų greitesnės kalbos vertimuose taisymų skaičius sumažėjo. Galima teigti, kad taip nutiko dėl tos priežasties, kurią įvardija Sylvania Kalina.

Ji teigia, kad jeigu vertimas sudėtingas, vertėjas gali sąmoningai nuspręsti nesitaisyti ir neekvoti taisymams dėmesio. Juk vertėjas taisosi tada, kai mano, jog išvertė blogai, ir tiki, kad pataisymas padėtų pagerins, bet Kalina, kaip būtiną sąlygą, įvardija dėmesį, t. y. vertėjas turi skirti dalį dėmesio tam, kad trumpam nutrauktų tolygų vertimo procesą ir išsitaisyti (1998, 124). Greitas kalbos tempas papildomai apsunkino vertimą, todėl daugiau pastangų buvo skiriama kitiems dalykams, o ne taisymuisi. Vadinasi, greitas kalbos tempas turėjo ir teigiamos įtakos sklandumui – sumažėjo taisymūsi.

Atlikus kokybinę rezultatų analizę, galima daryti keletą apibendrinimų:

- hipotezė, jog *verčiant greitą kalbą SV visų tipų turinio klaidų (praleidimų, pakeitimų ir pridėjimų) padaroma daugiau*, pasitvirtino tik iš dalies. Tiesa, visų vertėjų greitos kalbos vertimuose turinys nukentėjo, bet šitaip nutiko ne dėl to, kad buvo daroma daugiau visų tipų turinio klaidų, o dėl to, kad buvo praleidžiama daugiau svarbios informacijos. Kitaip tariant, greitas kalbos tempas lėmė tik praleidimų skaičiaus augimą. Be to, mažas bendras pridėjimų skaičius rodo, jog visi tyrime dalyvavę vertėjai nebuvo linkę išgalvoti tos informacijos, kurios neišgirdo. Didelis pakeitimų skaičius rodo, kad jie naudojo pakeitimo strategiją ir stengdavosi neišgirstą ar užmirštą žodį, frazę ar mintį performuluoti savaip (nors kartais tokie pakeitimai nepasiteisino ir klaidino klausytoją);
- greitas kalbos tempas tiek neigiamai, tiek teigiamai veikė kai kuriuos sklandumo klaidų pogrupius, todėl bendras išpūdis dėl lėto ir greito tempo kalbų vertimų sklandumo liko panašus, t. y. atrodo, kad skirtingo tempo kalbos buvo išverstos taip pat (ne)sklandžiai;
- tyrime dalyvavusių subjektų labai skirtingas padarytų sklandumo klaidų skaičius ir tokių klaidų pobūdis leidžia manyti, jog vertėjai apskritai taikė skirtingas vertimo strategijas ir skirtingai reagavo į papildomą vertimą sunkinantį veiksnį – kalbos tempą.

SIŪLYMAI IR IŠVADOS

Atsižvelgiant į tai, kad kiekvienas vertėjas individualiai nusprendžia, koks vertimo būdas jam ar jai priimtinausias, ir remiantis tyrimo rezultatais galima išskirti tokius greitos kalbos vertimo modelius:

1. stengiamasi sukaupti dėmesį į turinį, o ne į sklandumą. Tada turinio klaidų skaičius kinta nedaug, gali dėl greito kalbos tempo šiek tiek daugėti praleidimų (palyginti su optimalaus tempo kalbos vertimu). O vertimo sklandumas labai suprastėja: daugėja užpildytų pauzių arba daroma daug gramatikos ir kalbos kultūros klaidų. Tokią strategiją taikė I, II ir V subjektai;

2. daugiau dėmesio skiriama vertimo sklandumui, o ne turiniui. Tada turinio klaidų, ypač praleidimų, skaičius gerokai išauga. Sklandumas lieka toks pats kaip ir verčiant lėtesnio tempo kalbą arba net labai pagerėja (sumažėja gramatikos, kalbos kultūros, fonetikos klaidų ir užpildytų pauzių). Tokią strategiją taikė III ir IV subjektai;

3. ieškoma „aukso vidurio“ ir stengiamasi dėmesį paskirstyti vienodai tiek vertimo turiniui, tiek sklandumui. Tada turinio ir sklandumo klaidų skaičius lieka panašus, o klausytojas girdi gana kokybišką ir sklandų vertimą. Toks buvo VI subjekto greitos kalbos vertimas.

Akivaizdu, kad greitas kalbos tempas privertė vertėjus pasinaudoti skirtingomis vertimo strategijomis. Iš performulavimo strategijų populiariausi buvo sutrumpinimai, kurie verčiant greitą kalbą dažnai lemdavo tai, kad būdavo praleidžiama nemažai informacijos. Apskritai vertėjai naudojo daug nenumatytų atvejų strategijų, ir tai rodo, kad greitas kalbos tempas buvo tikrai vertimą apsunkinantis veiksnys. Pasitaikė nemažai pažodinio vertimo, apytikslio reikšmių perteikimo, vengimų ir taisymsių.

Pažymėtina, kad nenumatytų atvejų strategijų vertime reikėtų vengti, tad patartina daugiau dėmesio skirti atidesniam greito tempo kalbos klausymui ir minčių apibendrinimui. Tam būtina atsitraukti nuo originalo ir neversti pažodžiui, bet kiek reikėtų atsilikti, turi nuspręsti pats vertėjas, nes tai labai individualu. Ši įgūdį išsiugdyti padeda suvokimas, kad būtina atlikti girdimos kalbos analizę, ir gebėjimas atsirinkti svarbiausią informaciją (Zanetti 1999). Žinoma, tam reikia laiko ir praktikos. Būtina paminėti, kad tokia taktika pasiteisina tik verčiant būtent tokio tipo kalbą, kuri buvo naudojama eksperimento metu ir kurios pagrindinis vertimą apsunkinantis veiksnys yra greitas kalbos tempas. Jeigu vertimą sunkinančių veiksnių yra daugiau (yra nežinomų terminų, daug skaičių, ilgų sąrašų), pažodinis vertimas – priešingai – padeda susidoroti su iškilusiais sunkumais.

Kalbant apie vertėjų naudotas vertimo strategijas, nereikėtų pamiršti, kad tyrime dalyvavo dar realios vertimo patirties neturinčios vertėjos. Tai taip pat galėjo lemti gautus tyrimo rezultatus. Labai tikėtina, kad profesionalių vertėjų dalyvavimas eksperimente lemtų visai kitokius rezultatus, nes kai kurios vertimo strategijos ilgainiui tampa savaiminiais vertėjų įgūdžiais, o pradedantys vertėjai dar tokių susiformavusių įgūdžių neturi.

Kalbant apie vertėjų rengimo procesą, verta atkreipti dėmesį į tai, kad norint kuo geriau išversti greito tempo kalbą, būtina lavinti gebėjimą atpažinti svarbiausią informaciją girdimame tekste ir ją apibendrintai pateikti vertime. Dėl šios priežasties labai svarbu išmokti ne tik atidžiai klausytis, bet dar ir išgirsti, ką kalbėtojas sako. Šiuos įgūdžius galima tobulinti atliekant specialius pratimus, kurie lavina gebėjimą palaukti, atsitraukti nuo originalo, glaustai persakyti išgirstus teiginius. Žinoma, temos išmany-

mas taip pat gerokai palengvintų net labai greitos kalbos vertimą. Taip pat pastebėta, kad greitas kalbos tempas kartais turi ir teigiamos įtakos vertimo sklandumui – vertėjai mažiau taisosi, mat tam paprasčiausiai nelieka laiko. Šios pastabos gali būti vertingos ugdant būsimus vertėjus, siekiant nustatyti individualiu atveju kylančius sunkumus ir parinkti atitinkamus šių sunkumų sprendimo būdus. Reikia tikėtis, kad tolesni greito tempo kalbos vertimo tyrimai padės tobulinti SV vertėjų rengimo metodiką.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Adamowicz A. 1989. The Role of Anticipation in Discourse: Text Processing in Simultaneous Interpreting. *Polish Psychological Bulletin* 20. Warsaw, 153–160.
- Altman J. 1994. Error Analysis in the Teaching of Simultaneous Interpretation: A Pilot Study. *Bridging the Gap. Empirical Research in Simultaneous Interpretation*. Amsterdam, 25–38.
- Bühler H. 1986. Linguistic (Semantic) and Extralinguistic (Pragmatic) Criteria for the Evaluation of Conference Interpretation and Interpreters. *Multilingua* 5. Berlin, 231–235.
- Cecot M. 2001. Pauses in Simultaneous Interpretation: A Contrastive Analysis of Professional Interpreters' Performances. *The Interpreters' Newsletter* 11. Trieste, 63–85.
- Chernov G. V. 1979. Semantic Aspects of Psycholinguistic Research in Simultaneous Interpretation. *Language and Speech* 22. Delaware, 277–295.
- Dam H. V. 1998. Lexical Similarity vs. Lexical Dissimilarity in Consecutive Interpreting: A Product-Oriented Study on Form-Based vs. Meaning Based Interpreting. *The Translator* 4/1. Manchester, 49–68.
- Falbo C. 1998. Analyse des erreurs en interprétation simultanée. *The Interpreters' Newsletter* 8. Trieste, 107–120.
- Garnham A. 1985. *Psycholinguistics: Central Topics*. Cambridge.
- Garzone G. 2002. Quality and Norms in Interpretation. *Interpreting in the 21st Century. Challenges and Opportunities. Selected Papers from the 1st Forlì Conference on Interpreting Studies*. Amsterdam, 107–120.
- Gerver D. 1969. The Effects of Source Language Presentation Rate on the Performance of Simultaneous Conference Interpreters. *Proceedings of the Second Louisville Conference on Rate and/or Frequency-Controlled Speech*. Louisville, 162–184.
- Gerver D. 1975. A Psychological Approach to Simultaneous Interpretation. *Meta: Translators' Journal* vol. 20. Montreal, 119–128.
- Gile D. 1990. L'évaluation de la qualité de l'interprétation par les délégués: une étude de cas. *The Interpreters' Newsletter* 3. Trieste, 66–71.
- Gile D. 1997. Conference Interpreting as a Cognitive Management Problem. *Cognitive Processes in Translation and Interpreting*. London, 196–214.
- Goffman E. 1981. *Forms of Talk*. Philadelphia.
- Guillot M.N. 1999. *Fluency and its teaching*. Philadelphia.
- Gutt E-A. 1991. *Translation and Relevance: Cognition and Context*. London.
- Kalina S. 1992. Discourse Processing and Interpreting Strategies—an Approach to the Teaching of Interpreting. *New Horizons—Teaching Translation and Interpreting: Training, Talent and Experience*. Amsterdam, 251–257.

- Kalina S., Kohn K. 1996. The Strategic Dimension of Interpreting. *Meta: Translators' Journal* vol. 41. Montreal, 118–138.
- Kalina S. 1998. *Strategische Prozesse beim Dolmetschen: theoretische Grundlagen, empirische Fallstudien, didaktische Konsequenzen*. Tübingen.
- Kurz I. 1989. Conference Interpreting—User Expectations. *Coming of Age. Proceedings of the 30th Conference of the American Translators Association*. Medford, 143–148.
- Kurz I. 1993. Conference Interpretation: Expectations of Different User Groups. *The Interpreters' Newsletter* 5. Trieste, 13–21.
- Kurz I., Pöchhacker F. 1995. Quality in TV Interpreting. *Translatio. Nouvelles de la FIT-FIT Newsletter* 14. Paris, 350–358.
- Kurz I. 2001. Conference Interpreting: Quality in the Ears of the User. *Meta: Translators' Journal* vol. 46. Montreal, 394–409.
- Liu M., Schallert D. L., Carroll P. J. 2004. Working Memory and Expertise in Simultaneous Interpreting. *Interpreting* 6. Amsterdam, 19–42.
- Macías M. P. 2006. Probing Quality Criteria in Simultaneous Interpreting. The Role of Silent Pauses in Fluency. *Interpreting* 8. Amsterdam, 25–43.
- Mack G., Cattaruzza L. 1995. User Surveys in SI: A Means of Learning About Quality and/or Raising Some Reasonable Doubts. *Topics in Interpreting Research*. Turku, 37–49.
- Moser-Mercer B. 1997. The Expert-Novice Paradigm in Interpreting Research. *Translationsdidaktik*. Tübingen, 255–261.
- Pio S. 2003. The Relation between ST Delivery Rate and Quality in Simultaneous Interpretation. *The Interpreters' Newsletter* 12. Trieste.
- Riggenbach H. 1991. Towards an Understanding of Fluency: A Microanalysis of Non-native Speaker Conversations. *Discourse Processes* 14. Oxford, 423–441.
- Riccardi A. 1999. Attuali metodi di valutazione dell'interpretazione presso la SSLMIT. *Quality Forum 1997. Esperienze, Problemi, Prospettive*. Trieste, 33–50.
- Riccardi A. 2005. Article On the Evolution of Interpreting Strategies in Simultaneous Interpreting. *Meta: Translators' Journal* vol. 50. Montréal, 753–767.
- Russo M. C., Rucci M. 1997. Verso una classificazione degli errori nella simultanea dallo spagnolo in italiano. *Nuovi Orientamenti negli Studi sull'Interpretazione*. Trieste, 179–199.
- Seleskovitch D. 1978. Language and Cognition. *Language Interpretation and Communication*. New York, 333–341.
- Seleskovitch D., Lederer M. 1989. *Pédagogie Raisonnée de l'Interprétation*. Paris.
- Shlesinger M. 2003. Effects of Presentation Rate on Working Memory in Simultaneous Interpreting. *The Interpreters' Newsletter* 12. Trieste.
- Weber W. 1990. The Importance of Sight Translation in an Interpreter Training Program. *Interpreting—Yesterday, Today and Tomorrow*. Binghamton, 44–52.
- Zanetti R. 1999. Relevance of Anticipation Strategies in the Simultaneous Interpretation from English into Italian. *The Interpreters' Newsletter* 9. Trieste, 79–98.

THE RELATION BETWEEN THE SPEECH DELIVERY RATE AND QUALITY IN SIMULTANEOUS INTERPRETATION

ALINA DAILIDĖNAITĖ, VIKTORIJA NOREIKAITĖ

Summary

The main aim of every interpreter is to be precise and fluent in delivering the message of the speaker. This task is a tough one, bearing in mind all the additional difficulties that an interpreter has to face. This article attempts to find out how one of such difficulties—the speech delivery rate—affects the quality of simultaneous interpretation from English into Lithuanian. All target texts were analysed from the viewpoint of the accuracy of the meaning conveyed in the interpretation, and then from the viewpoint of the fluency of the delivery. The impact of the source text delivery rate on quality in simultaneous interpretation was examined by carrying out an experiment, in which two speeches, read at low and high rate were interpreted by 6 students. A quantitative and an accurate qualitative analysis of the results show that fast source text delivery rate has a negative impact on interpreters' performances in terms of meaning conveyed in the interpretation. In this instance, interpreters tend to make more omissions than is the case when they are interpreting the speech of a moderate delivery rate. Results varied with regard to the effect on interpretations in terms of fluency: some interpretations were more fluent than others. This depended on the interpreter's abilities, applied strategies and prior experience in simultaneous interpreting. This experimental study revealed the main reasons why it was more difficult for interpreters to interpret the speech delivered at a fast rate. The article identifies the problems of effort coordination, lagging too far behind the speaker, transcoding, and the lack of the ability to summarise.

TRANSLATIONAL CREATIVITY: TRANSLATING GENRE CONVENTIONS IN STATUTES

SANDRO NIELSEN

*Centre for Lexicography
Department of Language and Business Communication
Aarhus School of Business, Aarhus University
Denmark
sn@asb.dk*

A long-established approach to legal translation focuses on terminological equivalence making translators strictly follow the words of source texts. Recent research suggests that there is room for some creativity allowing translators to deviate from the source texts. However, little attention is given to genre conventions in source texts and the ways in which they can best be translated. I propose that translators of statutes with an informative function in expert-to-expert communication may be allowed limited translational creativity when translating specific types of genre convention. This creativity is a result of translators adopting either a source-language or a target-language oriented strategy and is limited by the pragmatic principle of co-operation. Examples of translation options are provided illustrating the different results in target texts. The use of a target-language oriented strategy leads to target texts that contain genre conventions expected by the target audience and at the same time retain the substantive legal contents of source texts. This, I argue, results in translations that are both factually and conventionally correct seen from the point of view of the intended target audience.

1. INTRODUCTION

Translating legal texts has long been regarded as a process with little room for creativity. The substantive legal contents of source texts must not be sacrificed to give way to elegant, but factually wrong prose. This well-established approach to translation supports the notion of the sanctity of source texts, which is particularly dominant in interlingual expert-to-expert communication in the field of law. However, advances in translation research during the last couple of decades have led to an increased focus on target texts so that the relationship between source and target texts has become more balanced. Some of these findings may also be extended to legal translation and their impact is relevant for novice as well as seasoned translators.

Translational creativity does not mean that translators are free to do anything they like. In translating legal texts, translators may have restricted freedom to choose

between a limited number of options in appropriate circumstances. At a very general level, legal translators operate with three focal points: terminology, linguistic structures, and textual conventions. Most of the literature on legal translation gives priority to equivalence of terms and some also discuss the structural differences in syntactic means available, e.g. Schroth (1986), de Groot (1988), Šarčević (1997) and Cao (2007) and some address creativity in legal translation Šarčević (2000) and Pommer (2008). However, contributions discussing the translation of textual conventions in legal texts and the options available to translators are few and far between, e.g. Nielsen (2000) and Martínez (2009). This paper examines the concept of textual conventions in statutes in expert-to-expert communication with a view to identifying verbal and non-verbal conventions with potential relevance for legal translation between the languages Danish and English. This involves a discussion of selected translation strategies and how they may allow translators to be creative without affecting the substantive legal contents of the message in the source text.

2. TEXTUAL CONVENTIONS ARE FEATURES OF TEXT GENRES

A hallmark of textual conventions is the concept of intertextuality. Textual units are only elevated to the class of conventions if they share characteristics with identical units in other texts that can reasonably be grouped together by applying various criteria. The concept of genre is helpful to place textual conventions in a general framework and they are often referred to as genre conventions to accentuate their affiliation with specific types of texts. Swales (1990, 58) offers a useful definition of genre:

‘A genre comprises a class of communicative events, the members of which share some set of communicative purpose. These purposes are recognized by the expert members of the parent discourse community, and thereby constitute the rationale for the genre. This rationale shapes the schematic structure of the discourse and influences and constrains choice of content and style.’

This definition is relevant for translators for two reasons. Firstly, one of the stages in the translation process is the analysis of source texts (e.g. Bell 2000, 62–75). Knowledge of genres is useful for translators so that they can classify their source texts into the various sub-genres of the overall legal genre. This knowledge allows them to recognise and identify specific textual conventions that are relevant for the practical translation tasks and without this knowledge translators would not be able to understand the message of the source text properly.

Secondly, both senders and receivers of the type of legal translations discussed in this paper are legal experts and they classify legal texts within different genres in law partly because they use and recognise schematic structures and style. Translators

are then involved because they facilitate communicative events in the legal discourse community and knowledge of genres and conventions in the source-language and the target-language becomes imperative. For the purpose of this discussion, the following definition applies:

Genre conventions are graphic representations of instances of language use that are set ways of writing accepted or believed to be accepted in practice by expert members of a discourse community in texts belonging to a specific genre or sub-genre.

Textual conventions that characterise genres vary from one genre and sub-genre to another. Asensio (2007, 52) highlights the importance of conventions in specialised translation by arguing that a genre can be described as a class of texts that is recognised as such by readers because these texts contain recognisable conventions regarding their structure and other linguistic elements and because they are produced in similar communicative situations. Some conventions are found in what may broadly be called the general layout of texts (sometimes referred to as the textual macrostructure) whereas others are part of individual words and phrases (sometimes referred to as the textual microstructure), and each culture and genre has its own way in which to realise the conventions.

Translators may find it helpful to identify conventions in the microstructure of source texts. This is, however, only a first step towards producing translations that conform to the conventions in the target-language culture without changing the substantive contents of the source texts. Knowledge about genre conventions is important as some conventions are shared by several genres, whereas others are only found in one genre. The relevance of this type of textual knowledge is recognised by translation scholars, for instance Eubanks (1998), who discusses genres in relation to LSP translation in general terms, and by Nord (2005, 22):

‘In order to be able to find out which text features are conventional and which are not, the translator needs comprehensive (intralingual or contrastive) descriptions of genre conventions.’

Legal translation students cannot be expected to be familiar with legal genre conventions in their own language let alone genre conventions in foreign languages and foreign legal genres. Even advanced students and experienced translators can be expected to know only some of the source-language and target-language genre conventions in relation to a few legal sub-genres. As pointed out by Audi (2003, 111) knowledge of conventions is empirical knowledge and therefore intralingual and contrastive descriptions of genre conventions must be based on observations of linguistic behaviour. It follows from this that knowledge of genre conventions is

not about words, but empirical knowledge about language use. Translators should therefore consider making such comprehensive descriptions of genre conventions by analysing texts from selected sub-genres within their native-language universe of legal discourse followed by similar analyses of texts from the same sub-genres within the foreign-language universe of legal discourse. By doing so, translators will have contrastive descriptions that can be useful when linked to the translation strategy adopted.

3. TRANSLATION STRATEGIES DETERMINE HOW TO TRANSLATE GENRE CONVENTIONS

The increased emphasis on target texts and their receivers in general translation studies directly affects legal translation. Source texts are no longer considered sacrosanct and the receivers' perception of target texts is an issue that has now come into focus. Faber, Hjort-Pedersen and Klinge (2002, 16–27) explain that two translation strategies are particularly relevant for legal translators. The source-language oriented strategy focuses on the semantic contents of the linguistic material and genre conventions of source texts with the result that recipients of target texts will immediately notice that the textual material and genre conventions in the translations differ from what they would expect to find in legal texts of the same genre written in the target-language culture. In contrast, the target-language oriented strategy borrows linguistic material and genre conventions from original texts in the target language. These original target-language texts must belong to the same genre as the source texts and the linguistic material and genre conventions that are borrowed must have the same pragmatic functions as those in the source texts. One advantage of this strategy is that translators will produce translations in which recipients will recognise familiar utterances and genre conventions. By adopting a target-language oriented strategy, translators would, therefore, seem to comply with the co-operative principle found in pragmatics:

‘Make your conversational contribution such as is required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction of the talk exchange in which you are engaged’ (Grice 1975, 45).

The cooperative principle assumes that parties to a conversational event co-operate in understanding the utterances made. The task of translators is to make utterances in one language understandable in another language and one way in which they can do that is to enter into some sort of co-operation with intended readers of the target texts. If this line of reasoning is accepted, the principle of co-operation has dual effect for legal translation. First of all, translators who choose to replace source-language conventions with target-language conventions, provided that this is at all acceptable in

a given situation, will comply with the pragmatic principle by co-operating with the readers of the translations. Furthermore, this pragmatic principle can be used to set the limits of translational creativity. The constraints imposed by the principle allows translators to select only those target-language conventions that will or are likely to be recognised and accepted by the readers of target texts that fall within the sub-genre concerned in a given communicative event. It is impossible to illustrate all potential options for translating genre conventions according to this principle, so the following discussion will be limited to selected examples from the legal sub-genre statutes involving translation from Danish into English.

4. GENRE CONVENTIONS IN STATUTES MAY BE TRANSLATED IN DIFFERENT WAYS

The imaginary brief may be summarised as follows. A Danish lawyer who is to make a presentation at a conference on sales law attended by Danish and British lawyers wants to prepare some handouts. The handouts contain excerpts from relevant Danish statutes. He wants the handouts to be translated into English so that the UK lawyers at the conference can understand the substantive legal provisions the Danish lawyer will present. This is thus a situation of expert-to-expert communication with experts from two different legal systems and cultures familiar with genres and conventions in their own system, culture and language. An important point to note is that any translation of Danish statutes will be non-authoritative and intended to have an informative function rather than resulting in legally binding documents.

Danish statutes contain a number of conventions which are always present in this genre. Statutes are divided into textual paragraphs called '*paragraffer*' and each '*paragraf*' is introduced by the symbol § followed by an Arabic numeral. This is illustrated in *Example 1*, which contains an excerpt from the Danish '*aftalelov*' (Contracts Act):

§ 5. Afslås tilbud, er det bortfaldet, selv om fristen for svar endnu ikke er udløbet.

Example 1. Excerpt from the Danish Contracts Act showing the use of genre conventions introducing '*paragraffer*' (Retsinformation 2010a). For an English translation, see *Example 2*.

Example 1 contains two conventions found in Danish statutes. First, the text starts with a non-verbal element, in this case the symbol §, and secondly, the symbol and the number are highlighted by the use of the integrated linear suprasegment boldface. These conventions function as signposts helping readers to find their way through statutory texts. Translators adopting a source-language oriented translation strategy will produce a translation like the following:

§ 5. If rejected, the offer lapses, even if the reply period has not yet expired.

Example 2. Source-language oriented translation of genre conventions introducing ‘*paragraffer*’ in Danish statutes.

Example 2 shows that the symbol § and boldface have been retained in the translation. However, translators who adopt the target-language oriented strategy will need to make a comparative study of genre conventions used in statutes in order to determine whether other options are available to them. In this case, the imagined target audience of the translation are lawyers in England and Wales. A look at English (i.e. United Kingdom) statutes reveals that statutory draftsmen use somewhat different genre conventions for the same functions as those identified in the Danish source text. *Example 3* shows the conventions in English statutes that match the Danish conventions.

16 Application to Crown

This Act applies to individuals in the public service of the Crown as it applies to other individuals.

Example 3. Excerpt from the Bribery Act 2010 showing the use of genre conventions introducing sections in UK statutes (Office of Public Sector Information 2010a).

English statutes are divided into textual paragraphs in the same way as Danish statutes, and these are called ‘sections’. *Example 3* shows that sections are not introduced by a symbol followed by a number but section 16 is introduced merely by an Arabic numeral. Similar to Danish statutes, English statutes use the integrated linear suprasegment boldface. Translators who wish to co-operate as much as possible with readers of their translations may elect to replace the Danish conventions with the English ones and thereby produce a translation like the following:

5. If rejected, the offer lapses, even if the reply period has not yet expired.

Example 4. Target-language oriented translation of genre conventions introducing ‘*paragraffer*’ in Danish statutes.

The translation in *Example 4* accentuates an important point, namely that a source-language oriented strategy adopted for the translation of the Danish genre convention does not sacrifice the substantive legal content of the statutory source text. The reason for this is that the comparative description of genre conventions has identified an English genre convention that is a functionally identical equivalent of the Danish convention. If comparative analyses of genre conventions reveal the existence of such matches, this finding allows translators to choose between the identified options. If

they elect the option in *Example 2*, translators can be said to co-operate with readers of the source text, whereas they co-operate with the intended readers of the target text if they elect the option in *Example 4*.

Danish statutes contain separate text parts other than ‘*paragraffer*’. Each ‘*paragraf*’ can be further divided into textual sub-paragraphs called ‘*stykker*’, which are introduced by the abbreviation *Stk.* followed by an Arabic numeral. This genre convention is illustrated in *Example 5* by an excerpt from the Danish ‘*købelov*’ (Sale of Goods Act):

§ 54. Har køberen ikke inden to år efter genstandens overgivelse til ham meddelt sælgeren, at han vil påberåbe sig en mangel, kan han ikke senere gøre den gældende, medmindre sælgeren har påtaget sig at indestå for genstanden i længere tid eller har handlet svigagtigt.

Stk. 2. Bestemmelsen i stk. 1 finder ikke anvendelse, hvis salgsgenstanden i henhold til et påbud fra en offentlig myndighed skal tilbagekaldes eller destrueres, fordi den udgør en fare.

Example 5. Excerpt from the Danish Sale of Goods Act showing the use of genre conventions introducing ‘*stykker*’ (Retsinformation 2010b). For an English translation, see *Example 6*.

The excerpt in *Example 5* illustrates the use of the text conventions discussed above and in addition the convention of using the abbreviation *Stk.* and a number to introduce the textual sub-paragraph. *Example 5* reveals that an integrated linear suprasegment is applied to this convention as well, but this time it is italics. This convention also creates signposts guiding readers through the texts. Translators adopting a source-language oriented translation strategy will produce a translation like the following:

§ 54. In any event, the buyer will lose his right to rely on a lack of conformity of the goods if he does not give the seller notice thereof at the latest within a period of two years from the date on which the goods were handed over to the buyer, unless the seller has provided a guarantee concerning the goods for a longer period or the seller has acted fraudulently.

Stk. 2. The provisions of stk. 1 shall not apply if a public authority has ordered the recall or destruction of the goods because they are dangerous.

Example 6. Source-language oriented translation of genre conventions introducing ‘*stykker*’ in Danish statutes.

In *Example 6*, the verbal element ‘*Stk.2*’ and italics have been retained even though this abbreviation is unknown to the intended target audience. Similarly, the abbreviation has been retained in the cross-reference to the provisions of sub-paragraph 1 and this

time without italics so as to match the source text. Again, translators adopting the target-language oriented strategy will have to examine the use of genre conventions in UK statutes in order to determine which options are available. An analysis of UK statutes reveals the use of functionally identical genre conventions that differ from those identified in the source text. *Example 7* contains conventions in English statutes that match the Danish conventions.

32 Restriction on deductions: interest or other financing costs

(1) No deduction is allowed for payments of interest or other financing costs by the permanent establishment to any other part of the non-UK resident company.

(2) But the restriction in subsection (1) does not apply to interest or other financing costs that are payable in respect of borrowing by the permanent establishment in the ordinary course of a financial business carried on by it.

Example 7. Excerpt from the Corporation Tax Act 2009 showing the use of genre conventions introducing subsections in UK statutes (Office of Public Sector Information 2010b).

Sections in UK statutes are divided into textual sub-paragraphs in the same way as Danish statutes, and these are called ‘subsections’. *Example 7* shows that subsections are introduced by an Arabic numeral inside round brackets. In contrast to the Danish example, this English convention does not contain an integrated linear suprasegments but an additive linear suprasegment, i.e. the brackets. Translators who wish to help readers of their translations may choose to replace the Danish conventions with the English ones and produce a translation like the following:

54.-(1) In any event, the buyer will lose his right to rely on a lack of conformity of the goods if he does not give the seller notice thereof at the latest within a period of two years from the date on which the goods were handed over to the buyer, unless the seller has provided a guarantee concerning the goods for a longer period or the seller has acted fraudulently.

(2) The provisions of subsection (1) shall not apply if a public authority has ordered the recall or destruction of the goods because they are dangerous.

Example 8. Target-language oriented translation of genre conventions introducing ‘*stykker*’ in Danish statutes.

The translation in *Example 8* demonstrates how it is possible to replace source-language genre conventions with target-language conventions and still retain the substantive legal content of the source text. Again, the comparative analysis of genre conventions has identified English conventions that are functionally identical to the Danish ones. This analysis also shows translators the conventional way of writing cross-references from

one subsection to another and the UK convention has been adopted in the translation: writing the full word ‘*subsection*’ and placing the number inside round brackets. Moreover, the use of the target-language oriented strategy entails the use of a genre convention in the target text that is absent from the source text. A closer examination of *Examples 5* and *7* shows that subsection 1 is explicitly indicated by a genre convention in UK statutes if the section contains more than one subsection, whereas subsection 1 is not indicated by a genre convention in Danish statutes. Translators who choose to add this genre convention may be said to establish cohesion in their target texts based on the principle of co-operating with the intended readers of the translations by taking the expectations and genre knowledge of the audience into consideration.

Both Danish and UK statutes are occasionally amended by the legislatures and this affects the use of genre conventions. A typical result of amendments to existing statutes is the incorporation of new provisions by way of sections that extend existing provisions. Such amendments are explicitly indicated in Danish statutes by conventional means, as illustrated in *Example 9*:

§ 77 b. Køberen kan ikke påberåbe sig en mangel, som køberen var eller måtte være bekendt med ved aftalens indgåelse, medmindre der er holdepunkt herfor i aftalen eller sælgeren har handlet i strid med almindelig hæderlighed.

Example 9. Excerpt from the Danish Sale of Goods Act showing the use of genre convention for amendments (Retsinformation 2010b). For an English translation, see *Example 10*.

The number of the amending section is immediately followed by the letter *b* to indicate that it is an amendment; the original section 77 retains its number unchanged. The Danish genre convention is thus to introduce the section by using the symbol § followed by an Arabic numeral which is followed by a letter in lower case. The number of the first amending section is followed by the letter *a*, the second by the letter *b* and so on. A source-language oriented translation would read as follows:

§ 77 b. The buyer may not rely on any lack of conformity that he knew or could not have been unaware of at the time of the conclusion of the contract unless supported by evidence in the contract or the seller acted contrary to the requirement of good faith.

Example 10. Source-language oriented translation of genre conventions for amendments in Danish statutes.

In *Example 10*, the verbal element ‘§ 77 *b*’ and boldface have been completely retained. If they want to adopt the target-language oriented strategy, translators have to analyse the use of genre conventions in UK statutes to look for possible options. An examination of UK statutes shows that UK legislators incorporate amending

sections into statutes in the same way as the Danish legislature does and that they use functionally identical genre conventions that differ slightly from those identified in the source text. *Example 11* contains the conventions in English statutes that match the Danish conventions.

5B Power to make regulations

(1) The Secretary of State may make regulations about proposals made in response to an invitation issued on or after the day on which the Sustainable Communities Act 2007 (Amendment) Act 2010 comes into force.

Example 11. Excerpt from the Sustainable Communities Act 2007 (Amendment) Act 2010 showing the use of genre conventions for amendments in UK statutes (Office of Public Sector Information 2010c).

Example 11 shows that amending sections in UK statutes are introduced almost in the same way as in Danish statutes, i.e. by placing a letter after the number of the section and using boldface. In contrast to the Danish convention of using lower case letters, UK legislators use upper case. Translators who wish to adopt a target-language oriented strategy may choose to replace the Danish conventions with the English ones and produce a translation that reads as follows:

77B. The buyer may not rely on any lack of conformity that he knew or could not have been unaware of at the time of the conclusion of the contract unless supported by evidence in the contract or the seller acted contrary to the requirement of good faith.

Example 12. Target-language oriented translation of genre conventions for amendments in Danish statutes.

Whether the best solution is to retain the genre conventions found in source texts or to adopt the conventions of the target language depends on the translation strategy and the function of target texts. Translators who replicate the Danish genre conventions functioning as signposts when translating statutes into English will produce target texts that may be factually correct but which do not conform to the conventions used in UK statutes. The adoption of a source-language oriented translation strategy will be noticed by English readers and clearly mark target texts as foreign at the level of the types of convention discussed above. If translators use a target-language oriented strategy and adapt their translations to include the relevant English genre conventions functioning as signposts, English readers will find the expected conventions and on that basis classify the target texts as belonging to the correct genre or sub-genre. In such cases, the target audience will regard the translation as both factually and conventionally correct. Depending on the function of the target text according to the translation

brief, the source-language or the target-language oriented translation strategy, or a combination of both (as illustrated above), will be the appropriate one, and this will in turn determine the use or non-use of target-language genre conventions.

4. CONCLUDING REMARKS

Legal translators do have some creative latitude when it comes to the translation of genre conventions. This may be seen as one of the little joys of legal translation. The creative freedom is subject to two important caveats. The first one applies to the target language and is only relevant in some cases. English exists in several variants and the above discussion only applies to the English used in UK statutes. Whether the resulting translations would look the same if the target language had been US English or ‘international’ English may be the subject of another study. Secondly, the substantive legal content of source texts must not be sacrificed to give way to elegant, but factually wrong prose. In addition to the communicative situation, three factors are essential to the successful completion of any translation of legal texts: terminology, textual conventions and linguistic structures. These factors are important for experienced as well as inexperienced translators. Legal translation should not exclusively focus on terms, but translators should learn to identify some of the elements surrounding the terms and to deal with them appropriately. An acceptable legal translation is not one in which all the terms have been translated correctly but the rest of the text is grammatically, idiomatically and stylistically wrong. An acceptable legal translation is one that contains correctly translated terms, utterances that have been translated correctly according to their pragmatic function, and textual conventions that are familiar to the intended readers of target texts and conform with target-language genre conventions.

REFERENCES

- Asensio R. M. 2007. Specialised Translation. A Concept in Need of Revision. *Babel* 53(1), 48–55.
- Audi R. 2003. *Epistemology. A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge*. Abingdon/New York: Routledge.
- Bell R. T. 2000. *Translation and Translating. Theory and Practice*. 11th printing. London and New York: Longman.
- Cao D. 2007. *Translating Law*. Clevedon/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters.
- de Groot G. R. 1988. Problems of Legal Translation from the Point of View of the Comparative Lawyer. *XIth World Congress of IFT Proceedings. Translation, our Future*, ed. Nekeman P. Maastricht: Euroterm, 407–421.
- Eubanks P. 1998. Genre and Technical Translation: Social, Textual and Educational Exigencies. *Journal of Business and Technical Communication* 12, 50–70.
- Faber D., Hjort-Pedersen M., Klinge A. 2002. *Introduction to English Legal Language*. Copenhagen: Handelshøjskolens Forlag.

- Grice H. P. 1975. *Logic and Conversation. Syntax and Semantics 3: Speech Acts*, eds. Cole P., Morgan J. L. New York: Academic Press, 41–58.
- Martínez T. B. 2009. La aplicación de los conceptos de género, macroestructura y convenciones textuales a la traducción de testamentos franceses al español. *Entreculturas* 1, 207–218.
- Nielsen S. 2000. Translation Strategies for Culture-Specific Textual Conventions in Bilingual Dictionaries. *Lexicographica. International Annual for Lexicography* 16, 152–168.
- Nord C. 2005. *Text Analysis in Translation. Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Amsterdam/New York: Rodopi.
- Office of Public Sector Information 2010a. *Bribery Act 2010*. URL: <<http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2010a>> [Accessed 20 September 2010].
- Office of Public Sector Information 2010b. *Corporation Tax Act 2009*. URL: <<http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2009a>> [Accessed 20 September 2010].
- Office of Public Sector Information 2010c. *Sustainable Communities Act 2007 (Amendment) Act 2010*. URL: <<http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2010a>> [Accessed 20 September 2010].
- Pommer S. E. 2008. No Creativity in Legal Translation? *Babel* 54:4, 355–368.
- Retsinformation 2010a. *Aftaleloven*. URL: <<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=82218>> [Accessed 20 September 2010].
- Retsinformation 2010b. *Købeloven*. URL: <<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=1419>> [Accessed 20 September 2010].
- Šarčević S. 1997. *New Approach to Legal Translation*. The Hague: Kluwer Law International.
- Šarčević S. 2000. Creativity in Legal Translation: How Much is too Much? *Translation in Context: Selected Contributions from the EST Congress, Granada 1998*, eds. Chesterman A., San Salvador N., Gambier Y. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 281–292.
- Schroth P. W. 1986. Legal Translation. *The American Journal of Comparative Law* 34, 47–65.
- Swales J. M. 1990. *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.

KŪRYBIŠKUMAS VERTIME: ĮMONIŲ ĮSTATŲ ŽANRO KONVENCIJŲ VERTIMAS

SANDRO NIELSEN

Santrauka

Vertimo teoretikai ir teisės tekstų vertėjai jau seniai daug dėmesio skiria dviejų teisės sistemų, į kurias reikia atsižvelgti verčiant iš vienos kalbos į kitą, terminų atitikimo problemai. Neužtikrintumas šioje srityje verčia vertėjus kuo labiau laikytis originalo kalbos teksto, todėl dažnai kyla pavojus, kad vertimas bus pažodinis, neatitiks vertimo kalbai keliamų reikalavimų. Neseniai pasirodė vertimo problemas nagrinėjančių mokslininkų straipsnių, kuriuose teigiama, kad net ir verčiant teisės tekstus galima tam tikra kūrybinė laisvė. Tačiau iki šiol beveik neaptartos originalo kalbos žanrų konvencijos ir tai, kokias strategijas vertėjai galėtų panaudoti jas perteikdami kita kalba. Verčiant įmonių įstatus sukuriamas tekstas, kurio svarbiausia funkcija yra perteikti informaciją profesionalams, gerai suprantantiems verčiamo teksto turinio subtilybes, bet vertėjui lieka mažai kūrybinės erdvės perteikiant specifines šio žanro konvencijas. Šiuo atveju kūrybiškumas tiesiogiai priklauso nuo to, ar pasirenkama į originalo kalbą, ar į vertimo kalbą orientuota vertimo strategija, o kūrybiškumo laipsnį gali varžyti pragmatikoje minimas „bendradarbiavimo principas“ (angl. *co-operative principle*).

Straipsnyje pateikiami Danijos įmonių įstatų žanro konvencijos vertimo pavyzdžiai rodo, kokias pasirinkimo galimybes turi jų vertėjai ir kokie skirtingi gali būti šių strategijų panaudojimo rezultatai. Geriausias rezultatas pasiekiamas tada, kai pasirenkama į vertimo kalbą orientuota strategija ir laikomasi tų žanro konvencijų, kurių tikisi vertimo adresatas, bet kartu išlaikomas originalo kalbos teksto teisinis turinys. Tik tokiu atveju vertimas pasiekia tikslą: vertimo adresatas priima išverstąjį tekstą kaip faktiniu ir žanriniu atžvilgiu teisingą.

ZUM BEGRIFF UND ZU PROBLEMEN DER REALIEN UND IHRER BEZEICHNUNGEN

HANS-HARRY DRÖSSIGER

Lehrstuhl für Übersetzen und Dolmetschen

Philologische Fakultät

Universität Vilnius

Litauen

hdroessi@gmail.com

Realien und ihre Bezeichnungen waren und sind eine Herausforderung für Übersetzer, Dolmetscher, Terminologen und andere Sprachmittler, denn ihr Platz und ihre Funktionen in Sprache, Kultur und Kommunikation sind nicht leicht zu bestimmen. So nimmt es nicht Wunder, dass verschiedene wissenschaftliche Disziplinen der Linguistik, der Übersetzungswissenschaft und der Kommunikationswissenschaften sich ihrer in wissenschaftlicher Theorie und sprachlich-kommunikativer Praxis annehmen. Die Aufgabe dieses Beitrages besteht darin, das Phänomen der Realienbezeichnungen sowohl unter terminologischem (als Problem der zweisprachigen Terminologearbeit im Sprachenpaar Deutsch-Litauisch) als auch unter linguistischem (lexikologischem) Aspekt erneut in die Diskussion zu bringen und weitere Beschreibungs- und Erklärungsansätze vorzustellen. Als Beispielmateriale dienen in diesem Beitrag – im Unterschied zu meinen früheren Beiträgen zu diesem Thema – Beispiele aus dem Bereich der öffentlichen Verwaltung und der staatlichen Organisationsstruktur der Bundesrepublik Deutschland.

EINLEITUNG UND PROBLEMSTELLUNG

Realien und ihre Bezeichnungen waren und sind eine Herausforderung für Übersetzer, Dolmetscher, Terminologen und andere Sprachmittler, denn ihr Platz und ihre Funktionen in Sprache, Kultur und Kommunikation sind nicht leicht zu bestimmen. So nimmt es nicht Wunder, dass verschiedene wissenschaftliche Disziplinen der Linguistik, der Übersetzungswissenschaft und der Kommunikationswissenschaften sich ihrer in wissenschaftlicher Theorie und sprachlich-kommunikativer Praxis annehmen. Die Aufgabe dieses Beitrages besteht darin, das Phänomen der Realienbezeichnungen sowohl unter terminologischem (als Problem der zweisprachigen Terminologearbeit im Sprachenpaar Deutsch-Litauisch) als auch unter linguistischem (lexikologischem) Aspekt theoretisch zu betrachten, weitere Beschreibungs- und Erklärungsansätze vorzustellen und mögliche praktische Verfahrensweisen anzuregen.

Chr. Nord schreibt, dass es sich bei Realien um kulturspezifische Gegenstände und Handlungen handle (vgl. Nord 1993, 224), woraus ersichtlich wird, dass die Realien

per se und *de facto* zum Wissensbestand einer Sprach- und Kulturgemeinschaft gehören, innerhalb dieses Wissensbestandes definierbar und dort stets kommunikativ verfügbar sind, also mit entsprechenden Bezeichnungen auf sie referiert und rekuriert werden kann. Durch diese – gelegentlich auch exklusive – Zugehörigkeit zu einer Sprach- und Kulturgemeinschaft stellen Realien und ihre Bezeichnungen ein spezifisches Übersetzungs- oder (allgemeiner) ein Sprachmittlungsproblem dar. Für die Arbeit des Übersetzers stellt Chr. Nord fest: „Bei der Nennung von Realien (...) wird die kulturelle Distanz zur Verständnisbarriere, wenn die Zielleser die beschriebenen Gegebenheiten nicht kennen“ (Nord 1993, 225). Chr. Nord empfiehlt für den Fall der Notwendigkeit der Übersetzung von Realienbezeichnungen eine „erklärende Übersetzung“, um Hinweise auf die „kulturelle Einbettung“ in der Ausgangssprache geben zu können (vgl. Nord 1993, 226).¹ In kognitionslinguistischer Weise formuliert, geht es darum, Wissen **einer** Sprach- und Kulturgemeinschaft **einer anderen** geistig verfügbar und dadurch sprachlich kommunizierbar zu machen, ohne das Wissenssystem der Zielsprache und -kultur nachhaltig modifizieren zu wollen.

REALIEN UND IHRE BEZEICHNUNGEN AUS LINGUISTISCHER SICHT

In der **Wortschatzkunde und Lexikologie** gibt es eine lange Tradition der Beschäftigung mit dem sprachlich Fremden. Eine der ältesten Darstellungen in der deutschsprachigen Sprachforschung zu Realien und ihren Bezeichnungen findet sich in Hermann Pauls „Prinzipien der Sprachgeschichte“. Im Kapitel zur „Sprachmischung“ erörtert H. Paul zahlreiche Erscheinungsformen dieser „Sprachmischung“. Der Ausgangspunkt ist für ihn allerdings die Kategorie Verstehen: „Denn mindestens muss doch das, was aus der fremden Sprache aufgenommen wird, verstanden sein, wenn auch vielleicht nicht ganz exakt verstanden“ (Paul 1995, 391).² – Anders formuliert: Ziele und Wirkungen der Übernahme von Bezeichnungen aus anderen Sprachen ist das Verstehen, mit modernen Worten, eine kommunikativ und kognitive erfolgreiche Übernahme in eine Zielsprache. Diese wirkungsvolle, aber auch substanzielle Beeinflussung einer Sprach- und Kulturgemeinschaft durch eine andere beschreibt H. Paul zunächst in zwei Wegen:

„Wir müssen zwei Hauptarten der Beeinflussung durch ein fremdes Idiom unterscheiden. Erstens kann fremdes Material aufgenommen werden. Zweitens kann, ohne

¹ Weitere Hinweise zur Definitionsproblematik von „Realien“ in der translatorischen Fachliteratur finden sich in Kohrs (2008, 57 f.), wobei allerdings nicht klar zwischen „Realien“ und „Realienbezeichnungen“ unterschieden wird, denn „Realien“ lassen sich, da es sich um Objekte, Erscheinungen und Vorgänge/Handlungen in einer bestimmten Kultur handelt, nicht übersetzen - wohl aber ihre Bezeichnungen.

² Es handelt sich bei dieser Ausgabe von Hermann Pauls Buch um den unveränderten Nachdruck der fünften Auflage von 1920, die als erweiterte und verbesserte Ausgabe seines ursprünglich aus dem Jahr 1880 stammenden Werkes gilt und bis heute als die meistverwendete Ausgabe von H. Pauls bedeutendem Buch verstanden werden kann.

dass anderes als einheimisches Material verwendet wird, doch die Zusammenfügung desselben und seine Anpassung an den Vorstellungsinhalt nach fremdem Muster gemacht werden (...)“ (Paul 1995, 392 f.).

Das, was H. Paul hier als „zweitens“ beschreibt, lässt sich als Einflussnahme auf das konventionalisierte und kodifizierte Wissenssystem der zielsprachlichen Gemeinschaft verstehen, und zwar durch die Übernahme und Inkorporierung nicht nur von Bezeichnungen, sondern auch von dem auf durch diese Bezeichnungen referierten und rekurrerten Wissen einer ausgangssprachlichen Gemeinschaft. Sprachlich bewältigt – oder wie ich es nennen möchte – sprachlich verfügbar wird dieses Wissen gemacht, indem auch und vor allem einheimisches Sprachgut verwendet wird. Grob gedacht, handelt es sich um das, was auch im Zuge von echten, notwendigen Entlehnungen passierte und passiert. Doch H. Pauls Darstellung ist hinreichend allgemein, um eben auch das Realienproblem darunter einzuordnen. Aber H. Paul geht noch einen Schritt weiter. Er spricht nicht nur von einem Phänomen der „fremden Wörter“, sondern er hat in gewisser Weise die Gesamtheit der Prozesse im Blick, wenn er schreibt:

„Zur Aufnahme fremder Wörter in die Muttersprache veranlasst natürlich zunächst das **Bedürfnis**. Es werden demgemäss Wörter für Begriffe aufgenommen, für welche es (...) noch an einer Bezeichnung fehlt. Es wird in der Regel **Begriff und Bezeichnung zugleich** [Hervorhebungen von mir] aufgenommen aus der nämlichen Quelle“ (Paul 1995, 393).

Diese Gesamtheit der Prozesse zeigt sich m. E. wie folgt: a) kommunikative und kognitive Bedürfnisse einer ZS-Gemeinschaft; b) kognitive Strukturen (Begriffsstrukturen) sind mit c) sprachlichen (lexikalischen) Strukturierungen zu übernehmen, um jene Bedürfnisse befriedigen zu können. Doch damit nicht genug; H. Paul äußert sich auch ziemlich konkret über das, was wir heute Realien und ihre Bezeichnungen nennen:

„Eine starke Kulturbeeinflussung bringt fast immer einen starken Import von Fremdwörtern mit sich. Ein **Bedürfnis** mag noch erwähnt werden, welches auch die Aufnahme von Wörtern aus einer (...) Kultursphäre veranlassen kann, das der **Darstellung fremder Verhältnisse**, sei es, dass diese Darstellung den Zweck der Belehrung hat und eine wahrheitsgetreue Schilderung und Erzählung zu geben sucht, sei es, dass sie für **poetische Zwecke** [Hervorhebungen von mir] verwendet wird“ (Paul 1995, 393)³.

³ Es muss an dieser Stelle erwähnt werden, dass bei H. Paul auch der Gedanke des „Kulturgefälles“ eine Rolle spielt, wenn er von Übernahmen und Beeinflussungen spricht. Doch um mit dem Problem der Realien und ihren Bezeichnungen adäquat umgehen zu können, sollte zunächst der u. U. missverständliche Begriff des Kulturgefälles vermieden werden.

Wiederum steht ein Bedürfnis am Anfang dieser Beeinflussung, aber auch zugleich der Zweck, zu welchem diese Übernahmen und Beeinflussungen ablaufen: „Belehrung“ als Informationsvermittlung. Die von H. Paul angedeuteten „poetischen Zwecke“ werden im Zusammenhang mit der Herangehensweise der Stilistik noch einmal aufgegriffen.

Wilhelm Schmidt, dessen Werk „Deutsche Sprachkunde“ als Meilenstein der deutschen Wortschatzforschung in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts gilt, bleibt allerdings in einigen Aspekten hinter den Ideen und Darstellungen von H. Paul zurück. So spricht W. Schmidt an keiner der relevanten Stellen von „Bedürfnissen“, wie es H. Paul getan hat. Einzig der Aspekt der Beeinflussung spielt bei W. Schmidt eine wichtige Rolle, den er interessanterweise mit einem historischen Ansatzpunkt der Erforschung verbindet, obwohl der sprachhistorische Zugriff nicht weiter ausgebaut wird:

„Das in einer Sprache auftretende Lehnwort ist (...) von höchstem kulturhistorischen Interesse, denn es gibt Aufschluß über den Grad und die Art der Beeinflussung, denen der Sprachträger, das Sprachvolk, von seiten anderer Völker ausgesetzt gewesen ist“ (Schmidt 1965, 75 f.).

Neben diesen allgemeinen Prozess der z. T. nachhaltigen, also inkorporierenden oder umstrukturierenden, sprachlichen Beeinflussung einer Sprach- und Kulturgemeinschaft stellt W. Schmidt noch einen Prozess, der diese Nachhaltigkeit offenbar nicht oder nicht in dem hohen Maße aufweist:

„Es gibt nämlich auch noch einen anderen Weg, auf dem fremde Wörter in eine Sprache eindringen können, ohne daß die bezeichnete Sache oder Einrichtung selbst übernommen wird: das ist die literarische Einfuhr fremden Wortgutes. Wenn in einem Volk das Interesse für fremde Länder und ihre Einrichtungen besteht, dringen fremde Bezeichnungen auch auf literarischem Wege in seine Sprache ein“ (Schmidt 1965, 77).

Der Beschreibung dieses Prozesses im Allgemeinen ist sicherlich zuzustimmen, doch zeigt sich heute auch das Interesse (oder Bedürfnis) an fremden Völkern und ihren Einrichtungen in vielfältigerer Weise als die Literatur allein vermitteln könnte, da die interkulturelle Kommunikation im Zuge internationaler Integrations- und Globalisierungsprozesse neue Bedürfnisse weckt, aber auch befriedigen kann.

Einen interessanten, aber teilweise auch zu stark ideologisierten Ansatz verfolgt Schippan. Sie benutzt – offenbar ganz bewusst – den Terminus *Bezeichnungsexotismus*, doch verleiht sie ihm zunächst die etwas schwache Charakteristik, dass mittels eines Bezeichnungsexotismus etwas bezeichnet werde, das außerhalb eines Staatsgebildes existiere (vgl. Schippan 1984, 260). Mit der Einsetzung des Begriffes „Staat“ anstelle der bis dahin üblichen Begriffe „Nation“ oder „Volk“ kann sich Schippan dem – aus lexikologischer Sicht – relevanten Thema der Unterschiede und Gemeinsamkeiten zwischen beiden deutschen Staaten (von 1949 bis 1990) im Hinblick auf Wort-

schatzprozesse zuwenden. Die feststellbare Ideologisierung (Schippan wirkte in der ehemaligen DDR) des Themas stellt aber in der Tat nur aus linguistischem Blickwinkel eine gewisse Interessantheit dar, wodurch Fragen der Historizität, wenn es um „Exotismen“ oder „Realien“ und deren Entwicklung geht, in besonderer Weise hervorgehoben sein können. Eingedenk eben jener zwei deutschen Staaten bemerkt Schippan, dass Bezeichnungsexotismen „zur Kommunikation über Zustände außerhalb (...) verwendet werden (...)“ (Schippan 1984, 260). Dieses „außerhalb“ meint den anderen, den westdeutschen Staat BRD, über dessen Aspekte der Politik, Wirtschaft und Kultur man in der DDR reden können müsse. So stellen sich die Realien der Politik und Wirtschaft des westdeutschen Staates aus der Sicht einer DDR-Forscherin als exotisch, historisch veraltet oder überholt heraus, doch müsse dies kommunikativ beherrscht werden (vgl. Schippan 1984, 260 f.). Das sprachliche Material dafür seien also Bezeichnungsexotismen.

In teilweise ähnlich ideologisierter Weise nähern sich W. Fleischer et al. dem Thema der Realien und ihren Bezeichnungen. Die lexikologische Einordnung dieser Thematik liegt bei ihnen im Bereich der Entlehnungen, und innerhalb dessen werden die Bezeichnungsexotismen den „direkten Entlehnungen“ zugeordnet, womit sie zunächst auf eine Stufe mit den Fremdwörtern gestellt erscheinen (vgl. Fleischer (Hrsg.) 1988, 275 ff.). Unter Berufung auf Heller⁴ wird dann weiter ausgeführt, dass eine Sorte der Direktentlehnungen die Bezeichnungsexotismen seien, die als Benennungen für Gegenstände benutzt werden, die innerhalb der Grenzen des deutschen Sprachgebietes nicht vorkommen; für die Benennung landestypischer Realien in den deutschsprachigen Ländern sei der Ausdruck Bezeichnungsexotismus nicht verwendbar (vgl. Fleischer (Hrsg.) 1988, 277).

Anstelle der Einordnung als „Ausdruck“ würde ich „Begriff“ oder „Kategorie“ vorschlagen, da es sich ja wohl um einen spezifischen Benennungstyp im Sinne einer lexikologischen Kategorie handeln soll. Doch abgesehen von dieser Formulierungskritik ist darauf aufmerksam zu machen, dass Fleischer et al. hier zwar alle deutschsprachigen Länder undifferenziert betrachten, aber an anderer Stelle dieses Buches wird der Sachverhalt wesentlich anders dargestellt, und zwar – wie oben angedeutet – in ideologisierter Weise. So verwenden Fleischer et al. die Benennung „landestypische Realien“ (vgl. Fleischer (Hrsg.) 1988, 39), um die Sorte der Bezeichnungsobjekte (Denotate) zu klassifizieren. Dies führte dann zu der Gegenüberstellung der Realien in der damaligen DDR und in den anderen deutschsprachigen Staaten. Dass aus damaliger (politisch-ideologischer) Sicht vieles, was sich im kapitalistischen Westdeutschland, in Österreich und in der Schweiz als fremdartige Realien aus DDR-Sicht entpuppte, zum kommunikativen und kognitiven Problem für die DDR entwickelte, kann aus heutiger Sicht nicht mehr verwundern.

⁴ Bibliografische Angaben zu Heller s. Fleischer (Hrsg.) 1988.

Aus der Argumentation zu zwei deutschen Sprachspezifiken (DDR und BRD) erwuchs dann folgende Einschätzung, die von einer deutlichen Trennung von Sprachen und Staaten im deutschsprachigen Raum ausging, wonach bestimmte Benennungen „zum Wortschatz in mehreren staatlichen Kommunikationsgemeinschaften“ gehörten. „Es sind Benennungen für landestypische Realien (...)“ (Fleischer (Hrsg.) 1988, 39).

Fleischer et al. wenden sich dann noch den Funktionen der Realienbezeichnungen zu, wonach man Realienbezeichnungen brauche, um eben über die landestypischen Realien des anderen, fremden deutschen Staates zu kommunizieren (vgl. Fleischer (Hrsg.) 1988, 39 ff.). Die Herausstellung eines kommunikativen Bedarfs oder Bedürfnisses ist akzeptabel, wodurch der Grundidee von H. Paul gefolgt wird, doch die ideologische Verklärung, wonach der andere deutsche Staat „fremd“ sei, trübt das Bild, das hierdurch zur Realienproblematik erzeugt wird.

Auch in Schippans Neubearbeitung ihrer „Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache“ aus dem Jahr 1992 ändert sich nur wenig. Die auffälligste Änderung im Hinblick auf den von ihr bevorzugten Terminus *Bezeichnungsexotismus* ist, dass er nunmehr nur noch mit dem Thema „Entlehnungen“ verbunden ist; Fragen der Archaisierung (wie noch 1984) spielen keine Rolle mehr. Zum Funktionspotenzial oder Verwendungszweck der Bezeichnungsexotismen schreibt Schippan dann jedoch nur: „Fremdwörter und Bezeichnungsexotismen können die assoziative Sphäre ihrer Herkunft in den Text einbringen“ (Schippan 1992, 267). – Die weiter unten im Rahmen der Begriffsgeschichte in der Stilistik wiedergegebenen Funktionen der Bezeichnungsexotismen erscheinen dort – rund 30 Jahre vor Schippan – wesentlich ausführlicher und eingängiger.

In moderneren Lexikologien werden die Begriffsbeschreibungen, Funktionsdarstellungen und -erörterungen immer dürftiger. Dies geht gelegentlich mit einer gewissen Diffusheit der Darstellung einher. So liest man z. B. Folgendes:

„Internationalismen sind Wörter, deren Referenzbereiche ursprünglich auf Gegenstände außerhalb der betreffenden nationalsprachlichen Erfahrungswelt gerichtet waren und z. B. durch einen internationalen Kulturaustausch (...) ⁵ allgemein bekannt wurden (...). Man kann die Internationalismen (...) nochmals in **Exotismen** und **Modewörter** trennen. Exotismen bezeichnen Denotate, die es innerhalb des deutschsprachigen Raumes ursprünglich nicht gab (...)“ (Römer, Matzke 2005, 45).

Letztere Bemerkung wiederum suggeriert Falsches, denn konsequent zu Ende gedacht, müsste es mittlerweile all diese Denotate, für die man Bezeichnungsexotismen brauchte, heute im deutschsprachigen Raum geben, wodurch es keine Bezeichnungs-

⁵ Es wirkt schon sehr befremdlich und politisch ziemlich fragwürdig, wenn Römer/Matzke als Beispiel für Kulturaustausch den Kolonialismus nennen (vgl. Römer, Matzke 2005, 45).

exotismen mehr geben dürfte. Eine Problemsicht auf Realien und ihre Bezeichnungen geht beiden Autorinnen völlig ab.

In der **Stilistik** ist E. Riesel eine der wenigen Sprachforscherinnen, die sich aus der Sicht der Stilistik explizit mit den Realien und ihren Bezeichnungen beschäftigt.⁶ Der „Ort“, dem sie die Realien und ihre Bezeichnungen zuordnet, ist der Bereich der Fachsprache und des Fachwortschatzes:

„Im Zusammenhang mit den Fachausdrücken sollen die sog. ‚Realienwörter‘ oder ‚Realienbezeichnungen‘ erwähnt werden. Während die Fachausdrücke und die beruflichen Jargonismen als Schichten des Wortschatzes eine lexikologische Erscheinung sind, müssen die Realienwörter als stilistische Kategorie angesehen werden“ (Riesel 1963, 112).

Als „stilistische Kategorie“ wirkten sie besonders „im Stil der Wissenschaft und im publizistischen Stil, wo sie der Beweisführung dienen“ (Riesel 1963, 113). Diese „Beweisführung“ erklärt Riesel wie folgt:

„Obwohl die Realienbezeichnungen durchweg in ihrer logisch-gegenständlichen Bedeutung (mit expressiver Nullfärbung) gebraucht werden, vollbringen sie im Großzusammenhang dennoch eine stilistische Leistung. Sie verleihen dem Gesagten größeren Nachdruck, größere Überzeugungskraft“ (Riesel 1963, 113)⁷.

Anders gesagt, Realienbezeichnungen bewirken Authentizität der Quelle oder des Fachtextes, sie schaffen Seriosität und Objektivität, weil sie auf Objekte einer fremden Realität resp. auf Begriffe einer anderen Sprach- und Kulturgemeinschaft wertfrei und nicht expressiv referieren und rekurren.⁸ E. Riesel spannt den Blick dann auch weiter, und zwar auf den literarischen Text, in denen die Realienbezeichnungen dazu verhelfen, „das zeitliche, nationale, örtliche, soziale und berufliche Kolorit der Handlung zu vermitteln (...)“ (Riesel 1963, 113). Da Riesel die Realienbezeichnungen mit allen Arten des Kolorits verbindet, läge die Möglichkeit nahe, die Realienbezeichnungen mit spezifischen Arten der Konnotationen in Verbindung zu bringen. Doch halte ich diese Ausdehnung auf alle Arten des Kolorits für zu weit gegriffen, da es hierbei nicht immer zwangsläufig um Einflüsse einer anderen Sprach- und Kulturgemeinschaft auf die eigene geht. Der Gedanke der Konnotationen ist allerdings weiterer Untersuchungen wert.

⁶ Sie verwendet die Termini *Realienwort* und *Realienbezeichnung*, jedoch in Anlehnung an eine Schrift zur Übersetzungstheorie von A. V. Fedorov aus dem Jahre 1958. Bibliografische Hinweise s. Riesel (1963).

⁷ In fast identischer Formulierung auch in Riesel/Schendels (1975, 84).

⁸ Einen ähnlichen Gedanken haben - obwohl Lexikologinnen - auch Iskos/Lenkowa: Es „sei noch erwähnt, daß diese Wörter [Fremdwörter – H.-H. D.] das Fremdartige beibehalten und dabei oft Sitten und Bräuche des Landes, aus dem sie entlehnt wurden, charakterisieren (...)“ (Iskos, Lenkowa 1963, 108). Doch abgesehen von diesem kleinen Hinweis, findet sich nichts weiter über Realien und ihre Bezeichnungen bei diesen beiden Autorinnen.

Insgesamt ließe sich in gebotener Kürze Folgendes zusammenfassen. Der Terminus *Realienbezeichnung* sollte mit Chr. Nord in einer übergreifenden, allgemeinen Lesart verwendet werden, ohne das Kriterium der „Fremdheit“ im Zuge der Begriffsbeschreibung ins Spiel zu bringen. Der Terminus *Bezeichnungsexotismus* hingegen verfügt – schon aus seinen Wortkomponenten erkennbar – über die Komponente der „Fremdheit“, so dass mit der Begriffsbeschreibung „Entlehnung, die in der Quellspr. einem für die betr. Kultur bzw. Gesellschaft spezif. Gegenstand oder Sachverhalt bezeichnet und daher unübersetzt in andere Spr. übernommen wird (...)“ (Glück (Hrsg.) 2000, 199) zunächst hinreichend adäquat operiert werden kann. Der zu diskutierende Mangel der Begriffsbeschreibung in Glück (Hrsg.) ist das Kriterium der Übersetzbarkeit, das weiterer Erörterung bedarf.

REALIEN UND IHRE BEZEICHNUNGEN AUS ÜBERSETZERISCHER UND TERMINOLOGISCHER SICHT

Wie kann man mit Realien und ihren Bezeichnungen aus der Sicht der Übersetzungswissenschaft und der Terminologiearbeit umgehen? Zwei Modelle oder Muster zeichnen sich hierbei ab:

A) Realien und ihre Bezeichnungen erscheinen als ein Phänomen, für das vor allem aus terminologischer Sicht die terminologische Bezeichnung *lexikalische Lücke* verwendet wird. Dies basiert auf der Annahme, dass die konventionalisierten und kodifizierten Bezeichnungs- und Begriffssysteme zweier Sprach- und Kulturgemeinschaft nicht völlig deckungsgleich seien; Unterschiede, Differenzen, Widersprüche seien normaler als Übereinstimmungen oder Parallelität.

B) Realien und ihre Bezeichnungen seien – aus übersetzerischer Sicht – zwar eine Herausforderung besonderer Qualität und Art, aber gleichzeitig auch lebendiger Ausdruck des Neben- und Miteinanders der Sprachen und Kulturen dieser Welt. In diesem Sinne könnten Realien und ihre Bezeichnungen – oder besser gesagt, ihr Transfer von einer Sprach- und Kulturgemeinschaft in eine andere – in prototypischer Weise der Erörterung von Verfahren, Techniken und Strategien des Übersetzens dienen.

Das „Handbuch Translation“ enthält zu den Realien und ihren Bezeichnungen ein eigenes Kapitel. Demzufolge seien Realien „Identitätsträger eines nationalen/ethnischen Gebildes, einer nationalen/ethnischen Kultur – im weitesten Sinne – und werden einem Land, einer Region, einem Erdteil zugeordnet“ (Snell-Hornby et al. (Hrsg.) 1999, 288). – Mit dem Einbringen dieser äußerst wichtigen Kategorie der „kulturellen Identität“ gewinnen die Überlegungen und Diskussionen zu den Realien und ihren Bezeichnungen etwas Bedeutsames hinzu: Zur andernorts und auch hier in Snell-Hornby (Hrsg.) geäußerten Feststellung, dass es sich um „Elemente“ einer

Kultur handele, muss nun unbedingt dieser subjektive, bewertende, konnotative Aspekt der „Identitätsträgerschaft“ hinzutreten. Damit wird m. E. das begriffliche Bild der „Realie“ erst vollständig. Viele andernorts zu findenden Darstellungen umgehen oder ignorieren diese Seite der Realien. Ein vollständigeres Bild über Wesen und Platz der Realien im Denken und in der Kommunikation ist dadurch möglich: Realien und ihre Bezeichnungen sind ein objektives Faktum, aber auch ein subjektives Phänomen der Erfahrung; sie sind sozial gegenwärtig und prägen damit eine Sprach- und Kulturgemeinschaft, aber sie sind auch individuell, aufgrund der persönlichen Art und Weise der Teilhabe an der Gemeinschaft; sie sind im Zuge der sprachlichen Kommunikation „implizit“, d. h. sie werden gewusst, aber sie können auch „explizit“ gemacht werden, wenn ein Bedürfnis dafür vorliegt. Gerade für Letzteres muss man nicht unbedingt in die Fremde schauen; im Laufe des Spracherwerbs in der Ontogenese lassen sich zahlreiche Situationen und Umstände nennen, wo es darauf ankommt, Kindern durch Explizitheit der Darstellung und Erläuterung, das von den Erwachsenen Gewusste nahezubringen.

Ebenfalls in Snell-Hornby (Hrsg.) werden die Realien und ihre Bezeichnungen in einer ihrer wichtigen Funktionen beschrieben, nämlich Lokalkolorit zu zeichnen (vgl. Snell-Hornby (Hrsg.) 1999, 289), doch ohne allerdings ausführlicher darauf einzugehen.

Weitaus interessanter ist hier jedoch der Vorschlag, eine Skalierung der Realien und ihrer Bezeichnungen anzusetzen, wobei an den Enden dieser gedachten Skala „eingebürgerte“ und „fremdgebliebene“ Realien stünden (vgl. Snell-Hornby (Hrsg.) 1999, 289). „Dazwischen liegt eine breite Palette von Realien, deren Erkennen von der Sprachkompetenz und der Allgemeinbildung des/der Übersetzenden abhängt“ (Snell-Hornby (Hrsg.) 1999, 289). – Orientierungshilfen oder auch Regeln für jene „Palette“ werden leider nicht gegeben, sind aber, da Realien von anderen Phänomenen oft schwer abzugrenzen seien (vgl. Snell-Hornby (Hrsg.) 1999, 289), eventuell auch nicht unbedingt erforderlich. Zu diesen „anderen Phänomenen“ gehören solche, die in Semantiktheorien beschrieben werden – Konnotationen und Präsuppositionen⁹, auf die aber hier nicht noch extra eingegangen werden soll. Es existiere eine enge Verknüpfung von Realien und Konnotationen, womit auf das rekurriert wird, was oben (vgl. Snell-Hornby (Hrsg.) 1999, 288) „Identität“ genannt wurde, oder – um es soziolinguistisch auszudrücken – Realienbezeichnungen haben eine Doppelfunktion, wonach ihr Verstehen oder Nichtverstehen die Zugehörigkeit oder Teilhabe am Wissen einer Sprach- und Kulturgemeinschaft markiert. Darauf folgt dann das, was „Identität“ genannt werden kann, nämlich das (Selbst-) Bewusstsein der Zugehörigkeit zu einer

⁹ So ist Chr. Nord eine jener Forscherinnen, die Realien mit Präsuppositionen in Verbindung bringt (vgl. Nord 2009, 107), ohne allerdings nähere Erläuterungen dazu abzugeben. Immerhin ist es nachdenkenswert, ob mit den Mitteln der (klassischen oder modernen) Semantiktheorie eine Annäherung an das Realienproblem erreicht werden kann.

Sprach- und Kulturgemeinschaft der jeweiligen Sprecher/Schreiber und Hörer/Leser. An diese Situation direkt angeknüpft, ist die Rolle und Aufgabe des Übersetzenden, denn er/sie **muss** entscheiden, ob er/sie jene Konnotationen einer Realienbezeichnung in die Zielsprache „mitnehmen muß“ (Snell-Hornby (Hrsg.) 1999, 290). Praktisch umsetzbar ist das allerdings nur dann, wenn der/die Übersetzende eine hohe kulturelle Kompetenz besitzt (vgl. Snell-Hornby (Hrsg.) 1999, 290). Im Umkehrschluss bedeutet das aber, dass gerade jene Realien und ihre Bezeichnungen ein Prüfstein dafür sind, ob der/die Übersetzende eben über jene Kompetenz verfügt.

An Vorschlägen, mithilfe welcher Übersetzungsstrategien und -verfahren Realien und ihre Bezeichnungen in die ZS überführt werden können, mangelt es nicht. In Snell-Hornby (Hrsg.) werden einige Verfahren genannt, von denen ich zwei referieren möchte.

Eines der Verfahren wird wie folgt formuliert: „Die Erschaffung eines neuen Wortes nach der semantischen Entsprechung (...)“ (Snell-Hornby (Hrsg.) 1999, 291). – Es geht hierbei offensichtlich um die Anpassung der ausgangssprachlichen Realien und ihrer Bezeichnungen an das System des konventionalisierten und kodifizierten Wissens der zielsprachlichen Gemeinschaft mithilfe der Ausdrucksmöglichkeiten der Zielsprache. Das hier in Snell-Hornby eingebrachte Beispiel ist diesbezüglich sehr anschaulich: dt. *Sieben-Meilen-Stiefel* > russ. *semiverstnye sapogi*. Der deutschen Wissenskomponente „Meile“ wird die russische Wissenskomponente „Werst“ in analoger Weise entsprechend zugeordnet. Es geht nicht um strenge begriffliche Äquivalenz, denn *Meile* und *Werst* rekurren auf unterschiedliche Längen, sondern um konzeptuelle Übereinstimmung oder Entsprechung zwischen den Wissenssystemen zweier Sprach- und Kulturgemeinschaften, hier altes deutsches Längenmaß – dort altes russisches Längenmaß.

Das zweite hier zu erwähnende Translationsverfahren ist die „kommentierende Übersetzung“ (vgl. Snell-Hornby (Hrsg.) 1999, 291). Das hierfür vorgestellte Beispiel ist aber keine „Übersetzung“, wie es die Verfasserin behauptet, sondern ebenfalls eine semantisch-kognitive Verfahrensweise, wobei verständnisnotwendige Begriffskomponenten in der Zielsprache versprachlicht werden, die für die Ausgangssprache nicht notwendigerweise versprachlicht werden müssen. Ziel dieses Verfahrens ist es, auf den passenden Platz im Wissenssystem der Zielsprache rekurren zu können, ohne dieses Wissenssystem der Zielsprache erneuern oder bereichern zu wollen. Man könnte das eine „zeitweilige Hervorhebung“ bestimmter Wissenskomponenten nennen, was aber nur in der Zielsprache Sinn macht. Anders gesagt, handelt es sich um eine Versprachlichung von begrifflichen oder konzeptuellen Komponenten, um auf jene Konnotationen in der sprachlichen Oberfläche der Zielsprache zu rekurren, die in der Ausgangssprache „gewusst“ werden. Dabei tritt der Effekt ein, dass der Leser/Hörer der Zielsprache die betreffende Bezeichnung als Realienbezeichnung der Ausgangssprache erkennen kann.

In ähnlicher Weise äußert sich auch Reinart zum Problem der Realien und ihrer Bezeichnungen:

„Da es nahezu unmöglich ist, mit den Mitteln einer fremden Sprache eine Wirklichkeit abzubilden, die in dem betreffenden Sprachraum nicht existiert, wird die Übersetzung [der Realienbezeichnung – H.-H. D.] alleine jedoch nicht als ausreichend empfunden“ (Reinart 2009, 299).

Diese Gedanken fügen sich auf ihre Weise an das in Snell-Hornby (Hrsg.) vorgestellte Verfahren der kommentierenden (oder auch nach Chr. Nord „erklärenden“ – s. o.) Übersetzung an, ohne jedoch – streng genommen – ein echtes vollwertiges Übersetzungsverfahren zu sein. Die Problemlage bleibt zum Zeitpunkt der Forschung insgesamt unbefriedigend, da Reinart auch einschätzt, „dass die Probleme, die aus dem Vorliegen unterschiedlicher Realia resultieren, längst nicht immer ‚auf Wortebene‘ lösbar sind“ (Reinart 2009, 300).

Ohne konkrete Problemlösungen vorzuschlagen, verweist Reinart doch wenigstens auf die Richtungen der Forschung und der übersetzerischen Praxis, in denen kritischer und intensiver die Problemlage bewusst gemacht werden müsse. Für die Forschung schlägt Reinart vor, in kontrastiven Untersuchungen zu Kultur, Wirtschaft, Alltag, Sozialem sich dem Realienproblem stärker zuzuwenden; für die übersetzerische Praxis orientiert sie auf Verantwortung und Entscheidungskraft des Übersetzers, d. h. dass der Übersetzer letztlich entscheiden müsse, welchen Umgang mit den Realien und ihren Bezeichnungen der Übersetzer praktizieren wolle oder müsse, mit der Konsequenz, dass die Entscheidung des Übersetzers den „Explikationsgrad des Zietextes“ (Reinart 2009, 500) erhöhen oder verringern kann.

Gelegentlich kommen bedenkenswerte Vorschläge zur Handhabung des Realienproblems aus ganz anderer Richtung. Da in Lexikologien (synchronischer wie diachronischer Ausrichtung) Realienbezeichnungen (Bezeichnungsexotismen) oft im Zusammenhang mit den Fragen der Entlehnung behandelt werden, stammt auch ein Vorschlag aus der historischen Lexikologie des Deutschen. Es handelt sich nach meiner Auffassung um ein Verfahren der Verfügbarmachung des Wissens, auf das ein Bezeichnungsexotismus rekurriert, und das Nübling „Lehnprägung“ nennt: „Dies bedeutet, dass der neue Inhalt nicht mit dem dazugehörigen fremdsprachlichen Ausdruck übernommen wird, sondern dass dafür heimisches (*natives*) Sprachmaterial verwendet wird“ (Nübling 2006, 136). – Nachdenkenswert erscheint mir dieses Verfahren deshalb, weil das kommunikative und kognitive Potenzial des heimischen Sprachmaterials schon Rekurrenzen auf das heimische Wissenssystem enthält, so dass deren Ausnutzung es möglicherweise leichter erlaubt, auch auf fremdes Wissen rekurrieren zu können, wobei Verfahren der Analogie, Ähnlichkeit oder auch metonymische Verschiebungen durchaus eine Rolle spielen könnten.

In gewisser Weise kompatibel zu der o. g. Darstellung zur „belehrenden“ Funktion der fremden Wörter, wie es H. Paul beschreibt, ist ein von Chr. Nord kurz besprochenes

Übersetzungsverfahren, obwohl Nord nicht explizit auf Realien und ihre Bezeichnungen eingeht:

„In einer **dokumentarischen** [Hervorhebung – H.-H. D.] Übersetzung werden einzelne Aspekte des AT oder der AT-in-Situation insgesamt für Z-Empfänger abgebildet, sodass diese sich bewusst sind, Beobachter einer fremden Kommunikationshandlung zu sein. (...) Zum Typ der dokumentarischen Übersetzung gehören (...) die wörtliche Übersetzung, die philologische Übersetzung und die ‚**exotisierende**‘ [Hervorhebung – H.-H.D.] Übersetzung, die in einem literarischen Text das fremde Lokalkolorit für die Z-Empfänger abbildet“ (Nord 2009, 80).

Entscheidender Punkt hierin ist, dass es darum geht, in der Kommunikation über **Fremdes** beim zielsprachigen Leser/Hörer etwas **bewusst** zu machen, das für wenigstens die Dauer des Kommunikationsereignisses erreicht werden kann.

Für das komplizierte Wechselverhältnis zwischen **zwei** Sprach- und Kulturgemeinschaften, in welchem es nicht um die Bewältigung eines lexikalisch-semantischen Defizites in **einer** Sprach- und Kulturgemeinschaft, sondern um kognitive und kommunikative Verfügbarmachung des Wissens einer fremden Sprach- und Kulturgemeinschaft geht, könnte mit J. B. White von „*cognitive holes*“ („kognitiven Löchern“) gesprochen werden (vgl. 1995, 336). Zentraler Begriff in den Darstellungen bei White ist das Verstehen (engl. „*understanding*“), das er mit Problemen des Übersetzens verbindet. Gerade hinsichtlich der Realienproblematik eröffnet uns diese Korrelation zwischen Übersetzen und Verstehen neue Betrachtungsperspektiven, denn es geht ja eindeutig um das Kennenlernen und Verstehen des Wissens einer fremden Sprach- und Kulturgemeinschaft. Mit anderen Worten: Der Übersetzer oder Sprachmittler steht vor der Aufgabe und somit vor der Entscheidung, wie das Wissen einer Sprach- und Kulturgemeinschaft einer anderen zur Verfügung gestellt wird. Nach J. B. White bewege sich der Übersetzer / Sprachmittler in einem Entscheidungsspektrum zwischen Transparenz und Opakheit („*transparency*“ and „*opacity*“):

„More generally, one of the great virtues of asking students to translate in the classroom, or to read translations with an eye to the original, is that the opacities are more easily seen, the need for learning more obvious. (...) As a contrast with these opacities, think of what you would regard as the most nonproblematic speech of all, the most completely understood: what would it be? (...) At the end of the spectrum that approximates complete transparency“ (White 1995, 336).

Aber, so betont White, komme es nicht darauf an, einen bestimmten Punkt in diesem Spektrum im Zuge der Übersetzung festzulegen, „*but rather what it does with its opacities and clarities, that is, whether it makes them productive or not. The translator can focus mainly on what is problematic in the original work (...) or mainly on what is problematic in the interaction between the two languages, in the act of translation itself*“

(White 1995, 337 f.). Der Übersetzer habe nach Whites Einschätzung immer die Wahl, konsistent oder alternierend zu sein, was Transparenz und Opaktheit des übersetzten Textes betrifft (vgl. White 1995, 338).

Auch Cabré spricht von kommunikativen Bedürfnissen, allerdings zunächst im Rahmen der Fachsprachenkommunikation. Doch ist leicht zu erkennen, dass der Umgang mit kommunikativen Bedürfnissen mit den kognitiven Bedürfnissen eng verknüpft ist oder – wie ich es nenne – dass bestimmtes Wissen geistig verfügbar und in der jeweiligen Zielsprache kommunizierbar gemacht werden soll und muss: „*Their* [d. i. Fachexperten – H.-H. D.] *communicative needs start from the knowledge of the concept and from the need to communicate it; their interest in terminology focuses on concepts and how they can be named clearly and unambiguously*“ (Cabré 1999, 12).

Um also auf Konzepte und konzeptuelles Wissen auch in der Fachsprachenkommunikation zu rekurrieren und zu referieren, bedarf es der Konzeptualisierung dieses Wissens in einer Sprach- und Kulturgemeinschaft, auch in dem Falle, wenn es sich um internationale Fachkommunikation handeln sollte, denn hierbei spielen dann die Wissenskodifizierungen in mehreren Sprach- und Kulturgemeinschaften eine Rolle.

Wenn also alle bisher genannten Aspekte wahr sind, dann ist beim Übergang von einer Sprache in eine andere – auch im Falle der Fachsprachenkommunikation – ein Wechsel des sozio-kulturellen Hintergrundes angezeigt, der sicherlich mit einem kognitiv-semantischen Verlust beim Übergang in die Zielsprache einhergeht. Die Terminologearbeit kann diesen „Verlust“ dadurch kompensieren, dass sie eben genau das herausarbeitet, was dem Sprecher/Schreiber in der Nicht-Muttersprache fehlt: Einbindungen der Einzelbegriffe in das konzeptuelle System der einen Sprache (und der einen Fachsprache); Einbindung des konzeptuellen Fachsystems in den sozio-kulturellen Hintergrund der anderen Sprach- und Kulturgemeinschaft; Bewusstmachen der Möglichkeiten der Äquivalenzbildung für die eigene Sprache.

Cabré spricht dann interessanterweise vom „*transfer of knowledge*“ (= Wissenstransfer), obwohl es ihr nicht um jene in Deutschland ins Leben gerufene Wissenschaftsdisziplin geht: „*The Vienna school arose from the needs of technicians and scientists to standardize the terminology of their fields in order to ensure efficient communication and transfer of knowledge among specialists*“ (Cabré 1999, 13). – Der Wissenstransfer wird also hier zumindest als Komponente der Experten-Experten-Kommunikation begriffen, sollte m. E. aber als Grundlage der zweisprachigen Terminologearbeit bei der Schaffung von Äquivalenten in einer Zielsprache als theoretisch-methodische Konzeption zugrundegelegt werden.

Um die Schaffung von Äquivalenten in möglichst vielerlei theoretischer, sprach- und berufspraktischer sowie auch kulturell und politischer Hinsicht abzusichern, müssen die außerhalb, nicht zur eigenen Sprach- und Kulturgemeinschaft gehörenden

Sachverhalte, Tatsachen usw. mit einheimischen Sprachmitteln kommunikativ verfügbar gemacht werden. Die diesbezüglich anzuwendenden sprachlichen Verfahren und Techniken (sprachsystematische und kommunikative Normen) können wie im Falle Litauens präskriptiver Natur sein, da diese in der politischen Befindlichkeit bezüglich der einheimischen Sprache wurzeln.

Die Frage, die nun vor dem Übersetzer, Sprachvergleichler und Terminologen steht, ist die Frage nach den sprachlichen Verfahren und Techniken, die zur Verfügbarmachung von Realienbezeichnungen in einer Zielsprache führen. Es kommt aber zuerst darauf an, sowohl den begriffssystematischen als auch den semantisch-kognitiven Charakter der fremden Realienbezeichnungen zu klären. Nur eine hinreichende Klärung dieses Doppelcharakters – der Platz in einem „fremden“ Begriffssystem und die Semantik der betreffenden fremdsprachigen Realienbezeichnungen – bietet eine Entscheidungsgrundlage für eine adäquate Wahl eines Bezeichnungsäquivalentes in der Zielsprache.

Nach Blank sollte es sich um ein onomasiologisches Verfahren handeln, denn der „onomasiologische Ansatz führt automatisch aus dem engeren Bereich der lexikalischen Semantik hinaus, da ein Konzept ja nicht nur per Bedeutungswandel, sondern auch durch andere lexikalische Verfahren, wie Wortbildung, Bildung syntagmatischer Fügungen, Phraseologie, Entlehnung etc. neu versprachlicht werden kann“ (Blank 2001, 122). – Dieser Ansatz ist für die Bewältigung des Realienproblems insofern von Interesse, weil es ja in einer Zielsprache um die Versprachlichung (sprachliche und kognitive Verfügbarmachung) fremder (Wissens-) Konzepte geht, wobei in erster Linie natürlich zielsprachliche Möglichkeiten genutzt werden sollten. Der Effekt oder Erfolg dieser onomasiologischen Verfahren könne nach Blank dazu führen, „rekurrente Versprachlichungsstrategien im Wortschatz (und ebenso in der Grammatik) aufzuzeigen“ (Blank 2001, 124). – Mit anderen Worten: Es geht um das Herausarbeiten konventionalisierten oder auch kodifizierten Sprachhandlungswissens, dessen Anwendbarkeit ich auch für die zweisprachige Terminologiearbeit und für die Bewältigung des Realienproblems sehe.

Doch bei Realien und ihren Bezeichnungen geht es nicht um lexikalische Inkorporation durch Entlehnungsprozesse. Es geht um den Ausgleich eines Benennungs- oder Formulierungsdefizites, wenn Kommunikationsbereich und Kommunikationssituation nach Formulierungen für Fremdes in der einheimischen Sprache verlangen. Es geht – etwas harmonischer formuliert – um einen spezifischen, aus kommunikativen Intentionen herrührenden Ausdrucks- oder Benennungsbedarf, der gelegentlich auch okkasionell bleibt, der aber nicht als Bereicherung oder Ausgestaltung der einheimischen Sprach- und Kulturgemeinschaft gedacht ist oder sein kann.

Insgesamt ist also festzustellen: **A)** Es sollte von einem Benennungsbedarf einer Sprach- und Kulturgemeinschaft ausgegangen werden, bei dessen Befriedigung

es **nicht** um die weitere Ausgestaltung des „einheimischen“ Wortschatzes und Wissens geht, sondern um die Teilhabe einer Sprach- und Kulturgemeinschaft an Kommunikationsthemen, deren Inhalte und Referenzen **außerhalb** des Einheimischen liegen. **B)** Es sollte von einer Entscheidungshandlung des Übersetzers / Sprachmittlers im Umgang mit den Realienbezeichnungen gesprochen werden, durch deren Vollzug eine erfolgreiche Kommunikation, ein Verstehen im zielsprachlichen Diskurs und Text erzeugt wird. Mit anderen Worten: Die sprachlich-kommunikative Bewältigung „fremder“ Sachverhalte in der einheimischen Sprach- und Kommunikationslandschaft mit einheimischen Sprach- und Kommunikationsmitteln stehen im Mittelpunkt.

ANSTELLE VON SCHLUSSFOLGERUNGEN – EIN AUSBLICK

Zum vorläufigen Abschluss der Problemgeschichte möchte ich etwas vorstellen, das weder etwas mit Übersetzen noch mit terminologischem Sprachvergleich zu tun hat, sondern sich hinter der Frage verbirgt „Wem gehört der Terminus *lexikalische Lücke*?“ Es könnte dies ein Ansatzpunkt für theoretische Forschungsarbeit sein, der in die Gebiete der kognitiven Linguistik und der Diskursforschung hineinführt. In seinem Buch „Meinen und Verstehen“ beschäftigt sich Hörmann mit zahlreichen Fragen der Semantikforschung. Dabei wertet er in kritischer Weise Theorieansätze u. a. von Chomsky, Katz und Fodor aus, wobei sich zeigt, dass jene Theorieansätze mit dem Ausdruck *lexical gap* („lexikalische Lücke“) umgehen. Hörmann macht allerdings deutlich, dass die Idee der „lexikalischen Lücke“ für die Semantiktheorie(n) eine gewisse theoretische Gefährlichkeit mit sich bringt. Das

„läßt uns übrigens auch die Gefährlichkeit des Operierens mit so harmlos und hübsch aussehenden Begriffen wie ‚lexical gap‘ erkennen. Eine lexikalische Lücke, die nach CHOMSKY auch noch verschiedener Art (akzidentell oder systematisch) sein kann, kann ja als solche überhaupt nur erkennbar werden, wenn unter dem ‚Loch im Wortschatz‘ sozusagen die Struktur des Lexikons weiterläuft. Nur wenn dies der Fall ist, kann man sagen, ein so und so großes Maß an vorhandener Struktur sei durch entsprechende lexikale Items nicht ‚gedeckt‘. Wenn man von lexical gaps (oder von ‚attainable‘ concepts) spricht, sollte man sich also stets fragen, ob man seine Angaben über die Struktur des Lexikons nicht eigentlich nur via Analyse des Wortschatzes gewonnen und dann die Zusatzannahme gemacht hat, daß diese Struktur auch dort vorhanden ist, wo der Wortschatz dies nicht erkennen läßt (...)“ (Hörmann 1994, 109 f.).

Insgesamt ist diese Kritik zu begrüßen, vor allem auch deshalb, weil Hörmann Vorschläge zur Bewältigung dieses Problems macht, wonach beispielsweise eine semantisch ausgerichtete Wortfeldtheorie ihren Beitrag leisten könne. Geht man einen Schritt weiter und fragt nach Grundlagen aus der kognitiven Linguistik, dann wird schnell klar, dass es im semantisch-kognitiven Sinne keine „Lücken“ geben **kann**.

Nach meiner Ansicht gibt es zwar „lexikalische Lücken“ im Sinne der Onomasiologie, weil wir in der Tat nicht immer Bezeichnungen für alles zur Verfügung haben, aber es gibt **keine**, es kann keine lexikalisch-semanticen, geschweige denn kognitive Lücken geben. Schon allein der *in toto* korrekt verarbeitete perzeptive (sensorische) Input führt zu kognitiven Strukturen, wobei es aber, z. B. in der Ontogenese, nicht um ein schrittweises Abbauen kognitiver Lücken geht, sondern um ein schrittweises Bewusstwerden kognitiver Strukturen, bei andauerndem perzeptiven **und** sprachlichen Input. Die Folge ist eine immer besser bewusst gewordene Struktur unseres Wissens – in Vielfalt, Komplexität, in Feinheiten, Nuancen und Facetten. Und wie ich in Drößiger (vgl. 2007 b, 317) ausführte, wird kein neues Wissen erzeugt, es wird nur unser Bewusstsein **über** das Wissen verändert.

LITERATURVERZEICHNIS

- Blank A. 2001. *Einführung in die lexikalische Semantik für Romanisten*. Tübingen: Niemeyer.
- Cabré M. T. 1999. *Terminology. Theory, Methods and Applications*. Amsterdam Philadelphia: John Benjamins.
- Drößiger H.-H. 2007. Zum Problem der terminologisch-konzeptuellen Äquivalenz zwischen zwei Sprach- und Kulturgemeinschaften: Die sogenannten „Differenzen“ zwischen den Sachen. *Kalbotyra* 57 (3), 82–92.
- Fleischer W. (Hrsg.). 1988. *Wortschatz der deutschen Sprache in der DDR*. Leipzig: Bibliographisches Institut, 2., unveränderte Aufl.
- Glück H. (Hrsg.). 2000. *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart Weimar: Metzler, 2., überarbeitete und erweiterte Aufl.
- Hörmann H. 1994. *Meinen und Verstehen. Grundzüge einer psychologischen Semantik*. Frankfurt / Main: Suhrkamp, 4. Aufl.
- Iskos A., Lenkova A. 1963. *Deutsche Lexikologie*. Leningrad: Staatsverlag, 2. Aufl.
- Kohrs J. 2008. Litauische Realien auf deutschsprachigen Internetseiten über Litauen. *Kalby studijos / Studies about Languages* Nr. 12, 57–65.
- Nord Chr. 1993. *Einführung in das funktionale Übersetzen*. Tübingen Basel: Francke.
- Nord Chr. 2009. *Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*. Tübingen: Groos, 4., überarbeitete Aufl.
- Nübling D. 2006. *Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels*. Tübingen: Narr.
- Paul H. 1995. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen: Niemeyer, 10., unveränderte Aufl.
- Reinart S. 2009. *Kulturspezifität in der Fachübersetzung*. Berlin: Frank & Timme.
- Riesel E. 1963. *Stilistik der deutschen Sprache*. Moskau: Staatsverlag Hochschule, 2., durchgesehene Aufl.
- Riesel E., Schendels E. 1975. *Deutsche Stilistik*. Moskau: Verlag Hochschule.
- Römer Chr., Matzke B. 2005. *Lexikologie des Deutschen. Eine Einführung*. Tübingen: Narr, 2., aktualisierte und ergänzte Aufl.
- Schippan Th. 1984. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Schippan Th. 1992. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.

- Schmidt W. 1965. *Deutsche Sprachkunde*. Berlin: Volk und Wissen, 3., verbesserte und erweiterte Aufl.
- Snell-Hornby M., Höning H. G., Kußmaul P., Schmitt P. A. (Hrsg.). 1999. *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg, 2., verbesserte Aufl.
- White J. B. 1995. On the Virtues of Not Understanding. *Between Languages and Cultures*, eds. Dingwaney A., Maier C. Pittsburgh London: University of Pittsburgh Press, 333–339.

REALIJŲ SĄVOKOS APIBRĖŽIMAS IR REALIJŲ PAVADINIMO PROBLEMOS

HANS-HARRY DRÖSSIGER

Santrauka

Realijos ir jų pavadinimai buvo ir yra iššūkis vertėjams raštu, vertėjams žodžiu, terminologams ir kitiems kalbos specialistams, nes jų vietą ir funkcijas kalboje, kultūroje ir komunikacijoje nėra lengva apibrėžti. Todėl nenuostabu, kad šią problemą mokslinėje teorijoje ir kalbinėje komunikacinėje praktikoje nagrinėja įvairios lingvistikos, vertimo mokslo ir komunikacijos mokslo disciplinos. Šio straipsnio uždavinys – išnagrinėti realijų pavadinimų fenomeną ne tik terminologiniu (kaip dvikalbio vokiečių–lietuvių kalbų terminologinio darbo problema), bet ir lingvistiniu (leksikologiniu) aspektu bei pasiūlyti kitas realijų aprašymo ir paaiškinimo galimybes.

INTER-CULTURAL TRANSLATION AS INTERPRETATION AND COMMUNICATION

REGINA RUDAITYTĖ

*Department of English Philology
Faculty of Philology
Vilnius University
Lithuania
reginarudaityte@hotmail.com*

The paper focuses on literary translation regarded as a creative process and a powerful culture-shaping activity. It also looks at the complexities of inter-cultural translation: problems occurring in translating from one cultural system into another, and the possible strategies to be adopted; as well as some intricate issues of a more general and conceptual character, such as the limits of translatability, the divide, if any, between good and bad translation, the possible approaches to dealing with culture-specific items in translation, retaining the concept of 'otherness', of foreignness. The issue of foreignness also raises the question of the role of translation in the globalized world. Hence what are the effects of English, as the global lingua franca, and cultural imports from great powers, like the USA, UK and France on the cultures and languages of small countries? Apart from releasing 'the shaping power of one culture upon another', translation can also be detrimental to their national identity by encroaching on their cultures.

Under the impact of the cultural turn in translation studies, the landscape of translation has expanded and altered. From being traditionally regarded as a linguistic task, today translation is at the intersection of linguistics and literature. Language is, of course, an important tool, the only tool the writer and, hence, the translator has. The success of the ST (Source Text) and of the TT (Target Text) depends on a masterful handling of the language. However, translation probably pertains to the realm of literature rather than merely language or linguistics. As Jorge Luis Borges wrote in 1957, 'no problem is as completely concordant with literature and with the modest mystery of literature as is the problem posed by translation' (as quoted in Steiner 1977, 3). This same statement was aptly used by George Steiner as one of the epigraphs for his seminal book, *After Babel* (*ibid.*).

It is a truism of translation theory that a faithful and accurate translation must be communicative rather than strictly semantically faithful. It is obvious that a translator has to render adequately the complexities of the Source Text into the TL (Target Language). Thus translation is communication, but first and foremost, according to Paul Ricoeur, it is interpretation (Ricoeur 2010, 17). It seems to me that discussing

translation raises more questions than answers. This is the thesis I am going to argue in this paper, trying to map those puzzling questions of a conceptual character posed by the process of translation without going into the sheer practicalities of the process. Thus: is translation possible at all? What are the limits of translatability? What strategies should be adopted in translating culture-specific items from one cultural system into another? And are there any reliable prescriptive approaches for dealing with this complicated matter? Poetry, particularly symbolist poetry, is often regarded as untranslatable by virtue of being metaphoric, if we go along with Roman Jakobson's theory. Likewise, modernist fiction also tends towards the metaphoric pole of Jakobson's scheme. Some highly experimental modernist texts tend too close to the metaphoric pole at the risk of dissolution of their novelistic form and becoming untranslatable. A case in point could be such emblematic texts as James Joyce's *Ulysses* and *Finnegans Wake*. Joyce himself declared that *Ulysses* could not be translated into a foreign language; the only medium that it can be transposed into is the language of film. Thus, as Walter Benjamin argues, translation is both possible and impossible (Benjamin 1988). Then how do we distinguish between good and bad translations? According to Steiner, 'ninety per cent, no doubt, of all translation since Babel is inadequate and will continue to be so' (Steiner 1977, 396). In Benjamin's view, 'bad translations communicate too much. Their seeming accuracy is limited to what is non-essential in the fabric of the original', while the essential significance of a text is largely missed (as quoted in Steiner 1977, 63). Paul Ricoeur, however, argues that 'there are no absolute criteria of a good translation. The absolute criteria would be *the very meaning* recorded somewhere above, between the text of the original and translation' (Ricoeur 2010, 43). These issues raised by Benjamin, Steiner, and Ricoeur are highly problematic and debatable. To accomplish the alchemy of meaning and expressive form in translation requires much more than linguistic aptitude and knowledge.

As contemporary translation theory tells us, literary translation is not only a search for the right linguistic equivalents, but a creative process and a powerful culture-shaping activity in which the translator has an important role to play and, naturally, faces a huge responsibility for the end result. According to André Lefevere, 'translation is responsible to a large extent for the image of a work, a writer, a culture. Together with historiography, anthologizing and criticism it prepares works for inclusion in the canon of world literature' (Bassnett, Lefevere 1990, 27). There are no ready-made formulas or recipes in literary translation; each time a new creative approach to the text under translation is required. As Vladimir Nabokov put it, neither education nor diligence can replace imagination and a sense of style. This is why literary translation is hardly possible to teach and to learn. As Paul Ricoeur paradoxically put it, translation, in principle, is theoretically impossible, and the practice of translation will always be a dangerous act (Ricoeur 2010, 20–22). It is also, we might add, an unpredictable act.

In translation theory the translator is understood to be an active reader first before becoming a writer, s/he is both receiver and sender of the communication.

Contemporary translation theory also makes quite an emphatic point (probably due to the impact of post-structuralist theory) that literary translation is a creative work in its own right, a version of the original, which is by no means inferior to it. Susan Bassnett and André Lefevere, well-known translation theorists, observe in the Preface to their edited collection of essays: ‘Translation is, of course, a rewriting of an original text. All rewritings, whatever their intention, reflect a certain ideology and a poetics and as such manipulate literature to function in a given society in a given way. Rewriting is manipulation (...) and it can help in the evolution of a literature and a society. Rewritings can introduce new concepts, new genres, new devices and the history of translation is the history also of literary innovation, of the shaping power of one culture upon another’ (Bassnett, Lefevere 1990, Preface).

Thus a literary translator is not only an active reader and communicator, he also functions as a literary scholar and a critic. A translation is in fact a literary analysis at its core; a translator has to figure out the thematic concerns, the problematic issues embedded in the linguistic structure of the text and to consider all its implications and connotations. The translator has to try to find the right key, the adequate tone, the right words to retain the dominant mode by choosing the appropriate lexis, which is yet another potential excitement and pitfall for the translator. Problems and pitfalls, as well as excitements, inevitably occur when a translator is operating within the framework of such two structurally different languages as English and Lithuanian. In this case, a translator faces head-on the problem of the limits of translatability.

According to Catford, ‘translation fails—or untranslatability occurs—when it is impossible to build functionally relevant features of the situation into the contextual meaning of the TL (Target Language) text. Broadly speaking, the cases where this happens fall into two categories. Those where the difficulty is *linguistic*, and those where it is *cultural*. (...) Linguistic untranslatability occurs typically in cases where an *ambiguity* peculiar to the SL (Source Language) text is a functionally relevant feature—e.g. in SL puns’ (Catford 1965, 94). Ambiguities also arise from *polysemy* of a SL item with no corresponding TL polysemy. **Polysemy** (a generator of implied meaning) is a most conspicuous feature of the English language, and this feature can generate lots of difficulties for a translator who has to be aware of all the implications of a seemingly simple sentence as well as being aware of the idiomatic character of English so as not to do damage to the text. Curiously enough, the point is perfectly made by the British writer Ian McEwan in his novel *Amsterdam*:

In a language as idiomatically stressed as English, opportunities for misreadings are bound to arise. By a mere backward movement of stress, a verb can become a noun, an act a thing. To refuse—to insist on saying no to what you believe is wrong—becomes at a stroke, refuse—an insurmountable pile of garbage. As with words, so with sentences (McEwan 1999, 148).

In this case we are dealing with a pun: to refuse and refuse—the mere change of stress does the trick here by completely altering the meaning. **Puns** are particularly difficult to handle; idioms and puns can be productive in English but unproductive in other languages and cultures, and the other way round; consequently, they very often cannot be retained and conveyed. The principle rule in translation is to try and make up for it in another place where, naturally, the text allows for a pun. The crucial factor in translation is the **extralinguistic background**, as translation is primarily a crosscultural transfer and crosscultural communication, not merely linguistic decoding or transcoding. It is important to make the target text function in the target culture the way the source text functioned in the source culture. Because languages express cultures, translators should ideally be bicultural and not only bilingual. Features of material culture which differ from one culture to another may lead to translation difficulties. Translating from one cultural system into another can be highly problematic. According to Lefevere, ‘language is not the problem. Ideology and poetics are, as are cultural elements that are not immediately clear, or seen as completely “misplaced” in what would be the target culture version of the text to be translated’ (Bassnett, Lefevere 1990, 26).

The complexity of translation consists in rendering notions, concepts that are cross-culturally non-productive. What strategies should be adopted in the translation of them? The options are the following: descriptive translation, ‘domesticated’ translation, the introduction of the paratextual element. Every country has its translation and publication practices. The Lithuanian practice is that features of material culture which differ from one culture to another and may lead to translation difficulties, should be explained, abbreviations deciphered for the reader in the footnotes; foreign words (when they occur) should be retained in the TT but their translation provided in the footnotes. This is the normal practice. Thus to facilitate intercultural communication, paratextual apparatus (introductions, footnotes, endnotes) is often used to explain culture-specific cases. For example, in the Lithuanian translation of Ian McEwan’s *Amsterdam* there are, all in all, 14 footnotes with explanations of some culture-specific items, abbreviations (AP—*Associated Press*, TLS—*Times Literary Supplement*) and translations of foreign words (Italian and French, related to music and food).

An interesting case in point is the verbal transposition of foreign food culture which is an important aspect of national identity. It is a distinctive feature of the nation’s culture and it highlights the concept of otherness, of foreignness. How, then, should it be dealt with in translation? Should the translator retain the feeling, the notion of foreignness, of otherness and opt for the source-oriented approach to translation? Or should he opt for the so-called ‘domesticated’ translation in which the ST is ‘combed’, smoothed over, simplified and mangled in order to comply with the norms of the TL, even though much of the flavour of the original becomes lost in the process. This seems to me an entirely inadequate solution. At this point one can only agree with Walter

Benjamin that ‘it is not the highest praise of a translation (...) to say that it reads as if it had originally been written in that language. (...) The basic error of the translator is that he preserves the state in which his own language happens to be instead of allowing his language to be powerfully affected by the foreign tongue’ (Benjamin 1988, 77). I think this should serve as a guiding principle for translators.

The issue of foreignness also raises the question of the role of translation in the globalized world. What are the effects of English, as the global *lingua franca*, and cultural imports from great powers, like the USA, UK and France on the cultures and languages of smaller countries? Apart from releasing ‘the shaping power of one culture upon another’, translation can also be detrimental to their national identity by encroaching on their cultures. As George Steiner rightly put it, ‘in many societies imported English, with its necessarily synthetic, “pre-packaged” semantic field, is eroding the autonomy of the native language culture. Intentionally or not, American-English and English, by virtue of their global diffusion, are a principal agent in the destruction of natural linguistic diversity’ (Steiner 1977, 470).

On the other hand, the creative interaction between two different languages and cultures in translation can yield positive results for the Target Language and Culture. For instance, Lithuanian is rather an archaic language, conservative in the sense that it has preserved lots of archaic, dated words and it is very reluctant to accept and embrace foreign words, colloquialisms, and slang into its stock and use. This is why one meets with numerous difficulties when translating contemporary fiction; very often it is necessary to coin words and expressions which have been so far non-existent in Lithuanian. We can speak about a case of interaction between the two languages with the Target Language being affected by the Source Language; this interaction often produces quite interesting results when new terms or words are coined in the Lithuanian language. Translation forces a language to expand. In other words, translators have a duty, albeit often a very pleasurable one, to play with and to experiment with the language, even where this means pushing it to its limits. This can be instrumental in the above mentioned magic alchemy. Although, as Martin Heidegger tells us, this might be an illusion: ‘Man acts as if he were the shaper and master of language, while it is language which remains mistress of man’ (as quoted in Steiner 1977, 3).

REFERENCES

- Bassnett S., Lefevere A., eds. 1990. *Translation, History and Culture*. London: Cassell.
- Bassnett-McGuire S. 1980. *Translation Studies*. London: Methuen.
- Benjamin W. 1988. The Task of the Translator. *Illuminations. Essays and Reflections*. London: Random House, 69–82.
- Catford J. C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press.
- McEwan I. 1999. *Amsterdam*. London: Vintage.

McEwan I. 2000. *Amsterdams*. Vilnius: „Tyto alba“.

Ricoeur P. 2010. *Apie vertimą*. Vilnius: „Aidai“.

Steiner G. 1977. *After Babel. Aspects of Language and Translation*. Oxford University Press.

TARPKULTŪRINIS VERTIMAS KAIP INTERPRETACIJA IR KOMUNIKACIJA

REGINA RUDAITYTĖ

Santrauka

Straipsnyje formuluojamos kai kurios bendro pobūdžio konceptualios literatūrinio vertimo, kuris traktuojamas kaip kūrybinis, kultūrą formuojantis procesas, problemos: ar apskritai įmanomas vertimas, ypač poezijos; neišverčiamumo ribos; takoskyra / kriterijai tarp blogo ir gero vertimo. Taip pat mėginama aptarti kai kuriuos gana painius tarpkultūrinio vertimo atvejus, kai mėginama transponuoti kultūriškai specifinius reiškinius / informacijos vienetus iš vienos kultūros sistemos į kitą, ir galimas tokio transponavimo strategijas. Ar tikrai geras vertimas tas, kuris supaprastintas ir nudailintas taip, kad „gražiai“ skambėtų, sudarydamas originalo išpūdį, lyg būtų parašytas ta kalba? Walteris Benjaminas manė kitaip: vertėjas taip pat turi kūrybiškai žaisti su kalba kaip ir rašytojas, leisdamas savo gimtajai kalbai vystytis, mėgindamas vertime išlaikyti originalo ktoniško, svetimumo išpūdį, sukurti „sukeistinio“ efektą. Kita vertus, iškyla vertimo vaidmens globalizuotame pasaulyje klausimas: kokį poveikį daro anglų kalba kaip *lingua franca* ir kultūrinis importas iš didžiųjų valstybių – JAV, Didžiosios Britanijos – mažų šalių kalboms ir kultūroms, kaip veikia jų tautinį tapatumą.

MULTICULTURAL INFLUENCES ON LATVIAN ADVERTISING

GUNTA LOČMELE

*University of Latvia
Latvia
gunta.locmele@lu.lv*

This paper examines how multicultural influences have contributed to the formation of Latvian advertising today. It deals with the following features of the Latvian advertising: compression of information, personalization, inclusion, elements of graphic design in written texts and expressive language means. Off-grade advertising texts that often are hidden translations from English do not foster the interest of consumers. However, a positive multicultural impact benefits the development of the Latvian advertising language.

Latvian advertising is influenced by social and economic as well as by intercultural processes. As a result, it reflects the patterns of development of social communication in general, including interaction among different styles. The language of advertising also demonstrates multicultural influences, and many advertisements are translations that have features of translationese¹.

The aim of this paper is to look at some features of Latvian advertising that have been influenced by multicultural processes.

Advertising has been discussed in a variety of cross-disciplinary studies. The attention of translation scholars has focused on the strategies for trans-linguistic, trans-market, and trans-cultural transfer of promotional and advertising texts that underscore the role of the translator (Torresi 2010). A translator's decisions depend on the cultural knowledge that, with regard to advertising, has been discussed in works dealing with gender roles and gender stereotypes (Ferguson 1990, 11; Jones 1991, 13; Sengupta 1995, 2; Jones 1998, 14), as well as with the cultural dimensions of different nations (Hofstede 1980; Gilly 1988; Hofstede, Bond 1988; Milner, Collins 2000; Hofstede 2001).

¹ Example of translationese at its utmost is an advert for massage: '*Sbiatsu pielietojuma laikā, pacients pilnībā ir ģērēts un guļ uz matiem uz grīdas*' (http://www.rigamassage.net/index.php?option=com_content&view=article&id=67%3A2009-09-18-10-25-06&catid=34%3A2009-09-16-07-59-36&Itemid=56&lang=lv). Literally, 'while *sbiatsu* is exercised, the patient is fully dressed and is lying on his hair on the floor'. The English spelling of a Japanese word is retained (*sbiatsu*), as well as a literal translation from Russian is made ignoring norms of the Latvian grammar ('*Во время применения шиатцу, пациент полностью одет и лежит на матах на полу*'). Moreover, translator has made a sense mistake—Latvian *mati* ('hair'), in the Latvian advertisement, is a false friend of the Russian *маты* ('mattress'), used in the source text.

The features of the language used in advertising as well as its effect on Latvian in general have been discussed by Latvian scholars (Zauberga 1996; Veisbergs 1997; Ločmele 1998; Liepa 2010). The cultural issues of advertisement transfer have been analyzed in our previous work (Ločmele 1999a; Ločmele 1999b; Ločmele 2003). The present paper is a continuation of this study, with a focus on current multicultural processes that leave their impact on the features of Latvian advertising language.

COMPRESSION

The compression of information is present in all types of advertising, and is a peculiarity of advertising in all cultures. The maximum concentration of the means of expression is how advertising solves the problem of time and space constraints. Compression will have an increasing role in the future. A good example is the further development of email advertisements. The growing trend to read emails on mobiles should be taken into account, which will require even more compressed advertising texts.

One does not usually search for deep thoughts about the meaning and purpose of life in advertising. However, many brands are meaningful around the world as well as in Latvia. Thus, the translation agency 'Mestako' has created its brand by compressing the words of its full name '*Melnā stārķa kompānija*' ('the black stork company'). Black stork (*Ciconia nigra*) is rare in Europe and a protected species in Latvia, thus the company name has the connotation of being unique and providing exceptional service, as well as being nature-friendly which is both a global trend and trend in Latvia as well. The name of the company is not explained, thus retaining an element of a mystery, but the meaning can be decoded from the stylized picture of a stork on the company's logo.

However, a new trend has emerged in the usage of acronyms and abbreviations in Latvia: they are explained in contrast to the oversaturation of advertisements with borrowed abbreviations and other foreign elements that were observed in the past:

Baltcom piedāvā līdz šim Latvijā nebijušu jaunumu – internetu NGN (Next Generation Network – Nākamās paaudzes tīkls)... (Kas Jauns. 2009. No. 27)

(Literally, 'Baltcom offers a new product not offered in Latvia before: the internet NGN (Next Generation Network).')

It is hard to imagine the modern world without the internet. Informative internet addresses in outdoor advertisements, as the one for the radio station 'Kurzemes

radio' *www.kurzemesradio.lv*, or another for a clinic offering plastic and laser surgery *www.lazerplastikasklinika.lv*, can perform the very compressed function of a headline, a caption or even of a text if an advertisement does not contain any other text due to space restriction or other reasons. Besides, due to the omission of diacritics in internet addresses and a purposeful choice of internationalisms in the company names, the intended result is achieved, which is that the message can often be understood by consumers that speak a language different than that of the main language of the website: *www.autoplus.lv* (which is an advert for auto parts suppliers).

Sometimes information can be presented very concisely in an ad campaign due to the intertextual relation of an advertisement with the other elements of the campaign, as the full amount of information has reached the target audience at an earlier stage of the campaign. The overall context of the advertisement helps to add missing information as well. In the summer of 2009, a banner advertisement for Lexus which read '*Lexus: Limit. Debesis*' ('Lexus: Limit. The Sky') was placed at the Riga airport and was targeted both at those speaking English as well as Latvian speakers. The information was easily decoded by both audiences, as the Anglophone addressee was used to the idiom: 'The sky's the limit', while the Latvian addressee associated it with '*augstāk ir tikai debesis*'—a phrase used when a considerable height is reached, the next point above it being the sky. The picture of the advertised Lexus car was another key for decoding the message, as the part of the target audience that was interested in the Lexus brand was familiar with its slogan 'The pursuit of perfection' and could decode the message on the banner as: *The Sky is no limit. Augstāk ir tikai debesis*. However, the addressees seeing this advertisement for the first time were able to develop their own associations by connecting the flight they just experienced with the car, the noun *debesis* ('sky') and the adjective *debešķīgs* ('heavenly'), which was not mentioned in the advertisement, but the meaning of which was actualized in a broader context of the advertisement. The overall context prevented actualization of a different, quite negative meaning of the word 'limit', i.e. the limit of perfection the producer might have reached.

The omission of letters in the billboard advertisement for discounts at the shopping mall 'Spice' (2009) '*Zims kolecijas izprdana!*' (literally, 'Sles f wintr colectn!') was, for the Latvian cultural environment, an unacceptable case of phonetic compression. Many addressees perceived the text as an instance of a wrong and ugly use of language, and not as a planned analogy between falling prices of the products and words that have lost their letters. Phonetic compression, due to the peculiarities of English, is the most popular type of compression in English advertising, which could not be found in Latvian advertising 10 years ago.² Instances of its application is an attempt to make the Latvian advertising language more colloquial and, together with other factors (for

² For 'Waddayaneed?' and other instances of phonetic compression in English in contrast to Latvian advertising, see Locmele 1998.

instance, attempts to make it more appealing), is a result of the impact of English advertising language.

PERSONALIZATION

Personalization is important in all types of advertising. The imperative mood and both the singular and the plural form of the 2nd person pronoun are used in order to make a message personal.

Although using the singular form of the 2nd person pronoun is judged as impolite behaviour when addressing a stranger, or elderly person in particular, copywriters use it. It seems that this happens due to the influence of English advertising texts where the 2nd person pronoun has one form for singular and plural, and where advertising addresses its audience more directly and the distance between the text and the addressee is smaller than in Latvian. In Latvian, the usage of the singular form of the 2nd person pronoun creates a feeling that the main addressee of advertising is a young person, which is offensive towards older generations. Moreover, Latvian copywriters and translators seem to be guided by intuition when using the singular or the plural form of the 2nd person pronoun, as they use it inconsistently. The same lack of consistency can be observed in the spelling of the forms of the 2nd person pronoun with an upper-case letter (according to the Latvian convention for personal address in a personal letter) or a lower-case letter.

In a considerable number of texts, both forms are used: the singular form of the 2nd person pronoun is used in the headline and in the subheading, while the plural form of the 2nd person pronoun is in the body of the text.

Some of the texts show editors' errors in the agreement between the form of the 2nd person pronoun and the form of a verb (in Latvian, the pronoun is matched with the appropriate verb ending). This indicates the difficulty, the internal discussions about the choice of the form of the 2nd person pronoun in the agency.

Ten years ago, there were cases when translators deliberately avoided using 2nd person pronouns in the Latvian target text, whereas the ST in English contained more than 10 instances of their usage. Thus distance was created between the advertised product and the addressee, making the advertisement less personal in Latvian. A reason for this was undeveloped skills for advertising in Latvian and indecisiveness about the correct form of the pronoun to be used. Another possible cause for the lack of personalization at the beginning of advertising after Latvia regained independence in 1991 was the tradition of preserving a large power distance in Latvian culture (see Hofstede 2001, on cultural dimensions). Due to globalization, distancing in Latvian advertising has decreased, causing a more frequent use of 2nd person pronouns. However, the problems of the choice of the correct form of the 2nd person pronoun

sometimes result in the avoidance of direct address. Thus, while the Russian version of the text of the flyer for the brand outlet sale contains the singular form of the 2nd person pronoun: *‘Наконец-то ты сможешь нормально одеться’* (literally, ‘Finally you will be able to dress well’), the Latvian text opts for a conversational, yet impersonal: *‘Beidzot varēs kārtīgi apģērbties’* (literally, ‘Finally, it will be possible to dress well’).

In the next case, the advertisement for the Latvian Mobile Telephone company (LMT) services with the headline *‘Līdzsavienojums + Konferences zvans. Nepalaid garām nevienu zvanu!’* (‘Call Hold + Conference Call. Don’t miss a single call!’) has a text that avoids addressing a customer directly in an unusual way for Latvian advertising language:

Ja vēlas atteikties no šīs iespējas vai atkārtoti pieslēgt to, visērtāk to izdarīt LMT abonентu apkalpošanas centrā internetā – iCentrā [...].

(‘If one wants to opt out of this offer or reconnect it, the most convenient way to do it is in iCentre, the LMT customers service centre on the Internet.’)

The new service is called *‘Līdzsavienojums’* (‘Call Hold’) and *‘Konferences zvans’* (‘Conference Call’), however, due to excessive compression in the headline, the capitalization in the second word combination (*‘Konferences zvans’*) may seem unmotivated and used under the influence of English language, as according to the Latvian language conventions, only the first word of the headline starts with an upper-case letter, which is contrary to the English tradition to capitalize all nouns, verbs, adjectives and adverbs of a headline.

The singular form of the 2nd person pronoun plays a more significant role in personalization. However, one should take into account the cultural conventions of Latvia, which is that excessive familiarity may cause a negative effect. One should also note that personalization does not occur if the plural form of the 2nd person pronoun starts with a lower-case letter in Latvian, because everybody is addressed in such a case, however no one is personally addressed.

INCLUSION

Advertising has to include, and not exclude, a person from its scope of readers, listeners or viewers. One needs to consider this inclusion when translating advertisements. An advertising brochure for the beauty salon ‘ESPA Rīga’ is inconsistent in following the principle of inclusion:

Rīgā, vienā no lielākajām Baltijas tirdzniecības ostām, atspoguļojas bagāts kultūrlānis, gadsimtu burvība atklājas gan viduslaiku un neoklasicisma, gan lielākoties jūgendstila ēkās, kas sarindojušās gar Rīgas bruģētajām ielām.

(‘In Riga, one of the largest commercial ports of the Baltic, a rich culture layer is revealed. The charm of the centuries is reflected in both the Medieval and the Neo-Classical, and mainly in the Art Nouveau buildings that arrange themselves along the cobblestone streets of Riga.’)

Residents of Riga are not included in the fragment of the text, and information is provided only from the external point, i.e. for visitors of Riga. Besides, the information is misleading, as it makes one think that all of Riga is built in the Art Nouveau style and has cobblestone streets. Further on, the text attempts at resolving the inclusion problem by using the pronoun *mūsu* (‘our’):

*Daudzslāņainā pilsētvidē ietver krievu, vācu un skandināvu dzīvesstila atblāzmu, kas sajūtama **mūsu** pilsētas kafējnīcās mūzikas un mākslas dzīves norisēs, ik uz soļa.*

(‘The multilayered city includes reflections of Russian, the German and the Scandinavian lifestyles that are felt in the cafés of our city, in the music and art life, and at every step [you make].’)

However the pronoun *mūsu* does not include all Rigans, as only Russians, Germans and Scandinavians are mentioned among the citizens of Riga. The part of the audience, who consider this as a case of putting down Latvian heritage, is lost.

A copywriter attempts to correct this mistake further on in the text by mentioning the architectural contribution of Latvian architect Konstantīns Pēkšēns. However, due to the lack of clarity in presenting the information, the text excludes and loses all of its addressees:

Ievērojamā latviešu arhitekta Konstantīna Pēkšēna veidotā izsmalcinātā tīģeļa sirdī esošā fin de siècle ēka piedzīvojusi jaunu renesansi ...

(Literally, ‘The fin de siècle building, which has been created by prominent Latvian architect Konstantīns Pēkšēns and is situated at the heart of the refined melting pot, has experienced a New Renaissance...’)

The French *fin de siècle* (‘end of the century’) is used not for information but for creating the atmosphere, however, it makes the illogical text even more complicated. The fragment ends with an ellipsis that indicates that the text will continue. However, a large part of the Latvian target audience is lost in the first paragraphs of the advertisement.

The Russian version of the text is provided next to the Latvian text in the brochure. Although the Russian text contains the same mistakes of inclusion (the residents of Riga are included only in the second sentence), the Russian text does not contain the factological errors observed in the Latvian version. The Art Nouveau buildings are described as the most famous ones, the cultural heritage of the city includes the contribution by Latvians, and the Russian text does not suffer from the excessive use of complicated and untranslated borrowings:

Рига, как один из ключевых портов Прибалтики, вобрала в себя много влияний, которые видны в средневековых домах, зданиях в стиле неоклассицизма и самых известных – югендстиля, которые выстроились на её мощёных улочках.

Космополитическая атмосфера города, которая включает в себя элементы латышской, российской, немецкой и скандинавской культуры начиная с её традиционных кафе и кухни и заканчивая музыкой и искусством, окружают Вас повсюду.

В самом сердце этого прекрасного города находится здание работы знаменитого латвийского архитектора Константина Пекшенса, которое пережило свой собственный Ренессанс ...

(Literally, ‘Riga as one of the key ports of the Baltic, has absorbed many influences that can be observed in the medieval houses, the buildings in the Neo-Classical style and the most renowned ones—the *Art Nouveau* buildings standing in a row along its cobblestone streets.

The cosmopolitan-like atmosphere of the city, which includes elements of Latvian, Russian, German and Scandinavian cultures, from its traditional cafés and cuisine to its music and art, surrounds you everywhere.

A building by famous Latvia’s architect Konstantīns Pēkšēns is situated in the very heart of this wonderful city. It has experienced its own Renaissance...’)

The text contains a politically marked usage of words *российский* (literally, ‘Russia’s’), instead of a more neutral *русский* (‘Russian’), and *латвийский* (‘Latvia’s’). Slightly boosting political connotations, Riga is credited as having cultural elements of Russia but Konstantīns Pēkšēns is described as a famous architect from Latvia without a reference to his ethnicity, while the Latvian text underscores his Latvian origin. It seems that the Russian text is a translation of the Latvian text—the translator has created a clearer text, yet manipulating with its ideological overtones to increase the inclusion of the target Russian audience.

Untranslated advertisements for the products having a similar advertising campaign all over the world have lately developed an element for the inclusion of the audience—the Latvian translation of an advertisement provided in a footnote:

*In an Absolut World opportunities always pop up.**

**Absolut pasaulē vienmēr pastāv iespējas. (Vodka ‘Absolut’ advertisement, Kas Jauns. 2009. No. 27)*

However, the translation may be misunderstood, as ‘Absolut’ has no ending marking what case it is in. This causes ambiguity in Latvian—it can mean both the intended ‘world of Absolut’ and the opportunities that the brand may be provided with in the world, as Latvian translation can also be interpreted in the following way: ‘For Absolut, opportunities always pop up in the world’. Fortunately, both meanings are positive.

Untranslated advertisements are published considerably less often than before. One needs to be careful with untranslated words that can be read and understood

differently in two languages: they may create either a positive additional boost, or bring unintended negative associations in one of the languages. The latest example in Latvia is an ad for an Internet computer software store called ATEA. When pronounced, the brand reminds one of the Latvian word ‘*ateja*’, which means WC. As a consequence, the advertisement ‘*SONEX jauns nosaukums – ATEA*’ (literally, ‘SONEX new name—ATEA’ (a WC)) has caused unwanted humour.

Advertising reflects the cultural level of its producers, who sometimes forget about political correctness and create the discriminatory advertisements as in the following example:

Mans gribet remontet Tav's māja! (The advertisement for the store of building materials in 2008.)

(‘I want to remodel your house!’)

It is a parody of the ungrammatical speech of immigrant construction workers, as it violates the Latvian spelling rules and mimics the speech marked by errors specific to the immigrant community. The advertisement has a picture of a construction worker with dark skin. Due to this violation of the ethical and the speech etiquette norms, this advertisement is not inclusive or appealing, but abusive.

Another reason for excluding the audience is using lexis and grammar that would be used in written communication when forms mainly used in spoken communication would be preferable (in translated TV commercials, for instance):

Atmodini jaunas šūnas ik dienu ar jaunajiem Dermo Genesis ādu atjaunojošajiem līdzekļiem. (TV3, 15.10.2008, 19:04)

(‘Awaken new cells every day with new Dermo Genesis skin renewing products.’)

The Latvian text would have benefited from a simple and understandable spoken form without the affix *-ošajiem*, which complicates the text. On a side note, the word

jauns ('new'), which is one of the typical elements of advertising, seems to have been used too excessively in such a short text as this. Thus, although widely used in advertising in the world, the full potential of inclusion has not been developed in Latvian advertising. This also applies to transferred advertisements from sources having more elements of inclusion than their translations, as well as translations of Latvian advertisements into other languages where elements of inclusion are added.

GRAPHIC DESIGN OF ADVERTISING

For indicting the change of tone and attracting the consumer's attention, words in advertising are sometimes written in all capitals. In the advertisement for L'ORÉAL hair colour, the key words are emphasized by using this technique:

*Nokrāso jau 10 MINŪTĒS,
padara tavus matus STIPRĀKUS,
manuprāt, tas ir kas JAUNS un REVOLUCIONĀRS!*
(*Shape*. 2009. No. 4, 19)

('Colours in just 10 MINUTES,
STRENGTHENS your hair
I think it is something NEW and REVOLUTIONARY')

For special emphasis in advertising, the first letter of a word is sometimes written in upper-case without sufficient motivation and seems to mimic English advertising, resulting in a violation of the orthographic norms of Latvian:

SIA INLEX AGENCY – tā ir Augsta Kvalitāte un Profesionalitāte. (SIA INLEX AGENCY advertising leaflet)

('SIA INLEX AGENCY—it is High Quality and Professionalism.')

Another violation of spelling norms is the use of an upper-case letter in the middle of the word, such as *iCentrs* (in the above advertisement for LMT service). Spelling and misspelling in advertising is sometimes called 'fantasy orthography', but is less acceptable in Latvian due to the tradition and norms of Latvian spelling. The neologisms of this kind appear in Latvian due to the impact of foreign trademarks and brands.

Letter style is one of the tools for making advertisements expressive and personal. A handwritten address on a letter decreases the distance between the advertiser and the consumer, makes the letter more personal, which increases the chance that it will be opened and read. Advertising brochures also can use a handwritten text for making the message personal. For instance, a handwritten text, such as a note on the margin, adds a lighter atmosphere to the advertisement brochure for the mail service company 'Mailmaster':

Ar vienu rulli plēves pietiek, lai iesaiņotu veselu ziloni un kasti ābolu ☺.

(‘One roll of film is sufficient to pack a whole elephant and a box of apples☺.’)

The smiley, which has been taken from mobile SMS messaging, adds to the impression of a handwritten message.

The quality of custom made shoes is implied by stylized upper-case letters that make an impression of been handwritten in the headline of the advertisement for the company ECCO shoes:

MANS ECCO (*Shape*. 2009. No. 10, 3)

(‘MY ECCO’)

The caption—‘*MANA PASAULE. MANS STILS.*’ (‘MY WORLD. MY STYLE.’)—and the signature at the end of the text—*NINA*—use the same letters that make an impression of been handwritten.

EXPRESSIVE LANGUAGE MEANS IN ADVERTISING

The particular lexis, syntax, graphics and expressive means contribute to the specific style of advertising. In addition, Latvian advertising is often based on analogy. However, David Ogilvy (Ogilvy 1983, 82) considers that analogies do not work, as people do not contemplate them enough to fully understand them. A billboard for the ‘Origo’ shopping mall (2009) featured models holding bunnies with the following text:

Pie mums izdevīgs pirkums ir kā zaķis. Ieraugi – ņer aiz ausīm!

(‘A good bargain (purchase) with us is like a bunny. As soon as you see it—grab it by its ears!’)

But the text was placed on the picture, and the letters were too small for people to be able to read it and understand the analogy. The bunnies caused an association with the Easter, and not with purchases that the authors of advertisement encouraged the addressees to make without hesitation. Although the advertisement contained rhyme (‘*pie mums – pirkums*’), as well as an attempt at addressing both the older and the younger generation (*zaķis* ‘bunny’ in the slang of the young denotes a girl), the text was not successful, as the semantics of the noun *pirkums* (‘purchase’), that implies a result, was not taken into account. If one has made a purchase, it cannot run away.

Although metaphors are a peculiarity of the language of advertising in general, Latvian advertising texts are less metaphoric than English and Russian ones. Latvian advertising language in this regard may be influenced by Latvian publicist texts which use metaphors rather cautiously.

A case of less expressive language in Latvian is the same advertisement in Latvian and Russian, where the Russian version of an ad for a pool is described by the epithet

‘заражающий жизненной энергией’ (‘charging with life energy’), but the Latvian version is less expressive and does not contain the epithet:

Sestajā stāvā jūsu labsajūtai tiek piedāvātas Rondello saunas, tvaika istabas, karstie galdi, ledus strūklakas, atpūtas zonas un āra baseins.

(‘Rondello saunas, steam baths, heated tables, ice fountains, relaxation areas and an open air pool are offered for your comfort on the sixth floor.’)

На шестом этаже Вас ждут сауны Ронделло, паровые бани, шезлонги с подогревом, ледяные фонтаны, зоны отдыха и заражающий жизненной энергией бассейн под открытым небом.

(‘Rondello saunas, steam baths, heated tables, ice fountains, relaxation areas and a charging with life energy open air pool are waiting for you on the sixth floor.’)

(‘ESPA Riga’ booklet)

Latvians could think more about using their symbols in metaphoric names. Irena Smetonienė, who has dealt the use metaphors in the Lithuanian language of advertising, comes to the conclusion that too few Lithuanian symbols are used in Lithuanian advertising. For Lithuanians, a bee is a symbol of activity and precision, therefore a telecommunication company bearing its name cannot be unpopular. (Smetonienė 2006, 35). For Latvians, a bee is a symbol of diligence, but it was silk that was chosen for the advertisements of this company in Latvia. The management of the company SIA ‘BITE – Latvija’ wanted to associate the qualities of silk with the quality of ‘Bite’ coverage in the mind of its addressees. ‘Zīda auduma īpašības – kvalitāte un vieglums – perfekti raksturo mūsu pārklājuma kvalitāti, kas jau tagad skar mūsu klientus un skars arī turpmāk’ (‘The features of the silk fabric—quality and lightness—perfectly describe the quality of our coverage that our customers experience today and will continue to experience in the future’) (http://zparki.lv/lat/jaunumi/mobilie_sakari?doc=1114). Latvians, however, associate silk with lightness and softness, thus the expected associations are not created.

Rhyme is also considered when creating advertisements. Even if the rhyme is not complete, the adverts having it are easily memorized:

*Abonē vienu,
otrs par puscenu! (Una. 2009. No. 142)*

(‘Subscribe for one, get another for half-price [at once]!’)

The use of expressive means in advertising is determined by different linguistic and extra linguistic factors, including time, space, understanding of culture and language in general by people creating advertisements. Unfortunately one still can come across bad quality advertising that contains errors. The analysis of such cases is not provided

in the article, as we tend to consider them as exceptions from the general current trends of Latvian advertising language.

CONCLUSION

Seth Godin states that we live in a post-advertising era. Old marketing methods do not apply any longer, as consumers are too busy to pay attention to advertising (Godins 2007/2008, 19). Off-grade advertising texts that often are hidden translations from English do not foster the interest of consumers. However, a positive multicultural impact can benefit the development of Latvian advertising language and add to its features. The language means originally used in covert translations (House 1977/1981, 189) are taken over into the advertisements produced in Latvian.

The multicultural impact of communication processes on the language of advertising has been revealed in the features of the Latvian advertising, which include compression, personalization, inclusion, graphic design, as well as expressive language means. The impact is stronger in some, such as personalization, inclusion, graphic design, and expressive language means (for instance, metaphors taken over from other cultures) and slighter in the others, such as compression, with some types still rather rare.

REFERENCES

- Davies D. 2005. *Varieties of Modern English. An Introduction*. Harlow: Pearson Education.
- Ernstson V., Tidriķe L. 2006. *Jauniešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Ferguson J. H., Kreshel P. J. et al. 1990. In the Pages of Ms.: Sex Role Portrayals of Women in Advertising. *Journal of Advertising* 19 (1), 40–51.
- Gilly M. C. 1988. Sex Roles in Advertising: A Comparison of Television Advertisements in Australia, Mexico, and the United States. *Journal of Marketing* 52 (2), 75–85.
- Godins S. 2007/2008. *Violetā gov: kļūsti ievērojams, pārveidojot savu biznesu*. Rīga: Izdevniecības nams "Trīs".
- Hofstede G. 1980. *Culture's Consequences, International Differences in Work-related Values*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Hofstede G., Bond M. H. 1988. The Confucius Connection: From Cultural Roots to Economic Growth. *Organizational Dynamics* 16 (4), 4–21.
- Hofstede G. 2001. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- House J. 1977/1981. *A Model for Translation Quality Assessment*. 2nd ed. 1981. Tübingen: Narr.
- Jones M. 1991. Gender Stereotyping in Advertisements. *Teaching of Psychology* 18 (4), 231–233.
- Jones M. Y., Stanaland A. J. S. et al. 1998. Beefcake and Cheesecake: Insights for Advertisers. *Journal of Advertising* 27 (2), 33–51.
- Liepa D. 2010. *Latvijas preses valoda valstiskās neatkarības atjaunošanas un nostiprināšanās procesā: sociolingvistiskais aspekts*. Promocijas darbs Dr. philol. grāda iegūšanai. Rīga. <https://luis.lanet.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F1056867979/Dite Liepa 2010.pdf> [Date of access: 21.08.10].

- Ločmele G. 1998. Latviešu reklāmas valodas attīstības tendences: informācijas kompresija. *Linguistica Lettica*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 210–217.
- Ločmele G. 1999a. Culture-related Issues of Advertisement Transfer in Latvia. *Proceedings of Conference 'Interpreting and Translation as Intercultural Communication: Theory, Practice, Instruction Methods'. Ventspils, October 29–31, 1998*, ed. Sīlis J. Ventspils, 80–85.
- Ločmele G. 1999b. Latviešu tulkotās reklāmas funkcionālie, stilistiskie un kultūras aspekti. *Linguistica Lettica* 5. Rīga: Latviešu valodas institūts, 207–214.
- Ločmele G. 2003. Kultūras saziņas jautājumi reklāmas diskursā. *Vārds un tā pētišanas aspekti: Rakstu krājums 7*. Liepāja: LiePa, 358–364.
- Milner L. M., Collins J. M. 2000. Sex-role Portrayals and the Gender of Nations. *Journal of Advertising* 29 (1), 67–79.
- Ogilvy D. 1983. *Ogilvy on Advertising*. New York: Vintage Books.
- Sengupta S. 1995. The Influence of Culture on Portrayals of Women in Television Commercials: A Comparison Between the United States and Japan. *International Journal of Advertising* 14 (4), 314–333.
- Spolsky B. 1998. *Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Smetonienė I. 2006. Konceptualiosios metaforos reklamoje. *Kalbos aktualijos VIII*. Šiaulių universitetas, 33–37.
- Torresi I. 2010. *Translating Promotional and Advertising Texts*. Manchester, UK & Kinderhook (NY), USA: St. Jerome Publishing.
- Veisbergs A. 1997. Īsinātās vārdadarināšanas formas latviešu valodā. *Linguistica Lettica* Nr.1, Rīga: Latviešu valodas institūts, 271–281.
- Zauberga I. 1996. Translation Norm in Advertisement Transfer. *Contrastive and Applied Linguistics. Contrastive Studies* V, ed. Veisbergs A. Rīga: Latvijas Universitāte, 50–63.

ĪVAIRIŅ KULTŪRŅ POVEIKIS LATVIJOS REKLAMAI

GUNTA LOČMELE

Santrauka

Straipsnyje autorė aptaria reklamos kalbos ypatybes daugiausia dėmesio skirdama įvairių kultūrų sąveikos procesams, darantiems poveikį Latvijos reklamos kalbai. Latvijos reklamą veikia socialiniai, ekonominiai ir tarpkultūriniai procesai, jie rodo bendrųjų socialinės komunikacijos modelių raidą apskritai, įskaitant įvairių stilių sąveiką. Be to, reklamos kalba yra veikiama tarpkultūrinių procesų – dauguma reklaminių skelbimų yra vertimai, todėl turi daug verstinių konstrukcijoms būdingų bruožų.

Apskritai Latvijos reklamos kalbai būdinga informacijos kompresija, suasmeninimas, įtrauktis, grafinio dizaino elementai rašytiniuose tekstuose ir ekspresyvioios kalbos priemonės, rodančios įvairių skirtingų kultūrų poveikio laipsnį. Kai kuriais atvejais šis poveikis didesnis, pavyzdžiui, vartojant suasmeninimą, įtrauktį, grafinio dizaino, ekspresyvioios kalbos priemones (pvz., iš kitų kultūrų perimtas metaforas), kai kuriais kitais atvejais šiek tiek mažesnis, pvz., kai pasitelkiama kompresija. Dar kitais atvejais jis apskritai gana retas.

Prastos kokybės reklaminiai tekstai, kurie dažnai yra versti iš anglų kalbos, vartotojams yra neįdomūs, bet apskritai kitos kultūros veikia Latvijos reklamos kalbą ir teigiamai. Toks teigiamas poveikis yra naudingas Latvijos reklamos kalbos raidai.

LAIKO DEIKSĖ POLITINĖJE RETORIKOJE: PRALEIDIMO IR PRIDĖJIMO STRATEGIJOS VERČIANT Į ANGLŲ KALBĄ

NIJOLĖ MASKALIŪNIENĖ

Vilniaus universitetas

Filologijos fakultetas

Vertimo studijų katedra

Nijole.maskaliuniene@ff.vu.lt

Laiko deiksė straipsnyje aptariama kaip komunikacinio akto sudedamoji dalis. Jos raiška yra svarbi komunikacijos akto metu perteikiamai informacijai suvokti, nes nurodydama laiko momentą, kuriuo vyksta komunikacijos aktas, deiksė tarsi susieja adresantą (kalbėtoją) ir adresatą bei kitus sudėtinius komunikacijos akto elementus į vieną visumą, padedančią kurti ir suvokti kuriamą pasakymą. Dar svarbesnis laiko deiksės vaidmuo tada, kai sakoma kalba (ar užrašytas jos tekstas) verčiama į kitą kalbą. Vertėjas renkasi jam kitoje kalboje prieinamas priemones ne tik kalbos turiniui, bet ir retoriniam poveikiui perteikti. Išnagrinėjus 13 įvairiomis progomis pasakytų Lietuvos politikų kalbų ir jų vertimų (žr. Šaltiniai) nustatyta, kad kartais vertėjai pasirenka praleidimo ar pridėjimo strategiją, t. y. praleidžia laiko deiktikus vertimo tekste, juos kompensuodami ne tik leksinėmis, bet ir gramatinėmis anglų kalbos priemonėmis, arba laiko deiktus vertimo tekste prideda. Straipsnyje aptariamos šių strategijų taikymo implikacijos.

ĮVADAS

Pastaraisiais metais labai išaugo politologų, kalbininkų, diskurso specialistų ir kitų mokslininkų susidomėjimas politikos kalba. Politologus labiausiai domina politinių sprendimų ir veiksmų poveikis visuomenei, todėl jie dažniausiai nagrinėja, kaip politinės realijos konstruojamos diskurse. Kalbininkų ir diskurso specialistų dėmesio centre – kalbos priemonės, kuriomis politinį poveikį turinti informacija perteikiama adresatui siekiant tam tikrų tikslų. Atkreipiamas dėmesys ir į vertimo vaidmenį politiniame diskurse. Pasirodė keli darbai, kuriuose vertimo kalba nagrinėjama įvairiais, ypač pragmatiniais, aspektais ir analizuojamos originalo ir vertimo tekstų sąsajos (Schäffner 2004; 2007; Chilton 2004). Pasiūlyta ir keletas naudingų metodinių rekomendacijų, pavyzdžiui, Christinos Schäffner prospektyvinė ir retrospektyvinė politikos diskurso vertimo analizė. Prospektyvinė analizė taikoma norint nustatyti, kokios kalbinės priemonės geriausiai tinka konkrečiam tikslui pasiekti. Retrospektyvinė analizė naudinga tada, kai nagrinėjamas jau išverstas tekstas ir siekiama nustatyti vertėjo pasirinktas kalbos priemones, paaiškinti jų pasirinkimą strateginių tikslų atžvilgiu.

Lietuvoje politikos diskurso kalba taip pat jau sulaukė tyrėjų dėmesio – apgintos kelios disertacijos (Bielinis 2002; Cibulskienė 2006; Arcimavičienė 2010), kasmet daugėja straipsnių, kuriuose vienu ar kitu aspektu paliečiama šios srities problematika (žr. Cibulskienė 2005; 2007; Koženiauskienė 2005; 2006; Vaišnys 2006; Butkutė 2008; 2009 ir kt.). Vertimo studijų katedroje parengta keletas politikos diskursą ir jo vertimo problemas nagrinėjančių magistro darbų (Kavaliauskaitė 2008; Deveikytė 2010; Meilutė 2010). Juose atlikta retrospektyvinė analizė, kuri vėliau gali būti naudinga ir prospektyvinėms studijoms, kurių Lietuvoje dar beveik nėra.

Tęsiant pradėtus politinės retorikos tyrinėjimus šiame straipsnyje pateikiamas vertimui svarbus laiko deiksės tyrimas, įmanomas tik gretinant lygiagrečius tekstus, t. y. atliktas nedidelis retrospektyvinis tyrimas, kurio objektas – trylika įvairiomis progomis žymių Lietuvos politikų viešai pasakytų kalbų ir jų sinchroninio vertimo į anglų kalbą tekstai.¹ Tyrimo tikslas – išnagrinėti, kokiomis kalbinėmis priemonėmis šiose politinėse kalbose perteikiamas komunikacijos akto laikas originalo kalba ir išvertus anglų kalba. Tikimasi, kad tokia analizė padės nustatyti tam tikras strategijas, kurias vertėjai taiko komunikacijos akto retoriniam poveikiui pasiekti.

Pagal lingvistinio reliatyvizmo teoriją, žmonės naudoja tam tikrus kalbėjimo modelius tam, kad sukurtų tam tikrus mąstymo modelius, kitaip tariant, manipuliuojamas kalba tampa priemone nekalbiniams tikslams pasiekti (Wilson 2004, 398). Tokių tikslų siekia ir politikai, kurie nuolatos naudojami kalbos formomis kaip priemone, pavyzdžiui, siekdami įtikinti auditoriją imtis tam tikrų veiksmų ar nuo jų susilaikyti, pritarti vienokiai ar kitokiai situacijai ar ją pasmerkti. Todėl politinė kalba, kaip politikos diskurso žanras, apibūdinama pagal tam tikrus formalius, funkcinis ir teminius požymius. Jai būdingas veikiamosios rūšies, esamųjų ir būsimųjų laikų vartojimas, laiko deiksė, trumpi sakiniai, pakartojimas, presupozicija, eufemizmai. Šiame straipsnyje aptariamas tik vienas iš politinės kalbos aspektų – laiko deiksė. Todėl analizei naudojami tik tie politikų pasakymai, kuriuose yra laiko deiktikų originalo (šiuo atveju – lietuvių) arba vertimo (anglų) kalbos tekstuose; iš viso šiose kalbose rasta apie 440 tokių sakinių.

KOMUNIKACIJOS AKTAS IR DEIKSĖ

Analizuojant viešai pasakytas politikų kalbas viena svarbiausių sąvokų – komunikacijos aktas. Lietuvių kalbotyroje komunikacijos aktą įprasta vadinti šnekos aktu (Zaikauskas 2002; Jakaitienė 2010), tačiau vertimo studijose dažniau vartojama komunikacijos akto sąvoka, šitaip iš karto implikuojant, kad komunikacijos aktas apima ir diskursą,

¹ Autorė nuoširdžiai dėkoja Monikai Deveikytei už leidimą pasinaudoti magistriniam darbui, kuriam vadovavo straipsnio autorė, surinktais pavyzdžiais. Pavyzdžiai paimti iš įvairiomis progomis Lietuvos politikų – Valdo Adamkaus, Vytauto Landsbergio, Arūno Valinsko, Rolando Pakso ir Artūro Paulausko – pasakytų kalbų (žr. Šaltiniai).

ir žanrą, ir situaciją – ne tik kalbinį šnekos aspektą.² Komunikacijos aktas gali būti suprantamas siauriau kaip kalbėjimo ar tiesiog kalbos situacijos aktas, vykstantis tam tikru konkrečiu metu, t. y. čia ir dabar, ir plačiau – kaip kalbos situacija apskritai, nepaisant to, ar adresantas (kalbėtojas) ir adresatas (klausančiųjų auditorija) yra kalbinėje situacijoje kartu, ar atskirti laiko ir vietos atžvilgiu. Šiame straipsnyje komunikacijos aktas suprantamas siaurai, nes nagrinėjamos konkrečioje situacijoje pasakytos kalbos, kai jų klausytojai turi tiesioginę galimybę priimti ir interpretuoti perteikiamą turinį iš karto, t. y. jie yra adresatas, tiesiogiai patiriantis retorinį sakomos kalbos poveikį. Retoriniu poveikiu straipsnyje laikomas kalbėtojo intencijos realizavimas, dar vadinamas perlokucija (žr. Jakaitienė 2010, 146).

Komunikacijos akto atžvilgiu svarbiausias kalbos elementas yra pasakymas, o jo referentas yra pati tikrovės situacija, kurioje ir vyksta šis komunikacijos aktas. Politikos diskurso kalba susideda iš daug pasakymų, kurių ir interpretuojamų pagal situaciją, kurioje yra kalbėtojas ir jo auditorija. Norint, kad vertimo klausantis asmuo suprastų tokių pasakymų reikšmę, labai svarbu nurodyti komunikacijos akte dalyvaujančius asmenis, komunikacijos akto vietą ir laiką ar aplink esančius objektus, t. y. perteikti asmens, laiko ar vietos deikšę. Deiksės (iš graikų kalbos „nurodymas“) svarbą komunikacijos akte pabrėžia visi jo tyrinėtojai (žr. Levinson 1983; Chilton 2004; Hanks 2005). Paulis Chiltonas (Chilton 2004, 56) apibūdina deiktinę funkciją atliekančius žodžius kaip kalbos priemones tam tikriems deiktiniams santykiams reikšti konkrečioje komunikacijos situacijoje: jie nurodo kalbėjimo momentą, komunikacijos akto narius (adresantą ir adresatą), lokalizuoja asmenis, daiktus ir reiškinius konkrečioje komunikacijos akto situacijoje ne tik adresanto, bet ir vienas kito atžvilgiu (taip pat žr. Rosinas 1996, 9–11). Lietuvių ir anglų kalbose tokią funkciją atlieka įvardžiai (pvz., *aš, tas, šis, I, this*); erdvinius santykius komunikacijos akto situacijoje (vietos ir erdvės deikšę) nusako kai kurierieveksmiai (pvz., *čia, ten, arti, toli, here, there* ir kt.), net kai kurios dalelytės (pvz., *va, ana, antai*) (Jakaitienė 2010, 23), o laiko santykius komunikacijos akto situacijoje (laiko deikšę) nusako tokierieveksmiai kaip *dabar, paskui, vėliau* ir laiko reikšmę turintys junginiai, pavyzdžiui, *šiuo metu* ir pan.

Paprastai situacijos, kuriose vyksta komunikacijos aktas, vadinamos *kontekstu*. Šis terminas apima tokius skirtingus reiškinius kaip tiesioginė („akis į akį“) komunikacija, erdvinė, ideologinė ar istorinė aplinka, deiktiniai ženklai ir diskurso elementai, trumpai tariant, visi veiksniai, vienaip ar kitaip darantys poveikį kalbinei veiklai. Tikroji deiktikų reikšmė išryškėja tik kontekste, nes, pavyzdžiui, vietosrieveksmis *čia / here* tam tikroje situacijoje gali reikšti Lietuvą („Mes **čia** gimėm ir užaugom...“), Seimą („Stovėdamas **čia** gerai prisimenu už langų įrengtas barikadas...“), posėdžių salę („...**čia** mes davėme priesaiką Lietuvai...“) ar net pačią tribūną, kurioje stovi kalbėtojas. Laiko deiktikų reikšmė taip pat priklauso nuo konteksto, pavyzdžiui, laiko deiktikai *dabar / now* ar *šiandien / today* gali reikšti ir siauresnės, ir platesnės aprėpties laiką: po rinkimų („**Dabar**

² Terminas „šnekos aktas“ taip pat apima ne tik raiškos, bet ir kalbėtojo intencijos (lokucijos) bei jos realizavimo (perlokucijos) dalykus ir t. t., bet pats terminas „šnekos aktas“ tarsi susiaurina sąvoką.

reikia dirbti, kad pateisintume rinkėjų lūkesčius“), po karo („...**šiandien** tai būtų nepateisinama[, nes karo sąlygų politika buvo kitokia]...“), šiuo metu („**Dabar** jūs man pataarkite...“), net žymėti tam tikrą slinktį į ateitį („O ką **dabar** darysime?“). Todėl deiksė gali turėti ypatingą politinę reikšmę, nes tinkamai pavartota ir interpretuota gali padėti pasiekti politinius tikslus (žr. Chilton 2004, 57).

Politinių kalbų vertimo analizei svarbi ir komunikacijos akto *deiktinio centro* sąvoka; tokį centrą, Stepheno Levinsono nuomone, sudaro šie elementai:

- kalbėtojas, kaip centrinis asmuo;
- laikas, kai kalbėtojas verbalizuoja savo pasakymą;
- vieta, kurioje yra kalbėtojas pasakymo metu (Levinson 1983, 64).

Trumpai tariant, deiktinis centras – tai *aš*, *čia* ir *dabar*. Visų kitų komunikacijos akto elementų reikšmė priklausys nuo jų santykio su esančiais deiktiniame centre.

Šiame straipsnyje nagrinėjamos politinės kalbos buvo skirtos tiesioginei komunikacijai su adresatu (klausytojų auditorija) ir turėjo labai aiškius retorinius tikslus. Komunikacijos akto centre – viešai kalbą sakantis politikas, o pats komunikacijos aktas vyksta *čia* ir *dabar*. Prieveiksmis *čia* yra centrinis vietos deiktikas, orieveiksmis *dabar* – centrinis laiko deiktikas. Kalbėtojo adresatas taip pat gali būti įtrauktas į deiktinį centrą, ypač kai kalbėtojas į savo pasakymą įtraukia ir adresatą – savo tikslinę auditoriją, vartodamas įvardį *mes* (pvz., „**Mes** galime tai pasiekti...“).

LAIKO DEIKSĖS RAIŠKA

Kaip minėta, dažniausiai vartojami laiko deiktikai yra laikorieveiksmiai. Bet laiko deiksė kalboje gali būti reiškiami ir kitokiais deiktiniais elementais, pavyzdžiui, sveikinimo frazėmis (sveikinimų *labas rytas*, *labas vakaras* vartojimas priklauso nuo pasakymo laiko) ir tam tikrus laiko aspektus žyminčiais laiko deiktiniais ženklais, tokiais kaip *buvęs*, *former* ar *ex-* junginiuose *buvęs prezidentas*, angl. *former president*, *ex-president* (plg. Levinson 1983, 73–79).

Anglų kalboje be leksinių laiko deiksės raiškos priemonių svarbus vaidmuo tenka gramatinių laikų sistemai, nes gramatiniai laikai parodo veiksmo laiką deiktinio centro atžvilgiu. Esamieji laikai pažymi įvykį ar veiksmą, vykstantį tuo pačiu metu kaip ir komunikacijos aktas. Būtieji laikai nurodo įvykį ar veiksmą, vykusį prieš komunikacijos aktą, o būsimieji laikai nurodo įvykį ar veiksmą, kuris įvyks ar bus atliktas jau po komunikacijos akto.

DEIKTIKŲ VERTIMO STRATEGIJOS

Politikos diskurso vertime deiktikai vaidina ypatingą vaidmenį. Jeigu kalbėtojas savo pasakyme vartoja laiko deiktikus ir teigia, kad kas nors vyksta dabar, *dabar* yra tas lai-

kas, kai kalbėtojas taria šį pasakymą, bet paties deiktiko interpretacija, kaip minėta, gali būti įvairi. Todėl, kaip teigia Chiltonas (2004, 56), vertėjui tenka iššifruoti tą konkrečią situaciją ir perteikti ją kita kalba taip, kad kalbos turinys adresatui (klausytojui ar skaitytojui) būtų visiškai aiškus.

Vertėjas, žinodamas, kad egzistuoja deiktiniai santykiai, versdamas kalbą turi galimybę pasirinkti vertimo strategiją, kuri padėtų tiksliau perteikti pasakymo mintį ir norimą retorinį įspūdį klausytojui ar skaitytojui. Verčiant laiko deiktikus dažniausiai nekyla jokių problemų, jeigu, pavyzdžiui, vienos kalbos laikorieveiksmis išverčiamas kitos kalbos laikorieveiksmiu. Tačiau vertėjai naudojami ir kitais laiko deiktikų raiškos būdais, todėl vertime laiko deiktikus gali pridėti arba praleisti, pastaruoju atveju jų retorinį poveikį kompensuodami kitomis priemonėmis.

Pridėjimo strategija gerai žinoma grožinio teksto vertėjams, ji dažniausiai vartojama norint paaiškinti originalo tekste pasitaikančias realijas (Pažūsis 2010). Paaiškinimo tikslui pridėjimas gali būti naudojamas ir verčiant sakomą kalbą, kai lietuviškai kalbančiam adresatui savaime (ar tariamai) žinomą informaciją reikia pateikti kita kalba kalbantiems klausytojams, kurie tos informacijos gali ir nežinoti.

Praleidimas yra priešinga nei pridėjimas vertimo strategija, kuria vertėjas gali pasinaudoti pragmatiniais sumetimais, jeigu praleista informacija nėra didelis nuostolis turiniui suprasti, o išversta padarytų sakinių ilgesnį ir sudėtingesnį ir šitaip apsunkintų suvokimą (plg. Pažūsis 2010). Taigi pridėjimo ir praleidimo strategijos gali būti naudojamos ne tik verčiant realijas, bet ir perteikiant laiko deiktikus. Toliau jas išnagrinėsime politikų kalbų originalo tekstą lygindami su jo vertimu.

LAIKO DEIKTIKŲ PRALEIDIMAS

Politikų kalbose vartojami laiko deiktikai *šiandien*, *dabar*, *šiuo metu* ir pan. vertimo tekste kartais praleidžiami, leksinius deiktikus kompensuojant kitomis anglų kalbai būdingomis priemonėmis, leidžiančiomis aiškiai išreikšti pasakymo laiką, pvz., gramatiniais veiksmažodžių laikais, tariamąja ar liepiamąja nuosaka.

Laiko deiktikų praleidimo atveju, kai jie kompensuojami atitinkamomis anglų kalbos laikų formomis, nagrinėjamų kalbų vertimuose yra daugiausia. Verčiant lietuvių kalbos pasakymus su esamojo laiko deiktikais gali būti vartojamas paprastas esamasis laikas (*Simple Present*), esamasis tęstinis (*Present Continuous*) ar esamasis atliktinis (*Present Perfect*) anglų kalbos laikas; dažnai šių laikų nereikia tikslinti laiko deiktiku, nes deiktinis centras būna aiškus iš konteksto, plg.:

1a	<i>Dabar</i> ten klesti terorizmas.
(V. Landsbergis)	1b	<i>Therefore</i> , terrorism <i>is flourishing</i> there...
2a	<i>Šiuo metu</i> Sąjungos kokybė smarkiai pasikeitusi, jos uždaviniai labiau globalūs. (A. Paulauskas)	2b	<i>The Union that has emerged</i> in a new quality faces new global challenges.

3a	<i>Sveikinu kiekvieną žmogų, savo darbu tą kuriantį šiandien.</i> (V. Adamkus)	3b	<i>I extend my greetings to every single person who is working to build the State of Lithuania.</i>
4a	<i>Žmonės šiandien itin pasigenda konkrečių darbų.</i> (V. Adamkus)	4b	<i>People are impatient for definite actions.</i>
5a	<i>Būtų klaida visus tuos klausimus, kuriuos šiandien keliu, laikyti pavieniais trūkumais.</i> (V. Adamkus)	5b	<i>It would be a mistake to describe the problems that I have raised as separate and unrelated shortcomings.</i>

Pasakymų 1–5 vertimuose praleisti laiko deiktikai, bet pasakymo mintis nepakito, nes komunikacijos akto laikas buvo perteiktas įvairiomis esamųjų laikų formomis. Pavyzdyje 6 laiko deiktikas *iki šios dienos* lietuvių kalboje apima ne tik esamąjį, bet ir būtajį laiką. Lietuvių kalbos sakinyje jis yra būtinas, nes nė viena gramatinių laikų forma pati savaime tokios reikšmės neturi. Anglų kalboje, priešingai, esamasis atliktinis laikas (*Present Perfect*) turi ir tokią reikšmę, t. y. išreiškia praeityje prasidėjusį ir kalbamuju momentu besitęsiantį veiksmą, todėl vertėjui pakanka pavartoti tinkamą laiko formą, o nurodyti laiko deiktiką nebūtina, jis gali būti praleistas, plg.:

6a	<i>Iki šios dienos Lietuva nuėjo ilgą kelią.</i> (A. Valinskas)	6b	<i>Lithuania's road to its current status has been a long one.</i>

Vis dėlto vertime panaudotas kitas laiko deiktikas *current* dar labiau pabrėžia, kad pasakymas susijęs su esamuju laiku, o kelio metafora sustiprina retorinį ilgalaikės kovos įspūdį.

Kartais laiko deiktikai praleidžiami, pasakyme centrinį laiką pakeičiant centriniu asmeniu, t. y. įvyksta deiktinė slinktis nuo laiko prie asmens, o laikas tuo atveju išreiškiamas tam tikromis esamąjį laiką numanomomis, absoliučiomis formomis: modaliniais veiksmažodžiais, po kurių eina paprastoji bendratis (*Simple Infinitive*), esamojo laiko tariamąja nuosaka ar liepiamąja nuosaka ir pan., kaip pasakymuose 7 ir 9, kur originalo kalbos *šiandien* „today“ nėra išverstas, o pasakymo mintis yra išreikšta liepiamąja nuosaka *let me recall* (7) ir tariamąja nuosaka *if I claimed* (8), kurias pavartojus klausytojui aišku, jog kalbama apie dabarties momentą:

7a	<i>Nors dialogas prasidėjo iš karto po Kovo 11-osios, šiandien norėčiau prisiminti 1991 m. gruodį Vilniuje, kai mūsų parlamento rūmuose dar tebegulėjo smėlio maišai, įvykusį tuometinės Šiaurės Atlanto – dabar – NATO Parlamentinės Asamblėjos seminarą.</i> (A. Valinskas)	7b	<i>Even though the dialogue started immediately after the 11th of March (let me recall the 1st seminar held by the then North Atlantic, now NATO Parliamentary Assembly, in Vilnius in December 1991) when our parliament building still lived with sand bags.</i>

- 8a *Būčiau nesąžiningas, jeigu šiandien sakčiau, kad nesidžiaugiau savo pergale pirmajame ture. (A. Paulauskas)*
- 8b *I would be dishonest if I claimed that I was not happy to have won in the first round of the election.*
- 9a *Aš manau, kad ir dabar mums reikia daryti tai, ką liepia širdis, ir neabejoju, kad mes padarysime galų gale teisingai. (A. Valinskas)*
- 9b *In this case, let's do what the heart is telling us to do. Beyond any doubts, we will do the right thing.*

Liepiamoji nuosaka (9b) turi kitą prasmę – konstrukcija *let's do* paprastai ne tik susieja kalbėtoją su esamuoju momentu, bet ir labai aiškiai yra nukreipta į ateitį, o modalinę formą *mums reikia daryti* vertėjas pakeičia konkrečiu raginimu *darykime*. Apskritai, retorikoje liepiamoji nuosaka yra viena iš veiksmingiausių kalbos priemonių (žr. Koženiauskiene 2001), todėl pavartojus liepiamąją nuosaką ne tik pateisinamas laiko deiktiko praleidimas, bet ir sustiprinamas pasakymo retorinis poveikis.

Praleidimo strategija gali būti vartojama ir tais atvejais, kai lietuvių kalbos laiko deiktiką galima pakeisti veiksmo pradžia, eiga ar pabaigą reiškiančiais veiksmožodžiais esamajame laike. Jų anglų kalboje gausu, pvz., *start, commence, continue, go on, keep on, cease, stop, finish* ir kt. Nurodydami veiksmo pradžią ar jo tęstinumą, šie veiksmožodžiai implikuoja, kad po jų einantis bendratimi išreikštas veiksmas vyksta esamuoju momentu ir dar bus tęsiamas ateityje arba, jeigu tai pabaigos veiksmožodžiai, kad kalbamuoju momentu veiksmas yra pasibaigęs. Tokio atvejo pavyzdys nagrinėjamosiose kalbose gali būti pasakymas 10:

- 10a *Ir dabar tvirtinu, kad šis ambicingas tikslas yra pasiekiamas, bet kartu reikėtų kelti ir tarpinius tikslus. (V. Adamkus)*
- 10b *I continue to maintain that this ambitious goal is attainable; however we should also establish medium-term objectives.*

Kaip teigia Deveikytė (2010, 22), vertime įvyko slinktis nuo deiktinio centro *dabar* į ateities perspektyvą, o pavartotas junginys **ir dabar** aiškiai išreiškia prezidento „ambicingo tikslo“ tęstinumą, leidžia šį pasakymą interpretuoti kaip prezidento pakartotinį pažadą ir toliau siekti numatytų tikslų, reikalaujant veiksmų iš vyriausybės. Todėl politiniu ir retoriniu požiūriu vertimas yra tikslus, o kalbėtojo retorinis tikslas pasiektas. Tačiau pavyzdžiuose 11 ir 12, priešingai, neišvertus laiko deiktiko *šiandien* retorinis pasakymo įspūdis susilpnėjo, nes kalbėtojas kaip tik ir nori pabrėžti, kad bendro susitarimo ar politinių diskusijų nėra *šiandien, šiuo metu*, o ne apskritai, plg.:

- 11a *Tai pasiekti įmanoma tik bendru sutarimu, o jo šiandien itin stinga. (V. Adamkus)*
- 11b *We will be able to achieve this only by common consent, which is absent.*

- 12a *Jau **dabar** pasigendu rimtų Seimo politinių diskusijų Europos Sąjungos biudžeto reformos klausimais.* (V. Adamkus)
- 12b ***We do not have** serious parliamentary debates on the EU budget reform.*

Kartais vertimuose, siekiant glaustumo, laiko deiktikai praleidžiami kaip perteklinė informacija. Negalima teigti, kad visais atvejais tai yra pateisinama, nes praleidimas užkoduoja ir tam tikrą prasmės ar jos niuanso nuostolį. Tačiau turint galvoje, kad nagrinėjame sakytinės kalbos sinchroninį vertimą, būtina atsižvelgti į galimą vertimo kalbos variantiškumą, t. y. galima tikėtis, kad verčiant šias kalbas raštu laiko deiksės raiška, bent jau kai kuriais atvejais, būtų buvusi kitokia.

LAIKO DEIKTIKŲ PRIDĖJIMAS

Kita dažnai vertėjų taikoma strategija yra laiko deiktikų pavartojimas vertimo kalboje, nors originalo kalboje jų ir nebuvo. Surinktos medžiagos analizė rodo, kad pridėdami laiko deiktikus galima skirti du atvejus. Pirmasis susijęs su tuo, kad vietos deiktikas *čia* ir laiko deiktikas *dabar*, abu būdami deiksės centre, gali vienas kitą pakeisti, nepakeisdami pagrindinės pasakymo minties ar retorinio poveikio. Toks pakeitimas ypač galimas sakytinės kalbos atveju, nes šioje situacijoje *čia* ir *dabar* sutampa, plg.:

- 13a *Lenkiuosi **čia** esantiems savo tėvams, šeimai, artimiesiems bei draugams.* (R. Paksas)
- 13b *I bow to my parents, my family, my relatives and friends, who are with me **today**.*
- 14a *Pirmą kartą **Lietuvoje [čia]** – bendra visų televizijų transliacija.* (R. Paksas)
- 14b ***Today** all television channels in Lithuania have a joint broadcast for the first time.*

Kitu atveju laiko deiktikai pridėdami, kai norima sustiprinti adresanto (kalbėtojo) ryšį su adresatu, su klausančiąja auditorija, sustiprinant pasakymo deiktinį centrą – laiko, vietos ir situacijos dalyvių ryšį, nes tokiu atveju retorinis pasakymo poveikis klausytojui yra didžiausias, plg.:

- 15a *Būtina žengti kitą žingsnį ir priimti šį susitarimą įgyvendinančius įstatymus.* (R. Paksas)
- 15b ***Now** we have to make the next step and pass the relevant laws implementing this agreement.*
- 16a *Beje, ta proga galime pasidžiaugti, kad pastaraisiais metais gyventojų pajamos vidutiniškai augo sparčiau nei kainos ir kad pagal tarptautinius investicinės aplinkos bei ekonominės laisvės vertinimus Lietuva atrodo tikrai gerai.* (R. Paksas)
- 16b *It is gratifying that in recent years the average people's income has been rising faster than prices, and **today** Lithuania enjoys high ratings in the international reports on investment environment and economic freedom.*

17a	<i>Norėtume ir toliau tęsti pastarąją istorinę pastangą.</i> (V. Landsbergis)	17b	<i>We would like to continue that latter historical effort today.</i>
18a	<i>Šiuo pirmuoju svarstymu, kuriuo kaip pirmuoju žingsniu pradedamas svarstymų procesas, turėtų būti siekiama įveikti veidmainystę ir padėti Europai priimti tikresnį ir dorovingesnį sprendimą dėl didžiausių nusikalstamų XX a. tragedijų.</i> (V. Landsbergis)	18b	<i>The aim of this first hearing, starting today as the initial step in a process, should be to overcome hypocrisy and help Europe to have a more true and moral judgement of the greatest criminal tragedies of the 20th century.</i>

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad laiko deiktikų pridėjimas dažnai yra pateisinama vertimo strategija, ypač sakytinėje kalboje, nes jie padeda tiksliau perteikti pasakymo mintį ir retorinį pasakymo poveikį. Jeigu šis tikslas pasiekiamas, vertėjas savo užduotį atliko gerai.

IŠVADOS

Gretinamasis lietuvių politikų kalbų ir jų vertimų į anglų kalbą tyrimas siekiant nustatyti laiko deiksės perteikimo ypatumus vertime parodė, kad tiesioginis nurodymas į pasakymo deiktiniam centrui priklausančius elementus sustiprina komunikacijos akto adresanto (kalbėtojo) ryšį su adresatu – klausančiąja auditorija. Tai ypač pasakytina apie laiko deiktikus, tokius kaip *šiandien*, *dabar*, *šiuo metu*, kurie dažniausiai vartojami laiko deiksei reikšti. Anglų kalboje šių deiktikų retorinis poveikis taip pat yra stipriausias, nors kartais vertėjai pasirenka ne leksines, o gramatines priemones (veiksmažodžio laikus) laiko deiksei reikšti. Kai kuriais atvejais abi šios priemonės vartojamos kartu.

Kita vertus, vertime laiko deiktikai gali būti praleidžiami arba pridedami, šių strategijų pasirinkimą pateisinant retoriniais kalbėtojo tikslais. Laiko deiktikų praleidimas dažnai nereiškia prasminių nuostolių, nes paprastai yra kompensuojamas kitomis kalbos priemonėmis, pavyzdžiui, gramatinėmis laikų formomis, galinčioms atlikti referentinę laiko deiksės funkciją. Taisyklingai vartojant anglų kalbos laikus, papildomas laiko reiškinimas deiktikais iš tikrųjų gali būti perteiklinis, todėl jų praleidimas yra pateisinamas.

Laiko deiktikų pridėjimas, priešingai, skirtas kalbėtojo ryšiui su adresatu sustiprinti, pabrėžiant, kad ir adresantas, ir adresatas yra to paties komunikacinio akto dalyviai *čia ir dabar*, todėl pridėjus laiko deiktikus lengviau pasiekiamas pasakymo retorinis poveikis. Dar kitais atvejais laiko deiktikai pridedami siekiant, kad pasakymas būtų aiškus ir tikslus, ir vertime neliktų jokių prasminių nuostolių.

ŠALTINIAI

- Prezidento Valdo Adamkaus metinis pranešimas (2006). <http://archyvas.lrp.lt/lt/news.full/6522>.
Vertimas. http://prezidentas.is.lt/prezidentas/en/activities/state_of_the_nation.html.
- Prezidento Valdo Adamkaus metinis pranešimas (2007).
http://www.president.lt/lt/prezidento_veikla/spaudos_centras/metiniai_pranesimai.html.
Vertimas. http://prezidentas.is.lt/prezidentas/en/activities/state_of_the_nation.html.
- Prezidento Valdo Adamkaus kalba, pasakyta 2008 m. liepos 6 d. Vilniuje, Daukanto aikštėje, Valstybės dienos proga. <http://archyvas.lrp.lt/lt/news.full/9323>.
Vertimas. <http://archyvas.lrp.lt/lt/news.full/9325>.
- Vytautas Landsbergis. *90 metų naujajai Lietuvai* (Kalba, pasakyta 2008 m. vasario 18 d. Lietuvos atstovybėje ES Briuselyje, paminint Vasario 16-osios akto devyniasdešimtmetį).
http://www3.lrs.lt/pls/inter/vytautas_landsbergis?rid=3552&kid=1&did=81220.
Vertimas. http://www3.lrs.lt/pls/inter/vytautas_landsbergis?rid=3552&kid=1&did=74836.
- Vytautas Landsbergis. *Totalitariniai nusikaltimai – vardan ko? Diskriminacija ir veidmainystė* (Pasisakymas klausymuose *Totalitarinių režimų nusikaltimai*, 2008 m. balandžio 8 d., Europos Komisija, Briuselis.).
http://www3.lrs.lt/pls/inter/vytautas_landsbergis?rid=3552&kid=1&did=76459.
Vertimas. http://www3.lrs.lt/pls/inter/vytautas_landsbergis?rid=3552&kid=1&did=76456.
- Vytautas Landsbergis. *Žmogaus teisės ir požiūris į jas* (Kalba Oslo Laisvės forume, Oslas, 2009 m. gegužės 20 d.). http://www3.lrs.lt/pls/inter/vytautas_landsbergis?rid=3552&kid=1&did=87937.
Vertimas. http://www3.lrs.lt/pls/inter/vytautas_landsbergis?rid=3552&kid=1&did=87382.
- Prezidento Rolando Pakso kalba Europos konferencijoje 2003-04-17.
<http://paksas.president.lt/one.phtml?id=3756>.
Vertimas. <http://paksas.president.lt/en/one.phtml?id=3758>.
- Prezidento Rolando Pakso inauguracinė kalba iškilmingame Seimo posėdyje 2003-02-26. <http://paksas.president.lt/one.phtml?id=3594>.
Vertimas. <http://paksas.president.lt/en/one.phtml?id=3584>.
- Laikinojo Prezidento Artūro Paulausko kalba iškilmingame Europos dienos minėjime Nacionaliniame operos ir baleto teatre, 2004 m. gegužės 9 d. 19 val.
<http://www.paulauskas.lt/index.asp?DL=L&TopicID=111&ArticleID=729&Page=1&SearchTXT=1&iDay=&iMonth=&iYear=>
Vertimas. <http://paulauskas.president.lt/en/one.phtml?id=4958>.
- Laikinojo Prezidento Artūro Paulausko kalba išrinktojo Prezidento inauguracijos proga Seime 2007-07-12. <http://paulauskas.president.lt/one.phtml?id=5113>.
Vertimas. [http://www6.lrs.lt/kronikos/pdf/050121/6-7\(82\).pdf](http://www6.lrs.lt/kronikos/pdf/050121/6-7(82).pdf).
- Seimo pirmininko Artūro Paulausko kalba 17-oje Baltijos Asamblėjos sesijoje 2000-12-08. http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4411&p_d=6987p_k=1.
Vertimas. <http://www6.lrs.lt/kronikos/pdf/030101/m40.pdf>.
- Seimo pirmininko Arūno Valinsko kalba iškilmingame 2009 m. kovo 11 d. Seimo posėdyje.
[http://www6.lrs.lt/kronikos/pdf/g210-zge4-q5rsF135183\(358\).pdf](http://www6.lrs.lt/kronikos/pdf/g210-zge4-q5rsF135183(358).pdf).
Vertimas. http://www3.seimas.lt/pls/inter/w5_show?p_r=6126&p_d=85324&p_k=2.
- Seimo pirmininko Arūno Valinsko kalba NATO 60-ųjų ir Lietuvos narystės NATO penktųjų metų minėjime 2009-04-06. <http://senas.kam.lt/index.php/lt/190104/>.
Vertimas. http://www3.seimas.lt/pls/inter/w5_show?p_r=6126&p_d=85715&p_k=2.

LITERATŪRA

- Arcimavičienė L. 2010. *Moralės modeliai viešajame diskurse: kontrastyvinė metaforų analizė*. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.
- Bielinis L. 1996. *Kalbėjimo strategijos politiniame tekste (Lietuvos Respublikos Prezidento A. Brazausko kalbų pavyzdžiu)*. Socialinių mokslų daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.
- Bielinis L. 2002. Lingvistiniai politinės komunikacijos supratimo aspektai. *Respectus Philologicus* 2 (7), 49–59.
- Butkutė L. 2008. Frazeologizmų stilistinės ir retorinės išgalės politiniame diskurse. *Lituanistica* 2, 44–54.
- Butkutė L. 2009. Frazeologinių junginių stilistinė raiška Seimo stenogramose. *Parlamento studijos* 8, 169–178.
- Cibulskienė J. 2005. Konceptualioji kelio metafora Lietuvos rinkimų diskurse. *Kalbotyra* LIV (1), 51–64.
- Cibulskienė J. 2006. *Konceptualioji metafora Lietuvos ir Didžiosios Britanijos politiniuose diskursuose*. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.
- Cibulskienė J. 2007. Metaphorical Thinking in Politics. *Kalba ir kontekstai. Mokslo darbai* II tomas. Vilnius: VPU, 165–176.
- Chilton P. 2004. *Analyzing Political Discourse. Theory and Practice*. London: Routledge.
- Deveikytė M. 2010. *Laiko ir erdvės raiška politinėje retorikoje: Lietuvos politikų kalbos ir jų vertimai į anglų kalbą*. Magistro darbas.
- Hanks W. 2005. Explorations in the Deictic Field. *Current Anthropology* vol. 46, No 2, 191–220.
- Jakaitienė E. 2010. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kavaliauskaitė V. 2008. *Politinės kalbos anglų ir lietuvių kalbomis: intertekstinis skaitymas*. Magistro darbas.
- Koženiauskiene R. 2001. *Retorika: iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Koženiauskiene R. 2005. Politinė retorika etiniu požiūriu. *Parlamento studijos* 3, 110–121.
- Koženiauskiene R. 2006. Brandaus Lietuvos piliečio paieškos politikų kalbose. *Parlamento studijos* 6, 153–166.
- Levinson S. 1983. *Pragmatics*. Cambridge University Press.
- Meilutė J. 2010. *Autoriaus pozicija politinio diskurso tekstuose. Lietuvos ir Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentų inauguracinės kalbos*. Magistro darbas.
- Pažūsis L. 2010. *Vertimas ir kalba* (rankraštis).
- Rosinas A. 1996. *Lietuvių kalbos įvardžiai. Funkcijos ir semantika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Schäffner Ch. 2004. Political Discourse Analysis from the Point of View of Translation Studies. *Journal of Language and Politics* 3 (1), 117–150.
- Schäffner Ch. 2007. Politics and Translation. *A Companion to Translation Studies*, eds. Kuhlhwiczak, Piotr and Littau, Karin. Clevedon: Multilingual Matters, 134–147.
- Vaišnys A. 2006. Iškilmingo posėdžio kalbų problematika ir prasmė. *Parlamento studijos* 7.
- Wilson J. 2004. Political Discourse. *The Handbook of Discourse Analysis*, ed. Deborah Schiffrin et al. Oxford: Blackwell Publishing, 398–416.
- Zaikauskas E. 2002. *Teoriniai performatyvų pagrindai*. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.

TIME DEIXIS IN POLITICAL RHETORIC: TRANSLATION STRATEGIES OF OMISSION AND ADDITION

NIJOLĖ MASKALIŪNIENĖ

Summary

The article discusses the concept of time deixis as a constituent element of the act of communication that is crucial for the understanding of the speaker's message by his/her target audience. The role of deixis increases in translation because languages are different in terms of their lexical and grammatical inventories of expressing deictic reference. The meaning of deictics themselves (personal or demonstrative pronouns, time and place adverbs, etc.) has to be inferred from the context of the utterance. This becomes particularly important in politics, because different contexts may allow a certain degree of flexibility in the interpretation of an utterance and can thus become a powerful means of manipulating the listener. The main focus of the article is on the expression of time deixis in political speeches in Lithuanian and its rendition into English. It is found that translators mainly use two strategies in translating utterances with time deictics: omission and addition. The omission of lexical deictics in translation into English is usually compensated for by grammatical tenses. The addition of time deictics is justified by the translator's efforts to re-create the power of the original (source) speech in translation.

APIE KEIKSMAŽODŽIŲ VERTIMĄ IŠ ITALŲ KALBOS Į LIETUVIŲ KALBĄ

I. CALVINO ROMANO *VORŲ LIZDŲ TAKAIS* KEIKSMAŽODŽIŲ VERTIMO ANALIZĖ

RASA KLIOŠTORAITYTĖ, LINA SPURGEVIČIŪTĖ

*Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
Vertimo studijų katedra
rasadp@gmail.com
linaspur@yahoo.com*

Šio straipsnio tyrimo objektas – keiksmažodžių vertimas iš italų kalbos į lietuvių kalbą. Straipsnyje analizuojami grasinimai ir plūstamojo pobūdžio keiksmai, jų prasmė ir semantinis stiprumas tekste originalo kalba, gilinamasi, kaip šie leksiniai vienetai perteikiami lietuvių kalba, mėginama nustatyti, kokie jų perteikimo būdai pasirenkami dažniausiai. Visi pavyzdžiai surinkti iš Italo Calvino romano *Il sentiero dei nidi di ragno* ir jo vertimo į lietuvių kalbą (*Vorų lizdų takais*, iš italų kalbos vertė Lina Spurgevičiūtė).

Literatūros kūriniuose vartojamų keiksmažodžių vertimas yra vienas iš vertėjo meistriskumą išbandančių ir įrodančių dalykų. Apie keiksmažodžių vertimą diskutuojama daug, bet lietuvių kalba šia tema yra vos keli straipsniai (Balčiūnienė 2006; Kazijevaitė, Mikutytė 2004). Siekiant bent iš dalies užpildyti šią spragą kaip straipsnio tyrimo objektas pasirinktas keiksmažodžių vertimas iš italų kalbos į lietuvių kalbą. Straipsnio tikslas – išnagrinėti originalo tekste vartojamus keiksmažodžius, jų prasmę ir semantinį stiprumą, išanalizuoti, kaip keiksmažodžiai perteikiami verčiant iš italų kalbos į lietuvių kalbą, nustatyti, kokie jų perteikimo būdai pasirenkami dažniausiai. Visi pavyzdžiai surinkti iš Italo Calvino romano *Il sentiero dei nidi di ragno* ir jo vertimo į lietuvių kalbą (*Vorų lizdų takais*, iš italų kalbos vertė Lina Spurgevičiūtė).

Prieš pradėdami pavyzdžių analizę paaiškinsime, kaip keiksmažodis suprantamas šiame straipsnyje, nes skirtinguose teoriniuose šaltiniuose pateikiamos skirtingos jo apibrėžtys. Lietuvių leksikologijoje keiksmažodžiu (arba keiksmu) vadinamas baramasis žodis, kuriuo išreiškiamas neigiamas kalbėtojo santykis su pašnekovu. Keiksmažodžiai priskiriami emotyvams, t. y. žodžiams, kurių reikšmei būdinga emocinė konotacija. Taip pat pabrėžiama, kad keiksmažodžiu išreiškiamas ne tik kalbėtojo santykis su pavadinamu dalyku, bet ir kalbančiųjų tarpusavio santykiai, taip pat įvertinama pati bendravimo situacija (Jakaitienė 2010, 161–163). Be to, keiksmažodis apibūdinamas kaip „formulinio pobūdžio nepasitenkinimo reiškinys ar pikto kam nors lėmimas, susidedąs iš žodžių, turinčių demonišką, šventvagišką, obscenišką ar šiaip įžeidžiamą reikšmę“

(Balys 1957, 327–328). Leonardas Sauka nurodo, jog keiksmi gali būti ir „komiški, nepretenduojantys į magiją“ (Sauka 1998, 141). Taip pat tyrinėtojai pažymi, kad keiksmi – tai neatskiriami gimtosios kalbos palydovai, galintys reikšti tam tikrą sąvoką ir iš dalies priklausyti žargonui (Zaikauskas 2007, 7), dažnai tai neapgalvota reagavimo forma. Keiksmi klasifikuojami įvairiai. Kazys Grigas juos skirsto į: a) prakeiksmus, b) plūstamojo pobūdžio keiksmus ir c) nepiktus linkėjimus (Grigas 1968, 66). Irena Balčiūnienė keiksmus klasifikuoja šitaip: a) prakeiksmi; b) užkeikimai; c) plūstamojo pobūdžio keiksmi; d) grasinimai; e) pasiuntimai; f) šventvagystės, burnojimas prieš Dievą (Balčiūnienė 2006). Lyginant italų leksikologijoje paplitusią keiksmažodžio apibrėžtį su lietuviškąja matyti skirtumai: italų lingvistai keiksmažodžiu laiko vulgarų, nepadurų, įžeidų asmens ar visuomenės atžvilgiu leksikos vienetą (De Mauro 2000, 2816; Devoto, Oli 2007, 2979), o lietuvių kalbos keiksmažodis ne visada turi vulgarumo atspalvį (Jakaitienė 2010, 161). Italų kalbos keiksmi dažniausiai skirstomi į tris grupes: a) šventvagystės, b) asmens įžeidimus ir c) plūstamojo pobūdžio keiksmus. Italų leksikologų darbuose pabrėžiama, kad keiksmi šiandienėje italų leksikoje yra labai įprasti, vartojami kaip pradinę vulgaraus įžeidimo prasmę praradusi tam tikra priežodžių rūšis, kartais jie net įgauna teigiamą konotaciją (Grassi, Tartaglione 1985, 103). Tyrėjai taip pat pabrėžia, kad italų kalboje ypač gausu sodrių keiksmų ir verčiant į kitas kalbas dažnai sunku rasti tinkamus jų atitikmenis (Moster 2002, 3).

Analizuojamame tekste gausiausios keiksmažodžių grupės – grasinimai ir plūstamojo pobūdžio keiksmi. „Grasinimu dažniausiai gąsdinama, tarsi žadamas koks nors smurtas ar susidorojimas, ne visada ketinant šį pažadą įvykdyti“ (Balčiūnienė, 2006). Plūstamojo pobūdžio keiksmais laikomi tokie keiksmi, kuriais „išliejamas pasipiktinimas ar atsikertama įžeidimu, bet nelinkima pikto“ (Balčiūnienė 2006). Šie leksiniai vienetai padeda atskleisti pagrindinių romano veikėjų – partizanų – charakterius, jų santykius, perteikti partizanų gyvenimo karo metais Italijoje atmosferą ir kt.

Dauguma romano grasinimų kuriamas ūmaus ir šiurkštaus būdo partizano iš Kalabrijos, pravarde Kunigaikštis, paveikslas (originalo tekste grasinimai vartojami Kalabrijos regiono dialektu, todėl ir vertime pasirinkta dialektinė kalba – šiuo atveju lietuvių šiaurės žemaičių telšiškių tarmė). Kitus grasinimus, keikdama pagrindinį kūrinio herojų Piną, vartoja viena iš veikėjų. Grasinimais romane taikliai perteikiami partizanų ir paprastų miestiečių šnekamosios kalbos ypatumai, pavyzdžiui:

<p>1) Duca, davanti al ghigno di Pin, rimane come ipnotizzato (...). – Io vi spacchi i corni (...) – dice tra i denti (145).</p>	<p>Kunigaikštis, pašiepiamas Pino, sustingsta lyg užhipnotizuotas (...). – Aš jūms ragos aplaužyso (...) ... – košia pro dantis (146).</p>
<p>2) E Duca che non sa stare allo scherzo gli corre dietro col pistolone austriaco puntato, urlando: – (...) Io ti rompi i corni! (80)</p>	<p>Kunigaikštis nesupranta juokų, bėga paskui Piną, atstatęs didelį austrišką pistoletą, ir šaukia: – (...) Aš tavėi ragos apdaužyso! (105)</p>

Grasinimai 1) „*io vi spacchi i corni*“ ir 2) „*io ti rompi i corni*“ turi bendrą vardiklį – daiktavardį *corno* („ragas“). Šiuo atveju keiksmas nesujęs su būdvardžio *cornuto* („raguotas“) konotacija – *ragai* šiuose grasinimuose reiškia pasipūtimą, išsišokimą; frazeologizmas *rompere la corna* reiškia „ką mušti ar žeminti, ypač pasipūtėlius, pamokyti“ (Devoto, Oli 2007, 683). Verčiant šiuos grasinimus pasirinkti semantiškai visiškai atitinkantys lietuvių frazeologiniai grasinimai, nes it. *spaccare* ir *rompere* yra sinonimai, reiškiantys ko nors niokojimą: „kapoti, skaldyti, daužyti“ (Garzanti). *Didžiajame lietuvių kalbos žodyne* nurodoma: „*ragùs apdaužyti* sutramdyti užsispyrimą, nulenkinti (...), *ragùs (rageliùs) laužyti (aplaužyti, nulaužyti, sulaužyti, nulaužti)* suvaldyti, nugalėti, sutramdyti, įveikti užsispyrimą, puikybę (...)“ (LKŽ). Italų ir lietuvių kultūrose tokie grasinimai yra įprasti, savaime jie nėra labai stiprūs, bet įvairiuose kontekstuose jų įžeidumo laipsnis gali būti įvairus: 1) „*io vi spacchi i corni*“ romane yra silpnesnio semantinio svorio, juo išreiškiamas nepasitenkinimas ir įsiūtis; 2) „*io ti rompi i corni*“ prilygsta gąsdinimui nužudyti, bet tai lemia ne paties keiksmo semantika, o veiksmo situacija.

Kai kuriuose grasinimuose minimos žmogaus kūno dalys, pavyzdžiui:

3) – <i>Io vi spacchi i corni, io vi sfondo i culi</i> – dice tra i denti (145).	– Aš jūms ragos aplaužyso, ąš jūms šėknas išspardyso ... – košia pro dantis (146).
--	---

Grasinime 3) „*io vi sfondi i culi*“ minimas *culo* („užpakalis“). Tokiu grasinimu gąsdinama kūno dalį sužaloti įvairiais negatyvios konotacijos veiksmais, pvz., it. *sfondare* – „pramušti, pralaužti“. Pasirinktas šio grasinimo atitikmuo lietuvių kalba yra gana nesenas, bet šnekamojoje lietuvių kalboje jau vartojamas posakis *šiknas išspardyti*: išlaikoma ta pati kaip ir originale kūno dalis (lietuvių kalbos bendrinį daiktavardį *užpakalis* keičiant labiau keiksmui tinkančiu *šikna*) ir skausmą sukeltantį veiksmažodį *išspardyti*, reiškiantis veiksmą. Šis grasinimas nei italų, nei lietuvių kultūrose nėra nei per daug vulgarus, nei labai semantiškai stiprus (šiuo atžvilgiu jis panašus į grasinimą 1) „*io vi spacchi i corni*“).

Grasinimas 4) „*io ti sgozzi i panci*“ yra stiprus keiksmas:

4) <i>Duca mette mano al pistolone austriaco: – Io ti sgozzi i panci!</i> – grida (146).	Kunigaikštis uždeda ranką ant austriško pistoleto (...): – Aš tavėi žarnas paleiso! (146)
--	---

Romane juo išreiškiamas didelis pyktis, įniršis, žadama susidoroti. Šį keiksmažodį būtų galima versti ir pažodžiui: *ąš tau pilvą perrėšiu*; vertime pasirinktas daug sodresnis jo atitikmuo *žarnas paleisti*. Posakis *žarnas paleisti*, kaip grasinimas nužudyti ar stipriai sužaloti, yra plačiai žinomas ir vartojamas visoje Lietuvoje (LKŽ; FŽ 2001, 585). Šis grasinimas savo forma yra sinonimiškas konstrukcijai 5) „*io ti tagli i budelli*“, bet pastaruoju keiksmu kūrinyje tik atsikertama į pašaipą:

5) – A me piacerebbe che bussassi tu e che avessi Duca alle calcagna con un coltellaccio, che dice: io ti taglio i budelli! (87)	– Aš norėčiau, kad belstumeisi tu, o Kunigaikštis liptų tau ant kulnų su peiliūkščiu ir šauktų: aš tavo žarnas varnoms nunešiu! (109)
---	--

Grasinimui 5) „*io ti tagli i budelli*“ parenkamas frazeologinio keiksmo atitikmuo „*aš tavo žarnas varnoms nunešiu*“ (FŽ 2001, 400).

Panašaus semantinio stiprumo yra ir grasinimas „*me ne batti i balli*“:

6) – Me ne bbatti i balli! (80)	– Sok monėi kiaušus! (146)
--	-----------------------------------

Italų keiksmų visumoje konstrukcijos su daiktavardžiu *palla* (vulg. „sėklidžių kapšelis“), kaip ir apskritai konstrukcijos su vyriškų lytinių organų pavadinimais, yra ypač dažnos. Lietuvių kalboje tokių keiksmažodžių daug mažiau, įvairių tokio pobūdžio keiksmų nusižiūrėta iš kitų, ypač rusų ir anglų kalbų. Verčiant romaną *Vorų lizdų takais* pastaraisiais ištekliais nebuvo naudotasi dėl akivaizdaus istorinių periodų koloritų neatitikimo. Pakankamai vulgariu ir sodriu grasinimu 6) „*me ne bbatti i balli*“ kūrinyje įspėjama dėl besibaigiančios kantrybės. Vertime pasirinktas dabartinėje šnekamojoje lietuvių kalboje vartojamas posakis *sukti kiaušus*, reiškiantis „nervinti, vesti iš kantrybės“, nes semantiškai ir vulgarumo atžvilgiu jis gana tiksliai išreiškia grasinimo „*me ne batti i balli*“ konotaciją.

Bendrinei italų kalbos leksikai priklauso veikėjos prostitutės ištarti grasinimai „*questa poi me la paghi*“ ir „*manca poco e mi rovini*“:

7) – Non dargli retta, Rrick, non dargli retta a quel senza vergogna, – grida. Questa poi me la paghi , muso di macacco, manca poco e mi rovini! (8)	– Netikėk juo, Fricai, netikėk tuo begėdžiu, – šaukia. – Tu man dar sumokėsi , beždžionsnuki, dar kiek ir pakliūsi tu man į rankas! (60)
--	--

Šiais keiksmiais negrasinama nužudyti ar sužaloti – jie daug abstraktesnės reikšmės, todėl ir švelnesnės neigiamos konotacijos negu aptartieji. Grasinimo „*questa poi me la paghi*“ vertimas paremtas veiksmažodžio *pagare* perkeltine reikšme „atlyginti, atsilyginti“ (Devoto, Oli 2007, 1912). Tikslus šio veiksmažodžio atitikmuo lietuvių kalba *mokėti* taip pat turi tokią netiesioginę reikšmę: „mokėti (...) atsilyginti koku veiksmu už kieno padarytą veiksmą“ (LKŽ). Grasinimas išverstas tiksliai atitikmeniu „*tu man dar sumokėsi*“. Grasinimo „*manca poco e mi rovini*“ dominantė yra griovimo veiksmą reiškiantis veiksmažodis *rovinare*. Pažodinis vertimas (lt. „dar kiek ir mane sugriausi“) neperteiktų originalo prasmės, todėl verčiant parinktas grasinimas *pakliūti į rankas*, jis lietuvių kalboje yra įprastas.

Kaip minėjome, romane gausu ir plūstamojo pobūdžio keiksmų. Dalis jų yra gyvūnų vardai arba vienas keiksmo sudėtinių sandų yra gyvūną žymintis daiktavardis. Pavyzdžiui, moteriškosios giminės daiktavardžio *cagna* pirmoji reikšmė yra „kalė, šuns

patelė“ (Devolo, Oli 2007, 401). Perkeltinė šio daiktavardžio reikšmė įvardija „laisvo elgesio moterį“ (Devoto, Ogljo 2007, 401). Lietuvių kalbos daiktavardis *kalė* taip pat turi menkinamąjį atspalvį: „kalė (...) liežuvininkė moteris (...)“ (LKŽ), o dėl užsienio kalbų įtakos ir lietuvių kalboje šis gyvūno pavadinimas jau vartojamas *pasileidėlės* reikšme. Romane *Vorų lizdų takais* šiuo plūstamojo pobūdžio keiksmažodžiu įžeidžiama moteris 8); asmenų grupė, apeliuojant į giminystės ryšius, 9); ar asmenys apskritai 10):

8) – Dicevo, – riprende a gridare Giglia, – che per colpa tua (...). – Cagna! – fa Mancino. – Cagna! (65)	– Sakiau: tu kaltas, – vėl šaukia Lilė (...). – Kalė , – rėkia Kairiarankis. – Kalė! (96)
9) – Porci! – grida Pin, scoppiano a piangere. – Cornuti! Cagne! (149)	– Paršai! – rėkia Pinas ir pratrūksta raudoti. – Galvijau! Kalės išperos! (148)
10) – Bastardi, figli di quella cagna impastata di vostra madre vacca sporca lurida puttana! (22)	– Benkartai, aprietos kalės vaikai, jūsų motinos – prakeiktos mėšlinos keکشės! (58)

Pavyzdyje 8) moteris įžeidžiama apeliuojant į jos neištikimybę vyrui. Verčiant pasirinktas tiesioginis atitikmuo *kalė*, kuris tiek romane, tiek šiandienėje šnekamojoje lietuvių kalboje jau suvokiamas ne *liežuvautojos*, o *pasileidėlės* reikšme. Pavyzdyje 9) daiktavardžio daugiskaita rodo, jog keiksmu bendrai pavadinami abiejų lyčių asmenys, kuriems taikomas šis plūstamojo pobūdžio daiktavardis. Lietuvių kalba *kale* vadinamos išskirtinai moterys, todėl verčiant pasirinkta apskritai žmones apibūdinanti konstrukcija *kalės išperos* („išpera (...) nevykėlis, išgama“ (LKŽ)).

Pavyzdį 10) „*figlio di quella cagna impastata di vostra madre vacca sporca lurida puttana*“ dėl jo ilgumo verta išanalizuoti atskirais semantiniais segmentais: „*figlio di quella cagna impastata*“ yra pažymimieji žodžiai, *madre* – pažyminys, išplėstas daiktavardžiais *vacca sporca lurida puttana*. Daiktavardis *cagna* žodžių junginyje 9) „*figli di quella cagna impastata*“ yra vulgarus įžeidimas, nes apeliuojama į norimų įžeisti asmenų motinas, kurios vadinamos *kalėmis*, t. y., kaip ir atveju 8), *pasileidėlėmis*. Konstrukcija *figlio di cagna* (lt. „kalės vaikas“) dėl kitų kalbų įtakos jau įsigali ir lietuvių keiksmų sistemoje; romane ji dar sustiprinama pažyminiu *impastato*, reiškiančiu „užsikrėtusį maru, sifiliu ar venerine liga“ (Devoto, Oli 2007, 1318). Pastarąjį pažyminį verčiant į lietuvių kalbą pasirinktas šnekamojoje lietuvių kalboje vartojamas posakis *aprietas šuo, aprieta kalė*, nes kiti galimi atitikmenys būtų tik neutralūs žodžių junginiai: *maru apsikrėtęs, venerine liga sergantis* ir pan. Antrasis sudėtinio keiksmažodžio sandas „*di madre vacca sporca lurida puttana*“ taip pat įžeidžia keikiamus asmenis. Daiktavardžiu *vacca* visų pirma pavadinamas gyvulys *karvė*, taip pat „lengvo elgesio moteris, prostitutė, stora ir apsileidusi moteris“ (Garzanti; Devoto, Oli 2007, 3025). Lietuvių kalboje šio gyvulio pavadinimas taip pat gali virsti keiksmu: „*kárvė* (...) nevikrus žmogus ar gyvulys“ (LKŽ). Nors šio keiksmo neigijama konotacija švelni, jis pasirinktas verčiant, nes su itališku keiksmu lietuviškąjį

sieja bendras bruožas – dėmesys moters negrąžtumui, be to, visas sudėtinis keiksmas yra labai vulgarus. Reikėtų pridurti, jog keiksmų daryba sujungiant du daiktavardžius be prielinksnių italų kalbai yra būdinga. Prie daiktavardžio *vacca* jungiamas kitas daiktavardis *puttana*, kuriuo pavadinama *prostitutė*, vartojamas kaip vulgarus asmens, ypač moters, įžeidimas (Devoto, Oli 2007, 2200). Tokios pačios konotacijos yra lietuvių kalbos *kekšė*, *paleistuvė*, slavizmas *kurva*, šie daiktavardžiai yra sinonimiški. Verčiant pasirinktas daiktavardis *kekšė*, nes jis yra itin paplitęs dabartinėje šnekamojoje lietuvių kalboje. Prie pažymimojo žodžio *puttana* jungiami du būdvardžiai *sporca* ir *lurida*, kurie šiuo atveju yra sinonimiški, nes *sporco* reiškia „purvinas“, o *lurido* – „šlykščiai nešvarus“ (Devoto, Oli 2007, 1580). Keiksme šie būdvardžiai vartojami perkeltine reikšme, pabrėžiant ne paviršinę nešvarą, o moralinį aspektą, todėl ir verčiant būdvardį *sporca* buvo parinktas atitikmuo *prakeikta*, o stipresnės konotacijos *lurida* – būdvardis *mėšlina*.

Kitas labai dažnai italų kalboje keikiantis vartojamas gyvūno pavadinimas yra *porco*, juo įvardijami gyvuliai *paršas*, *kiaulė*, taip pat „godus, purvinas, tingus žmogus“ [Devoto, Oli, 2007, 2091]. Lietuvių kalbos leksikoje daiktavardžiai *paršas* ir *kiaulė* turi panašių neigiamų konotacijų: šitaip vadinami „nemandagūs, neišauklėti, nešvarūs žmonės“ (LKŽ). Romane *Vorų lizdų takais* šie keiksmas vartojami bendresne prasme, kaip neigiamų jausmų prasiveržimas:

11) – Egoista porco ! – dice Giglia, – per colpa tua...! (64)	– Parše savimyla, – nenusileidžia Lilė, – per tave... (95).
12) Duca sputa con forza toccando la pistola austriaca: – Carabinieri canagli bastardi porchi ! – dice tra i denti (98).	Kunigaikštis riebiai nusispauna, sugniauždamas austriškąjį pistoletą: – Karabinieriai yra šunys, niekšai, kiaulės ! – iškošia pro dantis (116).

Verčiant daiktavardžiai *paršas* ir *kiaulė* yra vartojami sinonimiškai kaip bendro pobūdžio įžeidimai.

Plūstamojo pobūdžio keiksmažodžiai *macacco* ir *muso di macacco* yra labiau juokaujamesiems nei įžeidžiamiesiems:

13) – Pin! Macacco ! Muso brutto! – gli grida qualche donna (4).	– Pinai! Beždžione ! Bjaurus snuki! – šaukia jam kelios moterys (57).
14) – Pin muso di macacco ! Ti si seccasse la voce in gola, una volta! (3)	– Pinai, beždžionsnuki ! Kad tau liežuvis vieną kartą nudžiūtų! (57)

Daiktavardžiu *macaco* italų kalboje vadinamas „juokingai kvailas neišmanėlis, žioplys“ (Devoto, Oli 2007, 1583). Lietuvių onomastikoje pravarde *beždžionė* nepiktai pašiepiamas „beždžioniško veido“ žmogus (Butkus 1995, 296). Atsižvelgus į juokaujamesį keiksmo pobūdį, keiksmažodis *macacco* išverstas daiktavardžiu 13) *beždžionė*, o žodžių junginys *muso di macacco*, pajuokiantis negražų asmens veidą, išverstas 14) *beždžionsnuki*.

Plūstamojo pobūdžio keiksmo 15) „*faccia di porcospino*“ pagrindinis sandas yra daiktavardis *porcospino*, reiškiantis „dygliakiaulė“ arba „ežį“ (Devoto, Oli 2007, 2091). Visa konstrukcija šaipomasi iš negražaus asmens veido (šis keiksmas yra sinonimiškas konstrukcijoms „*muso di macacco* ir *muso brutto*“). Lietuvių kalboje gyvūno pavadinimas *ežys* nėra keiksmažodis. Sudurtinis daiktavardis *dygliakiaulė* yra labai neįprastas lietuvių keiksmų sistemoje, neturi jokių konotacijų (LKŽ). Vertime pasirinktas sudurtinis daiktavardis *kiauliasnukis*, kuriuo pavadinamas „nešvarus, murzinas žmogus“ arba „kas kišasi kur nereikia, nepraustaburnis, begėdis“ (LKŽ):

15) – Faccia di porcospino! – gli fa Zena il Lungo (81).	– Kiauliasnuki tu! – atkerta Ilgšis Zenas (106).
---	---

Žodžių junginio „*faccia di porcospino*“ pažymimasis žodis *faccia* (lt. „veidas“) italų kalboje yra neutralus daiktavardis. Antrasis sudurtinio keiksmažodžio *kiauliasnukis* sandas *snukis*, kuriuo niekinamai vadinamas žmogaus veidas, turi neigiamą konotaciją – lietuvių keiksmų sistemoje neutralus daiktavardis *veidas* skambėtų neįprastai.

Romane yra ir kontekstinių keiksmažodžių, pvz., *troschista*, *opportunistista*, *traditrice*, *sporca menscevisa*. Jie visi susiję su komunizmo ideologija. *Troschista* menkinamai pavadinamas virėjas Kairiarankis. Šis daiktavardis atlieka ir pravardės funkciją, bet dialoge ištiriamas norint įžeisti ir atsikirsti:

16) – Te l’avevo detto: troschista , ecco quel che sei: troschista! (65)	– Jau sakiau, trockininkas , va, kas esi, trockininkas! (96)
--	--

Priesagos vedinys *troschista* pasidarytas iš tikrinio daiktavardžio Trockis. Levas Trockis buvo mokslinio socializmo pradininkas ir aršus jo gynėjas, bet dėl „savo radikalizmo bei nuomonių skirtumo konfliktavo su Leninu ir kitais komunistų vadais“ (Morozovienė 2000, 114–115). Komunizmo ideologijoje jis niekinamas: tad tikrinis daiktavardis romane virsta keiksmu.

Daiktavardžiais *opportunistista*, *traditrice* ir žodžių junginių *sporca menscevisa* Kairiarankis atsikirdamas pavadina savo žmoną:

17) – Te l’avevo detto: troschista, ecco quel che sei: troschista! – Opportunistista! Traditrice! Sporca menscevisa! (65)	– Jau sakiau, trockininkas, va, kas esi, trockininkas! – Opportunistė! Išdavikė! Prakeikta menševikė! (96)
---	--

Visi šie daiktavardžiai yra susiję su komunizmo ideologijoje smerkiamais reiškiniais: oportunizmu, išdavyste ir menševikais. Verčiant pasirinkti tiesioginiai atitikmenys: *oportunistė*, *išdavikė*, *menševikė*. Būdvardžio ir daiktavardžio junginio *sporca menscevisa* pažyminys *sporca* praranda savo tiesioginę reikšmę „purvina, nešvari“ ir tampa pažymimojo žodžio neigiamos konotacijos stipriklis, todėl kaip atitikmuo parinktas lietuvių keiksmams būdingas būdvardis *prakeiktas*.

Dūriniai *mangiasapone* šiaurės italai menkinamai vadina pietų italus (Garzanti). Keiksmas kilęs iš anekdoto, pašiepiančio pietų italus kaip ne itin pažangius, šis anekdotas pasakojamas ir romane *Vorų lizdų takais*:

18) Anche tu, Pascà, m'han detto che è successo proprio al tuo paese. Sì, che Garibaldi ci ha portato il sapone e i tuoi paesani se lo son mangiato. Mangiasapone , Pascà, mondoboi, lo sapete quando costa il sapone? (4)	Tu irgi, Paskai, man sakė, kad tai nutiko kaip tik tavo kaime. Aha, sklido gandai, kad Garibaldis ten atvežė muilo, o tavo kraštiečiai iš pietų jį suvalgė. Muilaedi Paskai, velniai rautų, žinot, kiek kainuoja muilas? (57)
---	--

Šį keiksmą galima laikyti realija, neegzistuojančia kitose kultūrose. Vertime dūrinys *mangiasapone* išverstas sudurtiniu daiktavardžiu *muilaėdys*: išlaikomas pašaipus tonas ir neigiama konotacija.

Daiktavardžiu *bastardo* pavadinamas nesantuokinis vaikas (Devoto, Oli 2007, 293); lietuvių keiksmų sistemoje tikslus jo semantinis atitikmuo yra daiktavardis *benkartas*. Romane *Vorų lizdų takais* šiuo keiksmažodžiu vienu atveju siekiama nurodyti socialinį statusą 19), kitu – norima tiesiog įžeisti 20). Pastarasis keiksmas romane vartojamas sinonimiškai su bendresnės reikšmės daiktavardžiu *canaglia*, kuriuo įvardijami „nenau-dėliai, niekšai“ (Garzanti):

19) – Bastardi , figli di quella cagna impestata di vostra madre vacca sporca lurida puttana! (22)	– Benkartai , aprietos kalės vaikai, jūsų motinos – prakeiktos mėšlinos kekšės! (58)
20) – Carabinieri canagli bastardi porchi! – dice tra i denti (98).	– Karabinieriai yra šunys, niekšai , kiaulės! – iš-košia pro dantis (116).

Atsižvelgus į sakinio semantiką ir kontekstą, keiksmas *bastardo* išverstas daiktavardžiais *benkartas* 19) ir *niekšas* 20). Keiksmas *canaglia* 20) etimologiškai kildinamas iš daiktavardžio it. *cane* – „šuo“ (Devoto, Oli 2007, 423), turinčio neigiamą konotaciją. Vertime pasirinktas daiktavardis *šunys*, nes lietuvių kalba keiksmas *šuo*, *šunys* turi neigiamą konotaciją.

Išanalizavus pavyzdžius su grasinimais ir plūstamojo pobūdžio keiksmomis tekste italų kalba ir jų vertimus į lietuvių kalbą, galima daryti tokias išvadas:

1. verčiant grasinimus iš italų kalbos į lietuvių kalbą buvo atsižvelgiama į grasinimų semantiką, įžeidimo laipsnį, kontekstinę situaciją ir lietuvių kalbos keiksmažodžių sistemą;
2. perteikiant grasinimus parinkti tie atitikmenys, kurie semantiškai sutampa su lietuvių kalbos frazeologiniais grasinimais;
3. pateikti tikslūs plūstamojo pobūdžio keiksmų ekvivalentai lietuvių kalba. Sunkiausia rasti vulgarų italų kalbos keiksmažodžių, kurių nėra lietuvių keiksmų sistemoje, atitikmenis. Verčiant plūstamojo pobūdžio keiksmus, atsižvelgta į jų vulgarumo lygmenį, semantiką ir kontekstą.

ŠALTINIAI

Calvino I. 1993. *Il sentiero dei nidi di ragno*. Milano.

Calvino I. 2010. *Vorų lizdų takais* (rankraštis).

LITERATŪRA

Balčiūnienė I. 2006. *Keiksmažodžių vertimas*. <http://www.llvs.lt>.

Balys J. 1957. Keiksmas. *Lietuvių enciklopedija*. Boston.

Devoto G. 1967. *Avviamento alla etimologia italiana. Dizionario etimologico*. Bologna.

Devoto G., Oli G. 2007. *Vocabolario della lingua italiana*. Firenze.

LKŽ: *Didysis lietuvių kalbos žodynas*. 2005. Elektroninio varianto I leidimas. <http://www.lkz.lt/>.

FŽ: *Frazeologijos žodynas*. 2010. Vilnius.

Grassi G., Tartaglione R. 1985. *Lingua italiana. Firenze*.

Garzanti: *Grande dizionario di lingua italiana*. <http://www.garzantilinguistica.it>.

Grigas K. 1968. Smulkioji lietuvių tautosaka. Keiksmas. *Lietuvių tautosaka* t. 5. Vilnius.

Ippolito M. 2006. Onomastica letteraria: percorsi traduttivi con riferimento a Harry Potter e la pietra filosofale. *Testo a Fronte*. Milano.

Jakaitienė E. 2010. *Leksikologija: studijų knyga*. Vilnius.

Kazijevaitė M., Mikutyte J. 2004. Diena, kai inteligentams buvo oficialiai leista keiktis, arba rimtos vertėjų kalbos apie keiksmažodžius. *Literatūra ir menas*, 2004-04-09, nr. 2996. www.culture.lt/lmenas.

Moster W. 2002. Una scrittura ai margini: il linguaggio giovanile e la sua deformazione ludico-sperimentale. *Altri libertini e Pao Pao e nella loro traduzione in tedesco*. Correggio.

Osimo B. 2006. *Manuale del traduttore: guida pratica con glossario*. Milano.

Pianigiani O. 2006. *Vocabolario Etimologico della Lingua Italiana*. <http://www.etimo.it/>.

Sauka L. 1998. *Lietuvių tautosaka*. Vilnius.

Zaikauskas E. 2007. *Lietuvių žargono žodynelis*. Vilnius.

ON THE TRANSLATION OF EXPLETIVES FROM ITALIAN INTO LITHUANIAN. ANALYSIS OF THE TRANSLATION OF EXPLETIVES IN ITALO CALVINO'S NOVEL IL SENTIERO DEI NIDI DI RAGNO

RASA KLIOŠTORAITYTĖ, LINA SPURGEVIČIŪTĖ

Summary

The article focuses on the problem of the translation of expletives. In particular, it examines Italian threats and expletives, their meaning and semantic force, the degree of vulgarity in the original and discusses problems of their translation into Lithuanian in an effort to establish the most common and appropriate techniques. All examples come from Italo Calvino's novel *Il sentiero dei nidi di ragno* ('The Path to the Nest of Spiders') and its Lithuanian translation *Vorų lizdų takais*. The analysis of threats and expletives as used in the original of the novel and its Lithuanian translation leads to the conclusion that the most important aspects to be taken into account in translating expletives include the semantics of threats, the degree of insult, the contextual situation and the system of expletives in the target language. In the simplest case, the translation of expletives that have full semantic equivalents in the phraseology of Lithuanian enables the translator to ensure equivalence in translation. The most difficult cases are defined by an Italian expletive having no match in the vocabulary of Lithuanian expletives.

THE SEMANTIC ANALYSIS OF THE ENGLISH CULTURAL KEY WORD *RIGHT* AND ITS EQUIVALENTS IN ITALIAN

NATALIJA MOISEJEVA

*Department of English Philology
Faculty of Philology
Vilnius University
Lithuania
natalja86@gmail.com*

The present research paper aims at providing an insight into the nature of the English cultural key word *right* and its expression in Italian. The analysis carried out during the research is based on the theory of Cultural Key Words elaborated by Anna Wierzbicka and Cliff Goddard in the 1990s, who claimed that apart from common words which are clear to everyone, there exist certain culture-specific concepts which are fully understandable only to members of a specific culture. The main attention of this article, therefore, is focused on revealing the meaning groups of the concept *right* and their expression in Italian. The source of the data is the original version of George Orwell's *1984* and its Italian translation. Preliminary results show that the cultural concept *right* is manifold and mostly used to refer to instances from the meaning groups of precision, correctness and well-being. This analysis also suggests that the concept *right* is indeed specific to English culture since Italian culture employs different lexical means in order to convey the ideas underlying this concept.

1. INTRODUCTION

The notion of linguistic relativity postulated by Edward Sapir (1921) and Benjamin Lee Whorf (1956) has been one of the dominant paradigms in linguistics for many years. Their main hypothesis concerns the possibility of a relationship between language, thought, and culture: culture may deeply influence our use of language, which, in turn, has an impact on our patterns of thought. In their pivotal work, *Metaphors We Live By* (1980), for example, George Lakoff and Mark Johnson stress that our conceptual systems may vary not only from one human being to another but also among different cultures.

The approach has been of crucial importance for Cliff Goddard (1997; 2002; 2006; 2007) and Anna Wierzbicka (1997; 2001; 2006; 2008), whose extensive research into culture-specific concepts led to the emergence of several new notions concerning cross-cultural specificity of conceptualization, i.e. that of 'cultural key concepts', which are peculiar to a particular cultural space as well as the framework of 'cultural scripts' that represent a set of cultural assumptions and values.

However, despite the increase in research in the field of cultural key concepts, little is known about the cross-cultural translation of specific culture-laden words from one language to another. Although there have been attempts to establish parallels between particularly English concepts and their equivalents in other cultures, e.g. Russian or Polish (Wierzbicka 1997; 2001; 2002; Zalizniak 2006), little research has been carried out to provide a thorough insight into how certain English key words are expressed in another language on the basis of a specific text. The aim of the present article is to establish and analyze the links between the English cultural concept *right* and its equivalents in Italian. For this purpose a specific English text, namely George Orwell's *1984*, was chosen and compared with its Italian translation in order to find out to what extent the key word *right* is specific to English culture as well as to develop the system of classification for various meanings that this key word implies. The reason for choosing these two languages for cross-linguistic analysis was the assumption that English culture should possess a rather different hierarchy of values in comparison with Southern European Italian culture. Therefore, this article will not only contribute to the present knowledge of the subject but also provide certain conclusions on the cultural peculiarities of different nations and how these peculiarities are reflected in the language they use. The hypotheses of the present article are the following:

- It is assumed that the concept *right* encompasses a great variety of meanings apart from the most obvious ones;
- It is difficult or even impossible to find precise equivalents of this particularly English concept in Italian culture.

2. LITERATURE REVIEW

2.1. *The concept of cultural key words*

The perspective of cultural specificity is elaborated in several of Wierzbicka's works (1997; 2001; 2006; 2008): she repeatedly touches upon the idea that so-called 'cultural key words' (Wierzbicka 2008, 15) exist in the mental lexicon of the speakers of any language. These words are exclusive to a particular culture and form the basis of speakers' integration into a certain cultural space. Furthermore, cultural key words also help to determine the relevant values and priorities of a specific culture, which would prevent representatives of other cultures from biased perceptions and interpretations. It is further stated that certain cultural concepts may often be grossly misinterpreted because of the absence of corresponding concepts in another culture, such as the Japanese *enryo* 'restraint' or Russian *istina* 'truth' (Goddard and Wierzbicka 1997; Wierzbicka 2006).

Cultural key words are usually taken for granted by native speakers of a language since they presuppose the existence of equivalents of such words in other languages.

However, in this case significant ‘mismatches in cultural assumptions’ (Wierzbicka 2006, 13) may be overlooked, which could lead to considerable misunderstandings and distortion of meaning. For instance, Wierzbicka (2001; 2002) and Zalizniak (2006) concentrated on the analysis of some particularly Russian cultural key concepts, such as *poshlost’* (proposed translations into English are ‘pettiness’ or ‘dreary pretence’) or *iskrennost’* (‘sincerity’, ‘kindness’, ‘innocence’), etc. and found out that these words do not have precise equivalents in English since they represent a part of another hierarchy of cultural values.

In most cases several translations of one and the same cultural key word are possible, even though neither of them can convey the exact meaning implied in the word under investigation. However, the absence of the word does not mean the absence of the concept since such nuances as the difference between *grust’* and *pechal’* can be captured only by representatives of the Russian culture or bilingual witnesses while members of other cultures may notice some other distinctions. As Sapir (1921, 26) states, ‘distinctions which seem inevitable to us may be utterly ignored in languages which reflect an entirely different type of culture, while these in turn insist on distinctions which are all but unintelligible to us’.

All in all, it is of crucial importance to be able to grasp the key concepts of one’s own culture, which are usually represented by abstract rather than common words, in order not to fall into the trap of taking them for universal concepts. Besides, key cultural concepts may help to facilitate integration into another culture as well as lead to a more fluid interpersonal communication that takes into account shared social attitudes and realities based on past experience, peculiarities of the ‘national character’ (Wierzbicka 2002, 1) and the ways of living and thinking that are characteristic of a given society.

2.2. English cultural key words

Specific English cultural key concepts, or the ‘habits of mind’ (Malouf quoted in Wierzbicka 2006, 300) shared by different varieties of English (the ‘shared language’ as Malouf calls it, or, in Wierzbicka’s terms, ‘Anglo cultural dictionary’) are exemplified by everyday characteristically English words like *right* and *wrong*, *facts*, *evidence*, *reasonable*, *fair*, *exactly*, *precisely*, *really*, *impartial*, *bias*, *commitment*, *compromise*, *opportunity*, *efficiency*, *presumably*, *alleged*, *negotiations*, *deal*, *agreement*, *deadline*, *feasible*, *probability*, *performance*, *okay*, *resources*, etc. as well as some epistemic phrases such as *I think*, *I believe*, *was perceived to be*, *in the eyes of* to mention just a few. These are important instances of words which establish specifically Anglophone values across other cultures worldwide and are ‘used automatically and yet contain a wealth of history and pass on a great deal of cultural heritage’ (Wierzbicka 2006, 10). Broadly speaking, Anglo values are most visible in the documental language of international diplomacy, business, finance, science, economics, geopolitics, etc.

These particular words attained the status of Anglo key cultural concepts due to several reasons. First, it is claimed that English society has always valued accuracy, level-headedness and rationality, which is available to everyone. Second, the acknowledgment of science as an ultimate authority leads to the perception of the limitations of one's knowledge (hence phrases such as *to the best of my knowledge*) and the need for producing careful and accurate statements. Moreover, scientific authority also gives rise to the following distinction: facts, as representations of general knowledge, based on experience and observation and verified empirically (e.g. hence such phrases as *in fact, as a matter of fact, in actual fact*, etc.) are distinguished from personal knowledge and even truth. The reason to be aware of such tendencies and phrases is based on the widespread mistaken assumption that the English language can be used as a neutral way of communicating one's ideas cross-culturally and that no prior cultural requirements are needed to start learning it (Wierzbicka 2006).

3. DATA AND METHODS

The present investigation into the peculiarities of expression of the English cultural concept *right* in Italian is based on a two-fold examination. Firstly, qualitative and quantitative analysis of instances containing the cultural key word *right* is carried out in order to construct the framework of various meanings conveyed by the English culturally specific concept and its Italian equivalent. Then, on the basis of this analysis, judgments are made about the presupposed impossibility of finding precise correspondences between the concepts in two cultures.

As instruments for gathering the data for the current investigation, two electronic versions of George Orwell's *1984*, the original and its Italian translations, were analyzed on the basis of the chosen key word. Although translation is not a very reliable source, owing to inevitable inaccuracies, it was still of great importance for this research since it provided valuable insights into how different languages convey the same idea. Furthermore, the reason to choose the key word *right* was its presumed high frequency, while the reason for comparing English cultural concepts with their Italian equivalents was due to the assumption that these two cultures are rather different in terms of their respective cultural values.

The data analysis underwent the following stages: first of all, all instances of the cultural key word *right* were collected from the English and Italian text using the search function of Adobe Reader programme. Secondly, various meanings conveyed by the key word were grouped into certain semantic domains and the links were established between the two cultures based on specific examples from the texts. In the present analysis, English examples are numbered and followed by Italian examples (using a smaller font for easier distinction) and the key concept under investigation is put in bold in all examples. Finally, based on the results of the analysis, conclusions were made.

4. RESULTS AND DISCUSSION

The present cross-cultural analysis of various instances of this Anglo key concept and its expression in Italian was of particular interest, especially considering the claim by Wierzbicka (2006) that the concept *right* does not have precise equivalents in other languages. Forty nine instances and their translations (i.e. 98 instances in all) were investigated and grouped into seven semantic fields according to the closely associated meanings which they convey in English.

It is also important to mention that the concept *right* was not only discussed in the form of an individual word, e.g. as an adverb, adjective or noun, but also together with other lexical expressions, e.g. various verbs and prepositions such as *in the right*, *right into/out/over/down/through/on*, *all right*, *put/set right*, *right enough*, etc.

4.1. Morality

Six instances of the key word *right* in the English version of the text are concerned with morality, with something that is appropriate according to the norms of society as is visible from the following instances:

(1) *there was a lot of applause from the party seats but a woman down in the prolet part of the house suddenly started kicking up a fuss and shouting they didnt oughter of showed it not in front of kids they didnt it aint **right** not in front of kids* (5).

[It] *e si sentirono un sacco di battimani dalle file del partito ma una donna prolet cominciò a fare una scenata che no che non dovevano che non si poteva farlo vedere ai bambini che **non avevano diritto** di farlo vedere ai bambini* (6).

In example (1), the situation in which the word *right* (more precisely 'ain't right') is used concerns the showing of a particularly violent war film in front of the children. Indeed, this is not *right* because, on the basis of general knowledge, films of this type may not be good for the children's psyche. Therefore, the meaning of the expression *ain't right* in this case is something that runs contrary to the general rules of upbringing, something immoral. In the Italian version of the text, the expression 'it ain't right' is conveyed as '*non avevano **diritto** di farlo*' ('they did not have the **right** to do it') which partially alters the intended meaning from that of 'immoral' to something that is undue to a person by law.

Examples (2), (3), (4) and (5) represent the ambiguous cases of the use of the concept *right* since some doubts arise as to what the concept *right* implies in the 'right spirit', the 'right conduct', the 'right opinions', the 'right instincts', etc.

(2) *Pretty smart for a nipper of seven, eh? I don't bear her any grudge for it. In fact I'm proud of her. It shows I brought her up in the **right** spirit, anyway* (135).

[It] *Davvero in gamba, per una frugolina di sette anni, eh? Ah, non le porto mica nessun rancore, per tutto questo. A essere sinceri sono fiero di lei. Dimostra che l'ho allevata secondo **le giuste direttive spirituali del Partito**, a ogni modo* (175).

Bringing-up in the *right spirit* could either presuppose raising a child according to the moral norms of community or in an atmosphere which is beneficial to the child's well-being. The Italian translation gives a valuable clue as to what the 'right spirit' is supposed to mean, i.e. '*le giuste direttive spirituali del Partito*' or 'the right spiritual directives of the Party', which is closely connected with the issue of morality.

'The right conduct' in example (3), in turn, could either mean the right behaviour according to the moral principles of society or simply appropriate comportment in this specific situation. However, in this case the Italian variant does not provide a solution to this ambiguity since 'the right conduct' is translated word by word as '*la condotta giusta*':

(3) *In somewhat the same way, the party member knew what constituted **right** conduct, and in exceedingly vague, generalized terms he knew what kinds of departure from it were possible* (177).

[It] *In modo pressoché analogo, un membro del Partito sapeva quel che costituiva la condotta **giusta**, e in certi termini estremamente vaghi e generali egli sapeva quali generi di travimenti erano possibili da essa* (229).

Example (4), on the other hand, although seemingly ambiguous as well, is explained by the Italian translation: the concept *right* in the phrases 'think right', 'feel right' and 'dream right' is expressed by *bene* which means 'well':

(4) *From now onwards he must not only think **right**; he must feel **right**, dream **right*** (162).

[It] *Non solo doveva pensare **bene**; ma doveva sentire **bene**, sognare **bene*** (210).

Therefore, only on the basis of its Italian translation is it possible to assign examples (2) and (4) to the group of 'morality'.

It has been claimed that many languages do not have exact equivalents for *right* and *wrong* (Wierzbicka 2006, 63): as can be seen from the examples quoted above, the word *right* in Italian is indeed translated by various means, such as *giusto*, *consentito*, and *bene*, with only the latter clearly linked to 'goodness'.

4.2. Intellectual judgment

This group of meanings deals with the use of the word *right* to denote intellectual judgment based on rational thinking, interpersonal knowledge, and the evaluation of evidence. In the English version, eight instances were found conveying this meaning, some of which can be seen in the following:

(5) *I think you're so **right**, I do so agree with you* (30).

[It] *Mi sembra che **abbiate** "proprio" **ragione**, sono "proprio" dello stesso parere anch'io.*

(6) *And yet he was in the **right**! They were wrong and he was **right*** (46).

[It] *Loro avevano torto e lui **aveva ragione**.*

Both of the examples include the word *right* to denote something that is the result of logical deductions: in the Italian version, both the phrases 'to be right' and 'to be in the right' are expressed by the phrase '*avere ragione*' ('to have reason' or 'to be reasonable'), which is identical in meaning with the English concept in its emphasis on a rational conclusion, or, as Wierzbicka (2006, 10) claims, 'approval of another person's thinking with reference to some potential interpersonal knowledge'. It is only in example (7) that 'to be right' is translated as '*essere nel vero*' ('to be in the right'), accentuating the veracity of one's judgments and thus equating the English expressions 'to be right'/'to be in the right' with the Italian '*avere ragione*'/'*essere nel vero*':

(7) *And what was terrifying was not that they would kill you for thinking otherwise, but that they might be **right*** (46).

[It] *E la cosa più spaventosa era che essi avrebbero ucciso non perché si pensava altrimenti da loro, ma perché avrebbero anche potuto esser **nel vero*** (58).

4.3. Correctness/exactness/appropriateness

The present group can be said to complement the previous one as it also reflects conclusions based on intellectual judgment, in particular the correctness of one or another notion or situation. All in all, nine instances of the concept *right* were obtained from the English version of the text: as can be seen, the word *right* serves as a modifier which adds to the overall exactness and appropriateness of an expression according to its circumstantial and conditional use:

(8) *Perhaps 'friend' was not exactly the **right** word* (27).

[It] *Forse "amico" non era la parola **esatta*** (38).

(9) *It is not merely that speeches, statistics, and records of every kind must be constantly brought up to date in order to show that the predictions of the Party were in all cases **right*** (124).

[It] *Non si tratta solo di aggiornare discorsi, statistiche e documenti d'ogni genere con diligente costanza, in modo da poter dimostrare, ad ogni momento, che le previsioni e le predicazioni del Partito erano **esatte e illuminate*** (160).

The Italian translation of examples (8) and (9), for instance, prove this hypothesis since in both translations the concept *right* is expressed by the word *esatto* ('exact') while example (9) also makes use of another modifier, *illuminate* ('illuminating'), thus

adding to the specificity of the expression: the predictions of the Party are supposed to be not only precise but also informative.

There are other ways of expressing the anglo concept ‘right’ in Italian as evidenced by the following examples:

(10) *Winston was gelatinous with fatigue. Gelatinous was the **right** word. It had come into his head spontaneously* (106).

[It] *Winston era diventato come gelatinoso per il lavoro massacrante. Sì, gelatinoso era **proprio la parola giusta**. Gli era venuta in mente in modo affatto spontaneo* (134).

(11) *One day—but ‘one day’ was not the **right** expression; just as probably it was in the middle of the night: once—he fell into a strange, blissful reverie* (161).

[It] *Un giorno – ma “un giorno” non era l’espressione **appropriata**, avrebbe potuto benissimo essere nel cuore della notte: sarebbe meglio dire “una volta” – egli s’abbandonò a un sogno tanto bizzarro quanto felice* (209).

(12) *But it was evidently not the **right** move, because...* (171).

[It] *Ma non era certamente la mossa **giusta**, perché...* (221).

As with the previously discussed example (10), sentences (11) and (12) are concerned with modifying the word *word* or *expression* in order to emphasize that the word which is being used by the speaker corresponds to his/her intentions, as well as the present situation. It is therefore reasonable to claim that *giusto* (‘correct’), *esatto* (‘exact’) and *appropriato* (‘appropriate’) are synonyms. On the other hand, if instance (12) is taken into account, the Italian concept *giusto* does not properly express the exactness of the movement but rather its appropriateness to the current situation. This meaning is also reflected in the Italian translation of the concept *right* in instances (13) and (14):

(13) *With just a few dabs of colour in the **right** places she had become not only very much prettier, but, above all, far more feminine* (82).

[It] *Con due o tre segni di colore **dove ci voleva**, era diventata non solo molto più carina, ma soprattutto molto più donna* (106).

(14) *She might, thought Winston, be his mother. She was about the **right** age and physique...* (132).

[It] *Sì, avrebbe potuto essere proprio sua madre, pensò Winston. L’età e il fisico **potevano**, a un dipresso, **combaciare*** (171).

The concept *right* in example (13) is expressed in Italian by the phrase ‘*dove ci voleva*’ (‘where it was supposed to be’) in relation to the colours, which, if put in the correct place, made the heroine look more beautiful. The sense of ‘appropriateness’ is visible in instance (14) where the word *right* is used to correlate the age and physical characteristics of a woman with the stereotypical image of a mother. *Right* in this case thus means matching some established pattern or criteria: the Italian translation includes the word *combaciare* (‘matching’) in support of this hypothesis.

4.4. *Spatial orientation*

Another group of meanings which the key word *right* conveys was not discussed by Wierzbicka, but should nevertheless be established, taking into account the rather high frequency (i.e. 9 instances) of this meaning in the text under investigation. This group encompasses nine instances where the word *right* is combined with a verb and is used for accuracy of expression, especially concerning spatial orientation. The meaning of the word *right* in these cases is not concerned with either morality, or any intellectual judgment or conversational routine, but rather with the accuracy of explanation in order to be as reliable as possible, as well as to intensify the description given. Indeed, the expressions would not be so convincing if the word *right* was omitted. As for the Italian translation, it varies from one case to another: it is important to mention, however, that in almost all cases the concept *right* is omitted since the verb itself carries sufficient meaning. The word *right* is not mentioned at all in example (15):

(15) *little boy screaming with fright and hiding his head between her breasts as if he was trying to burrow **right** into her* (5).

[It] *bambino strillava impaurito e nascondeva la testa tra i seni di lei proprio come se volesse scavarsi **un rifugio dentro il suo corpo*** (12).

The effect that is produced by the original sentence in contrast with its translation is different: due to employing the word *right*, the English sentence seems more detailed and, therefore, more precise and convincing. Thus, the word *right* serves as an intensifier in order to produce a more vivid image which is true-to-life. The concept *right* is also omitted in the Italian version of the following examples:

(16) ***Right** over from the hips, please, comrades* (19).

[It] ***Giù dai fianchi**, prego, camerati* (26).

(17) *... then there was a wonderful shot of a child's arm going up up up **right** up into the air* (5).

[It] *... poi una bellissima ripresa del braccio d'un bambino che se ne volava su su su **sempre più** su* (12).

Instance (16) is concerned with expressing the direction of a movement: in the English example *right* adds to the immediacy of the action as well as emphasizing the specific point at which the movement starts or ends. The expression 'up up right' in example (17) is expressed in Italian by the phrase, '*su su sempre più su*' ('up up always more up'), which conveys the meaning of continuation rather than precision.

In example (18), the concept *right* is used to express a sort of movement which needs to overcome some barriers. In the following example, the barrier is represented by the human body:

(18) *Once when they passed in the corridor she gave him a quick sidelong glance which seemed to pierce **right** into him and for a moment had filled him with black terror* (5).

[It] *Una volta, che s'erano incontrati, appunto, nel corridoio, lei gli aveva dato un'occhiata di strafoto che gli pareva l'avesse passato **da parte a parte**, e che per un momento l'aveva riempito d'un sacro terrore* (7).

The concept *right* in this case is expressed in Italian by the phrase '*da parte a parte*', which also puts emphasis on overcoming some difficulties on the way.

Finally, instance (19) is the closest to the sense of precision in its purest form, expressed in Italian by the word *proprio*, which in this case means 'exactly':

(19) *She must have fallen **right** on the injured arm* (60).

[It] *Doveva essere caduta **proprio** sul braccio offeso* (78).

4.5 Conversational response

This is the last sub-group closely connected to the expressions relating to intellectual judgment. Three instances were detected in the original version of the text, all of which were translated into Italian through a diversity of lexical means. Two instances, namely (20) and (21), include the expression *that's right*, which presupposes comprehension, as well as affirmation of another person's suggestions, suppositions or beliefs:

(20) *'I know that building,' said Winston finally. 'It's a ruin now. It's in the middle of the street outside the Palace of Justice.'*

*That's **right**. Outside the Law Courts* (56).

[It] *"Conosco questo edificio," disse Winston infine. "Adesso è una rovina. Sta in mezzo alla strada davanti al Palazzo di Giustizia."*

***Proprio così**. Davanti all'ingresso delle Corti d'Assise* (73).

(21) *'Isn't there a stream somewhere near here?' he whispered.*

*'That's **right**, there is a stream'* (70).

[It] *"C'è un ruscello, qua vicino, da qualche parte?" disse con un sottilissimo bisbiglio. "**Certo**. C'è un ruscello"* (91).

The sense of supporting another person's statements is similarly realized in the Italian variants: '*proprio così*' in relation to the speaker's guess can be translated back to English as 'exactly the way you are saying it', while *certo* in example (21) means 'certainly', which eliminates any possible doubts about the validity of the interlocutor's assertion.

Comprehending one's interlocutor, however, does not necessarily entail approval of their thinking but, rather, plain understanding of his/her line of thought. This is particularly visible in the following example, where the phrase 'all right' merely states that the interlocutor understands another person rather than endorsing a particular point of view:

(22) 'What time?'

'Nineteen hours.'

All **right**' (64).

[It] "Che ora?"

"Diciannove."

"**Bene**" (84).

The phrase *all right*, however, does not exclude some shade of satisfaction about what the listener has just heard, as is evidenced by the Italian translation *bene* ('well'), which bears a positive rather than neutral meaning.

4.6 Improvement

This group is concerned with the meaning of *right* as something 'corrected', 'improved', 'repaired' or 'made better', as in the following three examples:

(23) *Of course if Tom was home he'd put it **right** in a moment* (12).

[It] *Naturalmente, se Tom fosse stato a casa l'avrebbe **aggiustato** in un momento* (18).

(24) *As for the third message, it referred to a very simple error which could be set **right** in a couple of minutes* (22).

[It] *Quanto alla terza comunicazione, si trattava d'un semplicissimo errore che avrebbe potuto essere **rettificato** in due minuti* (32).

(25) ... *which it was necessary to put **right** in the interests of accuracy* (23).

[It] ... *che era necessario **correggere** nell'interesse della precisione* (33).

The Italian translation of these instances of the word *right* does not deviate from the originally intended meaning: 'put it right' in example (23) is translated as *aggiustato*, the phrase 'set right' in example (24) is conveyed by *rettificato*, while 'to put right' in instance (25) is expressed by *correggere*, all of which can be translated back to English as 'to put in order'. Therefore, the concept *right* in these cases means the ideal condition or state of affairs that should be striven for in order to achieve satisfactory results.

4.7 Well-being

This group of senses is connected with the physical and/or mental condition of a person rather than a moral or intellectual judgment, and the expression which is encountered in this group is *all right* rather than simply *right*. All in all, nine examples were found in the text and instances (26), (27), (28) are especially illustrative:

(26) 'You're hurt?' he said.

*It's nothing. My arm. It'll be all **right** in a second*' (60).

[It] "Vi siete fatta male?" chiese.

"Non è niente. Il braccio. **Sarà passato** in un secondo" (78).

(27) *'You haven't broken anything?'*
*'No, I'm all **right**. It hurt for a moment, that's all'* (60).

[It] *"Non vi siete ferita?"*
*"No, **sto benissimo**. Ha fatto male per un minuto. Adesso è finito"* (78).

(28) *'Don't go out into the open. There might be someone watching. We're all **right** if we keep behind the boughs'* (70).

[It] *Non andare fuori, all'aperto. Ci può essere qualcuno di guardia. **Siamo al sicuro**, se stiamo al di qua dei rami* (91).

The phrase *all right* in these cases takes into account a hypothetically ideal situation in which a person feels at his/her best and can function optimally in all senses and realize his/her needs: in example (26) 'all right' means that the pain will pass ('*sara passato*') and the person will feel better. The sense of physical and mental well-being is also present in other instances and realized in Italian by diverse phrases, such as *benissimo* ('very well'), *meglio* ('better'), *bene* ('good'/'well'), as well as *sicuro* ('safe'), all of which are instances of more or less positive terms.

Sentences (29) and (30) are slightly different, as evidenced by the Italian translation involving the words *nulla* and *niente*, both of which mean 'nothing'. This suggests that well-being in these particular situations presupposes the absence of any negative factors which might disturb a person's equanimity:

(29) *He started to his feet with a malignant glance at Winston, whom he evidently suspected of having tripped him up. But it was all **right*** (64).

[It] *In un attimo, l'omicciattolo era di nuovo in piedi, con un sorrisetto maligno diretto a Winston, che evidentemente fu sospettato d'averlo fatto inciampare. **Ma non successe nulla*** (83).

(30) *There's always the chance of one of those swine recognizing your voice. We're all **right** here* (68).

[It] *C'è sempre pericolo che uno di quei porci fottuti riconosca la voce. Qui **non c'è da aver paura di niente**, invece* (88).

Finally, 'all right' in instances (31) and (32) is translated into Italian by the expression *a posto*, meaning 'in order', and also contributes to the overall well-being of a particular person. This meaning could, at first glance, be included among the previous group of 'improvement', but was left in this group as it is closely connected with the human being rather than object:

(31) *Everything was all **right**, there was no more pain, the last detail of his life was laid bare, understood, forgiven* (141).

[It] *Tutto era **a posto**, non c'era più sofferenza: gli ultimi particolari della sua vita erano scoperti, compresi, perdonati* (131).

(32) *But it was all **right**, everything was all right, the struggle was finished* (172).

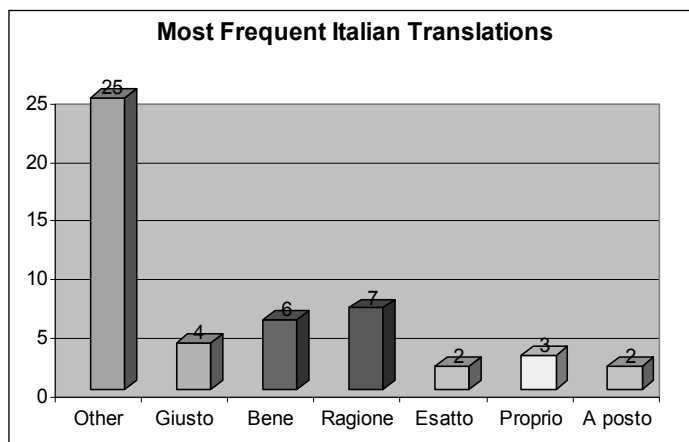
[It] *Ma ogni cosa era **a posto**, ora, tutto era definitivamente sistemato, la lotta era finita* (223).

To summarize, in the course of the present investigation into the nature of the English concept *right*, it was found that there are numerous ways to express one and the same concept in different cultures. It is also reasonable to claim that Italian expressions are not always identical in meaning with their English counterparts. However, it can be argued that the majority of instances analyzed in the present research paper can still be considered to be quite close equivalents. This tendency can be explained by presupposing that such equivalents are debatable since, in the Italian variant of the text, the most obvious translations of the word *right* were chosen depending on the context, e.g. *‘la parola giusta’* for ‘the right word’ in example (10).

Furthermore, in several cases it was problematic to find equivalents of the expression *right* in Italian, as evidenced by the results from the semantic field of ‘precision’. Indeed, this meaning group encompasses specifically English spatial expressions, usually in the form of phrasal verbs, which are hardly literally translatable into Italian.

Finally, it was mentioned before that the Italian version of Orwell’s text includes numerous variants of expressing the English concept *right*: these differ from one case to another and it is rather difficult to establish a pattern of regularity of a certain translation. *Figure 1* is an attempt to illustrate more frequent translations of the concept *right* in Italian, keeping in mind that this should not be taken as a generalization but is specific to the text under investigation:

Figure 1. Most Frequent Italian Translations

As can be seen from *Figure 1*, apart from the obviously prominent column of ‘Other’, which encompasses a diverse array of expressions, some of which are close synonyms, while others are not connected to any extent, one of the most frequent translations of the concept *right* in Italian is *ragione* (‘reason’) and the phrases that go together with it, such as *‘avere ragione’*. Such a high percentage is due to numerous instances in the semantic field of ‘intellectual judgment’, almost all of which were translated using this

phrase. Consequently, the concept *right* tends to be linked to another English key word *reasonable* when translated into Italian. Another recurrent variant is the word *bene* ('good/well') and its derivatives *meglio* ('better'), *benissimo* ('very good/well'), *troppo bene* ('too well'), etc. as well as the word *giusto* ('right/correct').

5. CONCLUSIONS

Having carried out the semantic analysis of the English cultural key word *right* and its equivalents in Italian, several important conclusions should be drawn on the basis of the hypotheses presented at the beginning of the paper. The first hypothesis regarding the polysemantic nature of the concept *right* has been fully proved: indeed, in the course of investigation, eight semantic fields were established encompassing different meanings of the same concept. It should be stated, however, that translations into Italian tended to be ascribed to one or another semantic group in agreement with the meaning conveyed by the original text. Vice versa, in several cases, only on the basis of the translation was it possible to include the original phrase into a specific meaning group. On the contrary, a few instances of the original text became more confusing once one or another translation was considered.

The second question of the present research paper was concerned with finding out whether it is problematic to establish fully corresponding expressions for the concept *right* in Italian culture. It can be claimed that this hypothesis has also been verified since, as can be seen from the results of the analysis, a large number of different translations were used to convey the meaning intended by the word *right* and none of them can be unequivocally defined as an equivalent for this concept. However, it is reasonable to mention that, in most cases, the meaning conveyed by the Italian version of the English phrase containing the word *right* was close enough to the one intended in the original text. However, in several cases, especially concerning English phrasal verbs with the word *right*, it was impossible to translate them due to the absence of such a phenomenon in Italian.

To sum up, it should be stated that despite the limitations of the present research, such as the need to choose this particular translation of the text rather than another, this article could be a contribution to the ongoing research in the field of cultural concepts. A suggestion for further research would be to carry out a similar investigation into Italian cultural concepts and their translations into other languages.

REFERENCES

- Chomsky N. 1976. *Reflections on Language*. New York: Pantheon Books.
- Evans V., Green M. 2006. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh University Press.
- Goddard C., Wierzbicka A. 1997. *Discourse and Culture*. Available from: <http://www.une.edu.au/bcss/linguistics/nsm/nsm-downloads.php>. Accessed on November 1, 2009.
- Goddard C. 2002. *The Search for the Shared Semantic Core in All Languages*. Available from: <http://www.une.edu.au/bcss/linguistics/nsm/nsm-downloads.php>. Accessed on November 1, 2009.
- Goddard C. 2006. *Ethnopragmatics: A New Paradigm*. Available from: <http://www.une.edu.au/bcss/linguistics/nsm/nsm-downloads.php>. Accessed on November 1, 2009.
- Goddard C., Wierzbicka A. 2007. *Semantic Primes and Cultural Scripts in Language Learning and Intercultural Communication*. Available from: <http://www.une.edu.au/bcss/linguistics/nsm/pdfs/GoddardWierzbicka.applied.NSM.pdf>. Accessed on October 5, 2009.
- Sapir E. 1921. *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Whorf B. L. 1956. *Language, Thought and Reality*. The Massachusetts Institute of Technology.
- Wierzbicka A. 1992. *Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-specific Configurations*. Oxford University Press.
- Wierzbicka A. 1997. Introduction. *Understanding Cultures through their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Available from: <http://www.une.edu.au/bcss/linguistics/nsm/nsm-downloads.php>. Accessed on November 1, 2009.
- Wierzbicka A. 2001. *Sopostavlenije Kul'tur Ćerez Posredstvo Leksiki i Pragmatiki*. Jaziki Slavianskoj Kul'turi.
- Wierzbicka A. 2002. *Right and Wrong: from Philosophy to Everyday Discourse*. Available from: <http://www.une.edu.au/bcss/linguistics/nsm/nsm-downloads.php>. Accessed on November 1, 2009.
- Wierzbicka 2006. *English: Meaning and culture*. New York: Oxford University Press.
- Wierzbicka A. 2008. *The Theory of Mental Lexicon*. Available from: www.une.edu.au/bcss/linguistics/nsm/pdfs/Wierzbicka.Mental.lexicon.pdf. Accessed on October 15, 2009.
- Zalizniak A. 2006. *Russkije Kul'turnije Koncepti v Evropejskoj Lingvisticheskoj Perspektive: Slovo Problema*. Available from: <http://www.dialog-21.ru/dialog2006/materials/html/Zalizniak2.htm>. Accessed on September 30, 2009.

DATA SOURCES

- Orwell G. 1949. *1984*. Available from: www.msxnet.org/orwell/print/1984.pdf. Accessed on January 15, 2010.
- Orwell G. 1949. *1984*. (Italian version). Available from: www.torrentreactor.net/.../ebook-ITA-George-Orwell-1984-pdf. Accessed on January 15, 2010.

KERTINIO ANGLAKALBĖS KULTŪROS ŽODŽIO *RIGHT* IR JO ATITIKMENŲ ITALŲ KALBA SEMANTINĖ ANALIZĖ

NATALIJA MOISEJEVA

Santrauka

Straipsnyje pateikiama kertinio anglakalbės kultūros žodžio *right* samprata, kuri išryškėja palyginus anglų kalbos žodį *right* su itališkais šio žodžio atitikmenimis. Analizė atliekama remiantis „kertinių kultūros žodžių“ (angl. *cultural key word*) teorija, kurios atstovai Anna Wierzbicka ir Clifas Goddard'as teigė, kad, be pagrindinių žodžių, kurie yra aiškūs kiekvienam, egzistuoja vadinamosios kertinės kultūros sąvokos, visiškai suprantamos tik tam tikros kultūros atstovams. Straipsnyje aptariamas sąvokos *right* reikšmių grupių nustatymas ir klasifikavimas anglų kalba, taip pat šių reikšmių perteikimo italų kalba būdai. Analizė daroma remiantis George'o Orwello kūrinio *1984* tekstu originalo kalba ir jo vertimu į italų kalbą. Preliminarūs rezultatai rodo, kad sąvoka *right* yra įvairialypė ir jos raiškos būdai skiriasi. Rezultatai taip pat rodo, kad labiausiai išreikštos yra tikslumo, taisyklingumo ir gerovės semantinės sritys. Remiantis šia analize, galima teigti, kad žodis *right* yra dažniau vartojamas anglų kultūroje, o italų kultūra turi kitokių leksinių priemonių idėjoms, kurias perteikia ši sąvoka, reikšti.

ANTONIMINIAI KOMPIUTERIŲ VIRUSŲ RŪŠIŲ PAVADINIMAI

MARKAS PAURA

*Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
Vertimo studijų katedra
pauramark@yahoo.com*

Šiame straipsnyje aptariamos šešios kompiuterių virusų rūšis pavadinančių terminų poros, kurias būtų galima sieti antoniminiais santykiais. Jų antonimiškumui nustatyti taikomi bendrieji teoriniai teiginiai apie leksinių vienetų priešybę, arba priešpriešą. Specialiame internetiniame šaltinyje lietuvių kalba – *Anglų–lietuvių kalbų kompiuterijos žodynėlyje* (ALKKŽ) – pateikiama tik viena kompiuterių virusus pavadinančių terminų pora, kurią būtų galima laikyti grindžiama antoniminiu santykiu: *rezidentinis virusas* ir *nerезidentinis virusas*, bet surinkta medžiaga rodo, kad antoniminiais santykiais yra susiję dvylikos terminų sudedamieji elementai, todėl tokių porų galėtų būti bent šešios. Straipsnyje aptariami šių terminų priskyrimo antonimams principai ir jų atitikmenys lietuvių kalba. Visi terminai lietuvių kalba siūlomi laikantis terminų taisyklingumo ir darybos reikalavimų, jų tikslumas tikrinamas lyginant apibrėžtis lietuvių ir prancūzų kalbomis, pateikiami terminų atitikmenys anglų kalba.

ĮVADAS

Šiame straipsnyje toliau aptariama ankstesniame *Vertimo studijų* numeryje (žr. Paura 2009, 162–170) pradėta nagrinėti kompiuterių virusus nusakančių terminų lietuvių kalba problema. Nurodomame straipsnyje išanalizuota priešdėlinė kompiuterių virusų terminų daryba – t. y. tokių terminų kaip *polimorfinis virusas* ir pan. darybiniai ir sisteminiai ryšiai. Išnagrinėjus Lietuvos ir kitų šalių specialistų skelbiamus terminografinius kompiuterių virusų terminų šaltinius (žodynėlius, internetinius žodynus, žinių bankus), iš viso surinkti trisdešimt trys su kompiuterių viruso sąvoka tiesiogiai susiję terminai. Tarp jų rasta dvylika terminų, kuriuos tarpusavyje būtų galima sieti *priešybės*, arba *priešpriešos*¹, santykiais. Jie galėtų sudaryti tokias šešias antonimų poras: *rezidentinis virusas–nerезidentinis virusas*, *gerybinis virusas–piktybinis virusas*, *perrašantysis virusas–neperrašantysis virusas*, *žinomas virusas–nežinomas virusas*, *spartusis virusas–lėtasis virusas*, *failų pradžios virusas–failų pabaigos virusas*.

Iš visų dvylikos čia išvardytų terminų internetinėje *Anglų–lietuvių kalbų kompiuterijos žodynėlio* (toliau – ALKKŽ) versijoje pateikiami tik trys: *rezidentinis virusas*,

¹ Evalda Jakaitienė ir Stasys Keinys vartoja sąvoką *priešybė*, o Irena Ermanytė *priešprieša*.

nerезидентинис вирусас ir *герыбинис вирусас*, kurių du pirmieji sudaro antonimų porą. Visi kiti šios srities terminai, nors gana plačiai vartojami anglų ir prancūzų kalbomis, lietuvių kalba vartotojams dar nebuvo pristatyti. Vis dėlto, siekiant sukurti sisteminių kompiuterių virusologijos terminų aprašą, reikia išnagrinėti visus trisdešimt tris šiuo metu vartojamus šios srities terminus ir pasiūlyti galimus jų atitikmenis lietuvių kalba. Šiame straipsnyje aptariami minėti dvylika terminų, kurie sudaro vadinamąsias **antonimų poras**, ir nagrinėjamas naujų terminų kūrimo būdas, kai iki šiol oficialiuosiuose šaltiniuose neužfiksuoti terminai verčiami iš užsienio kalbų į lietuvių kalbą tikslingai kuriant jų antoniminį atitikmenį. Suprantama, vertimas – tai tik vienas iš būdų naujam terminui kalboje atsirasti, bet jis yra priimtinas, jeigu naujieji vertiniai pritampa prie egzistuojančios terminų sistemos, neprieštarauja bendriesiems terminų darybos principams ir atitinka bendruosius lietuvių kalbos reikalavimus.

ANTONIMAI IR ANTONIMINĖ TERMINŲ DARYBA

Antonimais paprastai laikomos žodžių poros, turinčios priešingas reikšmes, nusakančias priešingas sąvokas, žyminčias priešingas ypatybes (Ermanytė 2008, 11). Antonimijos reiškinį analizuoja ir aptaria lietuvių (Jakaitienė 1980; 2010; Ermanytė 1993; 1998), anglų (Cruse 1986; Lyons 1977; Palmer 1983), rusų (Apresjan 1995; Atrušina 1999; Fomina 1990 ir kt.) bei kitų šalių kalbininkai, remdamiesi daugiausia bendrinės kalbos žodynuose pateikiama leksine informacija. Paskutiniu metu antonimų ieškoma ir kituose šaltiniuose, pvz., tekstynuose (Jones 2002). Atlikdami tyrimą *tikslingai* išanalizavome šaltiniuose pateikiamą susistemintą medžiagą siekdami nustatyti priešingas leksinių vienetų reikšmes: mat patys savaime žodžiai nėra antonimai, o jų antoniminės reikšmės išaiškėja tik nagrinėjant paradigminius ir sintagminius reikšmių santykius (Apresjan 1995, 284–315).

Teorinėje literatūroje leksinių vienetų reikšmių priešybė skirstoma į: a) kontradikcinę (kai viena leksema rodo tam tikro sąvokos požymio buvimą, o kita – ne tik jo nebuvimą, bet ir visai priešingo požymio turėjimą, pvz.: *analizė–sintezė*, *vyras–moteris*, *kairė–dešinė*); b) kontrarinę (kai leksemomis pavadinamos ribinės tam tikros leksinės semantinės paradigmos sąvokos, pvz.: *pradžia–pabaiga*, *užuomazga–atomazga*, *gimti–mirti*); c) vektorinę (kai priešybės nariai pavadina priešingos krypties veiksmus ar vyksmus, pvz.: *uždaryti–atidaryti*, *užmegzti–atmegzti*); d) konversinę (kai leksemomis pavadinamos „vieningos loginės visumos“ dalys arba „dvi to paties proceso“ fazės, skirtingai atstovaujamos nusakomos situacijos dalyvių) (Jakaitienė 2010, 134). Kai kurie autoriai (pvz., Irena Ermanytė, Evalda Jakaitienė, Stevenas Jonesas, Johnas Ibrahimas Saedas) visus šiuos priešybės atvejus įtraukia į bendrą antonimijos sąvoką, t. y. supranta antonimiją plačiai. Kiti autoriai, pvz., Johnas Lyonsas, Frankas Robertas Palmeris, Alanas Davidas Cruse'as antonimus supranta labai siaurai ir jais vadina tik laipsniuojamųjų būdvardžių poras, tokias kaip *didelis–mažas*, *brangus–pigus* ir pan.; dar kiti, pvz., Jurijus Derenikovičius Apresjan, antonimais nelaiko

konversyvų. Šiame straipsnyje antonimai suprantami plačiaja prasme – kaip visi leksiniai vienetai, susiję priešybės santykiu.

Svarbu tai, kad antoniminį ryšį galima įžiūrėti tik tarp žodžių, kurie pavadina logiškai suderinamas sąvokas ir todėl būtinai turi bent vieną bendrą turinio požymį (Jakaitienė 2010, 132). Analizuojamu atveju bendras turinio požymis – tai visų terminų apibrėžtyse esantis bendrasis požymis, t. y. *kompiuterių viruso* sąvoka, o skiriamieji požymiai – virusų rūšys, kurias nusako termino *virusas* pažyminiai (būdvardžiai, dalyviai, daiktavardžio kilmininkas), semantiniu požiūriu atitinkamai susiaurinantys *viruso* sąvoką. Šių terminų sudėtyje yra bendrasis narys – *virusas*, tačiau nusakyti jų rūšines ypatybes galima tik nagrinėjant kitą sudėtinį termino narį, kuris išreiškia jų skiriamuosius požymius – t. y. viruso rūšį pavadinančiuosius *būdvardžius*. Būdvardžiai apskritai laikomi didžiausia leksikos vienetais, galinčių sudaryti antonimų poras, kategorija (Jakaitienė 2010, 135), nes jie dažniausiai išreiškia kito, greta einančio leksikos vieneto požymį. Sudėtinų terminų antonimiškumas grindžiamas būtent tokių pažyminių antonimiškumu (semantiniu priešingumu). Todėl norint nustatyti sudėtinų terminų, pavadinančių virusų rūšis, semantines ypatybes ir jų antoniminius ryšius, tikslinga nagrinėti jų pažyminių antonimiškumą, kuris matyti nagrinėjant surinktą terminografinę medžiagą, t. y. terminų apibrėžtis, pateikiamas įvairių kalbų žodynuose ir žinynuose. Tokia analizė leidžia nustatyti, ar šias poras sudarančių narių reikšmė yra priešinga, taigi – ar jie yra *antonimai*.

TERMINOGRAFINĖ INFORMACIJA

Kaip minėjome, nagrinėjamų terminų terminografinė medžiaga surinkta iš įvairių šaltinių anglų, lietuvių ir prancūzų kalbomis. Toliau trumpai aptarsime kiekvieną porą atskirai, mat vien tik terminografinių apibrėžčių analizė jau leidžia išryškinti daug šių terminų semantikos aspektų.

Pirma pora: *rezidentinis* ir *nerезidentinis* virusai. Terminas *rezidentinis virusas* minėtame žodynyje (ALKKŽ) apibrėžiamas taip: „kompiuterių virusas, išliekantis kompiuterio operatyviojoje atmintyje net tada, kai darbas su jį paleidusia programa baigtas. Pavojingas tuo, kad pasileidžia iš atminties ir reguliariai užkrečia kitus failus; gali užimti daug vietos operatyviojoje atmintyje (angl. *resident virus*)“. Terminas *nerезidentinis virusas* ten pat nusakomas šitaip: „kompiuterių virusas, išliekantis kompiuterio operatyviojoje atmintyje tol, kol veikia jį paleidusi programa (angl. *non resident virus*)“.

Kvebeko prancūzų kalbos tarnybos (*Office québécois de la langue française*; toliau – OQLF) žinių banke *rezidentinis virusas* (pranc. *virus résident en mémoire*, sin. *virus résident*, *virus résident mémoire*, *virus à action indirecte*; angl. *memory resident virus*, sin. *terminate-and-stay virus*, *resident virus*, *memory resident infector*) apibrėžiamas

šitaip: „*Virus informatique qui installe à demeure une copie de lui-même dans la mémoire vive de l'ordinateur, infectant ainsi systématiquement tous les programmes exécutés (non encore infectés) ainsi que les fichiers nouvellement créés*“ („Kompiuterių virusas, kuris į operatyviają kompiuterio atmintį įdiegia savo nuolatinę kopiją, šitaip sistemingai užkrėsdamas visas vykdomas (dar neužkrėstas) programas ir visus sukurtus naujus failus“). Pastaboje nurodoma tokia papildoma informacija: „*Le virus réside en mémoire demeure constamment actif même si les objets infectés sont fermés ou supprimés, et il ne peut être anéanti qu'à la suite d'un réamorçage complet de l'appareil. Ce virus peut donc causer d'importants dommages et, de surcroît, rester à l'abri de certains programmes antivirus. Tous les virus du secteur de démarrage ainsi que la plupart des virus programmes sont des virus résidents en mémoire*“ („Nuolatinis virusas lieka aktyvus, net jeigu užkrėsti objektai yra užverti arba panaikinti, o sunaikinti jį galima tik iš naujo įkėlus į operacinę sistemą. Toks virusas gali padaryti daug žalos ir jo gali nepastebėti kai kurios antivirusinės programos. Visi paleidimo sektoriaus virusai ir dauguma programų virusų yra rezidentiniai“²).

Terminas *nerezidentinis virusas* (pranc. *virus non résident en mémoire*, sin. *virus non résident, virus non résident mémoire, virus à action directe*; angl. *non-memory resident virus*, sin. *direct action infector, non-resident virus*) tame pačiame šaltinyje apibrėžiamas šitaip: „*Virus informatique non installé dans la mémoire vive de l'ordinateur, comme c'est le cas pour le virus résident en mémoire, mais qui se greffe directement à certains fichiers (COM, EXE ou SYS), lesquels, une fois lancés, permettent au virus d'infecter un ou plusieurs fichiers qui servent à leur tour de vecteurs de propagation*“ („Kompiuterių virusas, ne išliekantis operatyviojoje atmintyje, priešingai nei rezidentinis virusas, o įsikeliantis tiesiai į kai kuriuos failus (su priedvardžiais COM, EXE arba SYS), kurie, paleisti, suteikia galimybę virusui užkrėsti vieną ar kelis failus, tampančius naujais viruso nešiotojais“). Pastaboje dar teigiama, kad: „*Le virus non résident en mémoire cesse toute activité lorsque les fichiers infectés sont fermés et est totalement anéanti lorsque ces mêmes fichiers sont supprimés. Le taux d'infection par ce type de virus est aussi élevé que celui du virus résident. La méthode d'infection du virus est hautement imprévisible*“ („Nerezidentinis virusas nustoja veikęs užvėrus užkrėstus failus ir visiškai sunaikinamas šiuos failus pašalinus. Tokio tipo viruso gebėjimas užkrėsti yra toks pats intensyvus kaip ir nuolatinio viruso. Kokiu būdu toks virusas gali užkrėsti, nuspėti yra ypač sunku“).

2 Šiuo atveju terminai *rezidentinis* ir *nerezidentinis* vartojami taip, kaip jie pateikti ALKKŽ. Toliau straipsnyje siūlomi kiti galimi jų lietuviški atitikmenys.

Pirmos terminų poros pažyminius ir juos jungiantį bendrą požymį trumpai galima pavaizduoti šitaip:

rezidentinis	≠	nerezidentinis	→	laikiškumas (kiek laiko virusas būna sistemoje)
„įdiegia savo <u>nuolatine</u> kopiją“	≠	„ <u>nustoja veikęs</u> užvėrus“		
„ <u>installe à demeure</u> une copie de lui-même“	≠	„ <u>cesse toute activité</u> lorsque les fichiers infectés sont fermés“		

Antra pora: **gerybinis** ir **piktybinis** virusai. Pirmasis šios poros narys *gerybinis virusas* yra pateikiamas ALKKŽ, o jo apibrėžtis yra tokia: „Programa, kuri dauginasi ir plinta taip pat kaip ir kompiuterių virusas, bet nedaro žalos (angl. *benign virus*)“. Apibrėžtį prancūzų kalba randame OQLF žinių banke. Jame *gerybinis virusas* (pranc. *virus inoffensif*, sin. *virus non destructeur, virus bénin*; angl. *benign virus*, sin. *innocuous virus, non destructive virus*) apibrėžiamas šitaip: „*Virus conçu pour ne rien endommager dans un système informatique et qui manifeste sa présence par de légers inconvénients*“ („Virusas, kuris nedaro jokios žalos kompiuterių sistemai, ir yra pastebimas, kai yra patiriami nedideli nepatogumai dirbant“). Pastaboje pateikiamas pavyzdys, rodantis, kaip šis virusas gali reikštis: „*Par exemple, un virus inoffensif peut rester caché jusqu'à une date précise et ne rien faire d'autre qu'occasionner l'affichage d'un message à l'écran*“ („Pavyzdžiui, gerybinis virusas gali likti pasislėpęs iki tam tikros dienos ir tik kartkartėmis ekrane parodyti kokį nors pranešimą“).

Antrasis poros narys *piktybinis virusas*, kaip ir visi kiti virusų pavadinimai, pateikiamas tik minėtame OQLF banke. Terminas *piktybinis virusas* (pranc. *virus destructeur*, sin. *virus malveillant, virus malin, virus hostile*; angl. *malicious virus*, sin. *malignant virus, critical virus, destructive virus, fierce virus*) apibrėžiamas šitaip: „*Virus qui exécute des opérations qui peuvent être extrêmement dangereuses pour un système informatique, et ce, en échappant aux mesures de sécurité d'un réseau ou d'un antivirus*“ („Virusas, atliekantis veiksmus, kurie gali būti ypač pavojingi kompiuterių sistemai, ir veikiantis nepaisant tinklo saugumo užtikrinimo priemonių ar antivirusinės programos“).

Šiuo atveju terminų poros pažyminiai turi kitą bendrą požymį:

gerybinis	≠	piktybinis	→	kenksmingumas (žalos dydis)
„ <u>nedaro jokios žalos</u> kompiuterių sistemai“	≠	„atliekantis veiksmus, kurie <u>gali būti ypač pavojingi</u> kompiuterių sistemai“		
„ <u>conçu pour ne rien endommager</u> dans un système informatique“	≠	„ <u>exécute des opérations</u> dans un système informatique qui <u>peuvent être extrêmement dangereuses</u> pour un système informatique“		

Trečia pora: **perrašantysis** ir **neperrašantysis** virusai. Termino *perrašantysis virusas* (pranc. *virus par recouvrement*, sin. *virus recouvrant*, *contaminant de recouvrement*, *contaminant recouvrant*; angl. *overwriting virus*, sin. *overwriting infector*, *overlay infector*) apibrėžtis yra tokia: „*Virus informatique qui écrase et détruit partiellement une partie du code d'un programme dans lequel il est installé afin de ne pas augmenter sa taille et donc être plus difficilement détectable*“ („Kompiuterių virusas, kuris perrašo dalį programos, į kurią įsikelia, kodo tam, kad [virusui įsikėlus] programa nepadidėtų ir kad dėl to jis būtų sunkiau aptinkamas“). Pastaba: „*Dans les faits, le virus par recouvrement est assez rapidement détecté, car le programme qu'il infecte ne pourra plus s'exécuter tout à fait naturellement, puisqu'il est altéré*“ („Paprastai perrašantysis virusas aptinkamas gana greitai, nes jo užkrėsta programa nustoja normaliai veikusi“).

Terminas *neperrašantysis virusas* (pranc. *virus par ajout*, sin. *contaminant non recouvrant*, *virus non recouvrant*; angl. *non-overwriting virus*, sin. *non-overwriting infector*) apibrėžiamas šitaip: „*Virus informatique qui modifie sans le détruire un programme à l'intérieur duquel il s'est installé*“ („Kompiuterių virusas, kuris pakeičia programą, į kurią įsikelia, bet jos nesugadina“). Pastaba: „*Puisqu'il augmente la taille d'un programme de la sienne propre, le virus par ajout est détecté facilement. Il existe deux types de virus par ajout: le virus par ajout initial et le virus par ajout final. Le premier insère son code au début du programme hôte, tandis que le second l'insère à la fin*“ („Neperrašantįjį virusą aptikti lengva, nes jis padidina puolamąją programą pats prie jos prisijungdamas. Egzistuoja du neperrašančiųjų virusų tipai: failo pradžios ir failo pabaigos virusai. Pirmasis savo kodą įterpia užkrečiamos programos pradžioje, antrasis – pabaigoje“).

Trečios terminų poros pažyminių antoniminį ryšį galima pavaizduoti šitaip:

<i>perrašantysis</i>	≠	<i>neperrašantysis</i>	→	veikimo būdas (perrašo kodą arba neperrašo kodo)
„ <u>dali</u> programos, į kurią įsikelia, <u>kodo perrašo</u> “	≠	„pakeičia programą, į kurią įsikelia, bet jos <u>nesugadina</u> “		
„ <u>écrase et détruit partiellement</u> <u>une partie du code d'un programme</u> <u>dans lequel il est installé</u> “	≠	„ <u>modifie sans le détruire</u> <u>un programme</u> “		

Ketvirta pora: **žinomas** ir **nežinomas** virusai. Terminas *žinomas virusas* (pranc. *virus connu*, sin. *virus informatique connu*, *virus existant*, *virus recensé*; angl. *known virus*, sin. *known computer virus*, *existing virus*, *reported computer virus*, *seen virus*) apibrėžiamas taip: „*Virus dont la signature figure dans une liste de virus et qui peut être facilement identifié et éliminé par un logiciel antivirus*“ („Virusas, kurio atpažinimo kodas yra įtrauktas į virusų sąrašą ir kurį antivirusinė programinė įranga gali lengvai atpažinti ir pašalinti“).

Termino *nežinomas virusas* (pranc. *virus inconnu*, sin. *virus informatique inconnu*; angl. *unknown virus*, sin. *unknown computer virus*) apibrėžtis yra tokia: „*Virus dont la signature n'a pas été répertoriée dans une liste de virus*“ („Virusas, kurio atpažinimo kodas neįtrauktas į virusų sąrašą“). Pastaba: „*Une recherche basée sur la signature de virus ne permet pas de détecter la présence d'un virus inconnu. Par contre, une méthode qui analyse le code afin d'y déceler la présence d'intrusions suspectes dans un système informatique est efficace dans le traitement de ces virus*“ („Nežinomo viruso negalima aptikti vykdant paiešką pagal viruso atpažinimo kodą. Tačiau bet kuris iš būdų, pagal kurį siekiant išsiaiškinti įtartinus įsibrovimus į kompiuterių sistemą yra analizuojamas kodas, yra veiksminga kovos su tokiais virusais priemonė“). Nežinomas virusas yra paprastai naujas ir nėra įtrauktas į virusų aprašų bazes, specialiuose leidiniuose apie jį nepateikiama jokios informacijos.

Ketvirtos poros terminų rūšį nusakantys pažyminiai ir juos jungiantis požymis yra tokie:

žinomas	≠	nežinomas	→	naujumas (informacijos apie virusą turėjimas)
„atpažinimo kodas yra <u>įtrauktas</u> į virusų sąrašą“	≠	„atpažinimo kodas <u>neįtrauktas</u> į virusų sąrašą“		
„signature <u>figure</u> dans une liste de virus“	≠	„signature <u>n'a pas été répertoriée</u> dans une liste de virus“		

Penkta pora: ***spartusis*** ir ***lėtasis*** virusai. Terminas *spartusis virusas* (pranc. *virus rapide*, sin. *infecteur rapide*; angl. *fast infector*) apibrėžiamas šitaip: „*Virus qui, quand il est actif en mémoire, infecte, en plus des programmes exécutés, tous les programmes simplement ouverts*“ („Virusas, kuris būdamas atmintyje, be jau vykdomų programų, užkrečia visas atvertas programas“). Pastaba: „*En présence d'un virus rapide, le seul fait de lancer un antivirus qui recherche les signatures de virus peut contaminer tous les programmes*“ („Spartusis virusas gali užkrėsti visas programas vien paleidus viruso atpažinimo kodų ieškančią antivirusinę programą“).

Termino *lėtasis virusas* (pranc. *virus lent*, sin. *infecteur lent*; angl. *slow infector*) apibrėžtis yra tokia: „*Virus qui n'infecte les fichiers que lorsqu'ils sont modifiés ou créés*“ („Virusas, kuris užkrečia failus tik tuo metu, kai jie yra kuriami ar keičiami“). Pastaba: „*Le but du virus lent est de faire croire aux gens qui utilisent un contrôleur d'intégrité qu'ils ne sont pas en présence d'un virus, mais que les modifications signalées sont dues seulement à des causes légitimes*“ („Lėtojo viruso tikslas – priversti vientisumo tinkrintuvės³ naudotojus patikėti, kad pokyčiai, apie kuriuos pranešama, atsiranda dėl teisėtų priežasčių, o ne dėl viruso kaltės“).

³ Straipsnio autoriaus siūlomas lietuviškas anglų kalbos termino *integrity checker* (sin. *modification detector*, *checksummer*, *change detection software*, *integrity analyser*; pranc. *vérificateur de somme de contrôle*, sin. *vérificateur d'intégrité*, *détecteur de modification*, *contrôleur d'intégrité*) (OQLF) atitikmuo.

Šios terminų poros pažyminiai ir lyginimo pagrindas yra šie:

spartusis	≠	lėtasis	→	tempas (programų užkrėtimo sparta)
„ <u>užkrečia</u> visas <u>atvertas programas</u> “	≠	„ <u>užkrečia</u> failus <u>tik tuo metu, kai jie yra kuriami ar keičiami</u> “		
„ <u>infecte</u> , en plus des programmes exécutés, tous les <u>programmes</u> simplement ouverts“	≠	„ <u>n'infecte</u> les fichiers <u>que lorsqu'ils sont modifiés ou créés</u> “		

Šešta pora: **failų pradžios** ir **failų pabaigos** virusai. Terminas *failų pradžios virusas* (pranc. *virus par ajout initial*, sin. *virus initial*; angl. *prepending virus*) apibrėžiamas šitaip: „*Virus par ajout qui insère son code viral au début du programme hôte de façon que ce dernier soit décalé et que le virus soit lancé avant que le soit le programme*“ („Neperrašantysis virusas, kuris savo kodą užkrečiamos programos pradžioje įterpia taip, kad šioji pastumiamą ir virusas paleidžiamas anksčiau už ją“).

Termino *failų pabaigos virusas* (pranc. *virus par ajout final*, sin. *virus final*, *virus par antrelacement*; angl. *appending virus*) apibrėžtis yra tokia: „*Virus par ajout qui insère son code viral à la fin du programme hôte et qui modifie les instructions d'un saut (rupture de séquence placée au début du programme) de façon qu'à l'appel du programme, le saut appelle et lance d'abord le virus avant de lancer le programme. Le virus Hamster est un exemple de virus par ajout final*“ („Neperrašantysis virusas, įterpiantis savo kodą užkrečiamos programos pabaigoje, o pereigos (programos pradžioje esančios sekos nutraukimo) komandas pakeičiantis taip, kad kreipiantis į programą pirma kreipiamasi į virusą, o tik paskui paleidžiama programa“).

Šios išskirtinės terminų poros virusų rūšį nusakantys nariai ir jų bendrasis požymis gali būti nusakomas šitaip:

failų pradžios	≠	failų pabaigos	→	vieta (viruso padėtis užkrėstoje programoje)
įterpia savo kodą užkrečiamos programos <u>pradžioje</u>	≠	įterpia savo kodą užkrečiamos programos <u>pabaigoje</u>		
„insère son code viral <u>au début</u> du programme hôte“	≠	„insère son code viral <u>à la fin</u> du programme hôte“		

Kaip minėjome, patys *failų pradžios* ir *failų pabaigos* virusai – tai dvi *neperrašančiojo viruso* rūšys, be to, yra įvairių failų pradžios (pvz., *Halloween*) ir failų pabaigos (pvz., *Hamster*) virusų, kurių pavadinimai yra susiję hiponiminiais santykiais. Jų priskaičiuojama šimtai, bet tik jų hiperonimai – *failų pradžios virusas* ir *failų pabaigos virusas* – laikytini antonimais.

REIKŠMĖS PRIEŠYBĖ

Apžvelgę terminografinę medžiagą, galime grįžti prie aptartų kompiuterių virusų skiriamuosius požymius išreiškiančių būdvardžių ir išsiaiškinti, kokio pobūdžio antoniminis santykis juos sieja.

Iš dvylikos terminų sudėtyje esančių būdvardžių *Antonimų žodyne* (Ermanyte 2003) randamos antonimų poros *gerybinis* (kuris negresia gyvybei, neplėtrus) ir *piktybinis* (kuris pavojingas gyvybei, plėtrus), *spartėti* (darytis sparčiam, spartesniam) ir *lėtėti* (eiti lėtin, darytis lėtesniam), *spartinti* (daryti spartu, spartesni) ir *lėtinti* (daryti lėta, lėtesni), *žinomas* (kurį visi žino, pažįsta) ir *nežinomas* (kurio niekas nežino, nepažįsta). Žodyne nėra antonimų poros *spartusis* ir *lėtasis*, tačiau antonimų poros *spartėti* ir *lėtėti*, *spartinti* ir *lėtinti* leidžia numanyti tokios poros egzistavimą. Analogiškai, poros *žinomas* ir *nežinomas* antonimiškumas leidžia daryti prielaidą, kad poros *rezidentinis* ir *nerезidentinis*, *perrašantysis* ir *neperrašantysis* taip pat yra galimos.

Antonimų žodyne teikiamų antonimų porų reikšmių aiškinimas rodo, kad porų nariai priklauso bendrinei kalbai. Pateiktos tų pačių porų narių apibrėžtys ir pastabos užsienio kalbomis bei jų vertimas atskleidžia analizuojamų leksinių vienetų porų reikšmę specializuotoje dalykinėje srityje ir leidžia paaiškinti jų narius siejantį bendrą požymį, randamą terminų apibrėžtyse.

Aptartus skiriamuosius požymius galima apibendrinti suvestinėje lentelėje:

Antonimų pora	Bendras požymis
<i>rezidentinis–nerезidentinis</i>	laikiškumas (kiek laiko virusas būna sistemoje)
<i>gerybinis–piktybinis</i>	kenksmingumas (žalos dydis)
<i>perrašantysis–neperrašantysis</i>	veikimo būdas (perrašo kodą arba neperrašo kodo)
<i>žinomas–nežinomas</i>	naujumas (informacijos apie virusą turėjimas)
<i>spartusis–lėtasis</i>	tempas (programų užkrėtimo sparta)
<i>failų pradžios–failų pabaigos</i>	vieta (viruso padėtis užkrėstoje programoje)

Palyginę *Antonimų žodyne* pateiktų antonimų porų narių reikšmes, kurias turi šie nariai ir jų pagrindu sukurtos siūlomos kompiuterių virusologijos srityje vartojamų antonimų poros, galime daryti išvadą, kad kompiuterių virusų reikšmių priešybė atskleidžiama vienu, tiesiogiai ar netiesiogiai apibrėžtyse ar pastabose bei komentaruose išreikštu požymiu.

Išanalizavus visas šiame straipsnyje pateikiamas antonimų poras ir prisimenant reikšmių priešybės skirstymą į a) kontradikcinę, b) kontrarinę, c) vektorinę ir d) konversinę, galima nustatyti, koks priešybės santykis sieja antoniminiuosius kompiuterių viru-

sų terminus. Nagrinėjami kompiuterių virusų terminai nepatenka nei į vektorinės, nei į konversinės, nei į kontradikcinės reikšmių priešybės kategoriją.

1. Į **kontradikcinę** kategoriją išnagrinėtų kompiuterių virusų terminų rūši pavadinantys būdvardžiai nepatenka, nes vienas iš poros narių atsirado nepriklausomai nuo kito ir tik vėliau antrasis narys (atsiradus tokio tipo virusui) buvo antoniminiu santykiu susietas su pirmuoju.
2. Į **vektorinę** kategoriją jie nepatenka, nes terminai nėra veiksmožodžiai, pavadinantys priešingos krypties veiksmus ar vyksmus (plg. Jakaitienė 2010, 134).
3. Į **konversinę** kategoriją jie taip pat nepatenka, nes, kaip ir pirmosios kategorijos atveju, gali egzistuoti savarankiškai, be loginės būtinybės turėti abu antonimų poros narius.

Taigi termino skiriamuosius požymius išreiškiantys nagrinėjami būdvardžiai yra susiję **kontrarinės** priešybės santykiu, nors ir neturi viduriniųjų narių. Papildomų narių logiškai galėtų turėti pora *spartusis–lėtasis*, pvz., *apyspartis*, *apylėtis*, tačiau dalykinėje leksikoje jie nevartojami.

Apibendrinant galima teigti, kad terminologizuotieji bendrinės kalbos leksiniai vienetai ir jų pagrindu sukurti naujieji terminai dalykinėje leksikoje yra savarankiški, bet paklūsta bendriesiems jų siejimo kokiais nors, šiuo atveju, antoniminiais, ryšiais principams.

KOKYBINIS ĮVERTINIMAS

Turėdami visų nagrinėjamų antoniminių terminų porų apibrėžtis lietuvių ir prancūzų kalbomis bei jų atitikmenis anglų kalba galime atlikti terminų taisyklingumo analizę. Pradėkime nuo kompiuterių virusų terminų rūši nusakančių pirmosios poros narių *rezidentinis* ir *nerезidentinis* virusas. Abu šie būdvardžiai yra tarptautiniai skoliniai (Gaivenis 2002, 58). Anglų kalbos žodyne *The New Shorter Oxford English Dictionary* (toliau – TNSOED) pirmoji asmenį nusakančio būdvardžio *resident* reikšmė yra tokia: „*residing, dwelling, or having an abode⁴ in a place*“ („kur nors nuolatos esantis, gyvenantis ar turintis būstą“) (TNSOED, 2561). Atkreiptinas dėmesys įrieveiksmių *nuolatos*, reiškiantį trukmę, laikiškumą. Ši reikšmė tame pačiame žodyne tampa dar aiškesnė veiksmožodžio *reside* straipsnyje, kuriame veiksmožodis apibrėžiamas šitaip: „*dwelling permanently or for a considerable time, have one's regular home in or at a particular place*“ („nuolatos arba gana ilgai kur nors gyventi ar turėti nuolatinę gyvenamąją vietą“) (TNSOED, 2560). Prancūzų kalbos žodžio *résident* ilgos trukmės reikšminis aspektas minimas Nacionalinio tekstų ir žodynų išteklių centro (pranc. *Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales*, toliau – CNRTL) internetinėje svetainėje skelbiamame

⁴ *Didžiajame anglų–lietuvių kalbų žodyne junginys oflwith no fixed abode* verčiamas junginiu *neturintis nuolatinės gyvenamosios vietos* (Piesarskas, 18).

straipsnyje, kuriame apie asmenis prancūzų kalba sakoma: „*résident est une personne qui réside habituellement dans un lieu, en particulier une résidence*“ („rezidentas yra asmuo, nuolatos gyvenantis tam tikroje vietoje, paprastai nuolatinėje gyvenamojoje vietoje“).

Minėtame anglų kalbos žodyne būdvardžio *resident* kompiuterinė reikšmė apibrėžiama šitaip: „*of a program, file, etc.: occupying a permanent place in memory*“ („apie programą, failą ir kt.: nuolatos esantis atmintyje“) (TNSOED, 2561). CNRTL siūlo tokią žodžio *résident* apibrėžtį informatikoje: „*élément du logiciel chargé en permanence en mémoire centrale de l'ordinateur pour servir le programme d'application*“ („programinės įrangos dalis, nuolatos esanti centrinėje kompiuterio atmintyje, skirta užtikrinti taikomosios programos veikimą“).

Tarptautinių žodžių žodyne nurodomos tokios žodžio *rezidencija* reikšmės: „1. valstybės, vyriausybės vadovo arba kito aukšto pareigūno būstinė; 2. dipl. atstovybės vadovo, valst. atstovo prie tarpt. organizacijos būstinė, turinti neliečiamumo imunitetą; 3. tokio asmens nuolatinė gyvenamoji vieta“ (TŽŽ 2001, 645). Ketvirtoji žodžio *rezidentas*⁵ reikšmė yra „kompiuterio programa, nuolat laikoma operatyv. atminties įrenginyje“, o veiksmazodis *reziduoti* reiškia „turėti toje vietoje būstinę, rezidenciją; nuolat joje būti“ (*ibid.*)

Atsakymas į klausimą, ar skolinius *rezidentinis* ir *nerezidentinis* galima pakeisti lietuviškais atitikmenimis, randamas Lietuvos Respublikos įstatymuose. Nuolatinumo kaip *trukmės, laikiskumo* reikšmė teikiama Lietuvos Respublikos pilietybės įstatyme (angl. *Republic of Lithuania Law on Citizenship*; toliau – RoLLoC) (aktuali redakcija), kuriame rašoma, kad Lietuvos Respublikos piliečiai yra „asmens, 1919 m. sausio 9 d.–1940 m. birželio 15 d. nuolat gyvenę dabartinėje Lietuvos Respublikos teritorijoje, taip pat jų vaikai, vaikaičiai ir provaikaičiai, jeigu jie 1989 m. lapkričio 3 d. priimto Pilietybės įstatymo įsigaliojimo dieną nuolat gyveno ir šiuo metu gyvena Lietuvos Respublikos teritorijoje, ir nėra kitos valstybės piliečiai“ (1 straipsnio 1 punkto 2 papunktis) (angl. „*persons who permanently resided in the present-day territory of the Republic of Lithuania in the period from 9 January 1919 to 15 June 1940, as well as their children, grandchildren and great-grandchildren, provided that on the day of coming into force of the Law on Citizenship of 3 November 1989 they were permanently residing and are still residing in the territory of the Republic of Lithuania and are not citizens of any other state*“ (RoLLoC)), „asmenų be pilietybės, nuolat gyvenančių Lietuvos Respublikoje, vaikas, gimęs Lietuvos Respublikos teritorijoje, įgyja Lietuvos Respublikos pilietybę“ (10 straipsnis. Apie asmenų be pilietybės vaikų Lietuvos Respublikos pilietybės įgijimą) (angl. „*a child born in the territory of the Republic of Lithuania, whose parents are stateless persons habitually resident in Lithuania, shall acquire citizenship of the Republic of Lithuania*“ (RoLLoC)), Lietuvos Respublikos pilietybė gali būti suteikiama asmeniui, jeigu „prašymo pateikimo

⁵ Kompiuterių programos nevertėtų vadinti *rezidentu*, bet šiuo atveju mums svarbi šio žodžio reikšmė informatikoje – *nuolatos laikoma, nuolatos esanti programa*.

metu jis turi dokumentą, patvirtinantį teisę nuolat gyventi Lietuvos Respublikoje“ (12 straipsnis 1 punktą 2 papunktis) (angl. „*at the time of submission of the application is habitually resident in the territory of the Republic of Lithuania*“ (RoLLoC)).

Terminologai sutaria, kad turėdami du terminus, iš kurių vienas yra tarptautinis, o kitas sudarytas naudojant gimtosios kalbos išteklius, pirmenybę turėtume teikti pastarajam. Pateikti pavyzdžiai leidžia daryti išvadą, kad virusų pavadinimuose būdvardžius *rezidentinis* ir *nerezidentinis* galima pakeisti jų lietuviškais atitikmenimis *nuolatinis* ir *nenuolatinis*.

Antrosios poros *gerybinis* ir *piktybinis virusas* antrasis narys siūlomas dėl jo analogo medicinos leksikoje (plg. *piktybinis auglys–gerybinis auglys*), pvz., žr. *Anglų–lietuvių kalbų medicinos terminų žodyną*.

Likusių aptariamų terminų nusakomieji būdvardžiai lietuvių kalba siūlomi remiantis egzistuojančiais specializuotaisiais ir bendraisiais terminografiniais ir leksikografiniais šaltiniais.

DARYBOS BŪDAI

Pagal antonimų porų skirstymą į *šakninius* ir *darybinius* (Ermanytė 2008, 34; Jakaitienė 2010, 136), iš aptariamų būdvardžių pirmiesiems priskirtinos poros *gerybinis–piktybinis* ir *spartusis–lėtasis*, nes iš jų galima išvesti daiktavardžius *gerumas–piktumas*, *spartumas–lėtumas* irrieveiksmius *gerai–piktai*, *sparčiai–lėtai*, t. y. jau pačios šių žodžių šaknys yra susijusios priešybės santykiu. Antriesiems priskirtinos poros *rezidentinis–nerezidentinis*, *žinomas–nežinomas*, *perrašantysis–neperrašantysis*, nes joms priešingas reikšmės suteikia priešpriešos priešdėlis *ne-*, kurio vartojimą aptariamam atveju lemia „pagrindinio dalyko priešpriešos išskėlimas, neigiamo dalyko pasakymas, kuris priešingas pagrindiniam žodžiui“ (Ermanytė 2008, 36), arba nebuvimas ar priešybė to, kas pavadinama pamatiniu daiktavardžiu (Keinys 2005, 122).

Iki šiol nėra vieningos nuomonės, ar visi su neigimo priešdėliu sudaryti žodžiai yra antonimai. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad dariniai su priešdėliu *ne-* laikytini antonimų porų nariais tik tada, kai afiksas ne tik paneigiama pamatinio žodžio reikšmė, bet ir suformuojama nauja, savarankiška reikšmė, pvz.: *darbas–nedarbas*, *laimė–nelaimė* (Jakaitienė 1980, 56; Apresjan 1995, 308–312). Žinoma, lietuvių kalboje yra ir daugiau darybinių afiksų, leidžiančių kurti antonimus bendrinėje kalboje, taip pat ir antoniminius terminus, bet jie nėra šio straipsnio objektas.

Antoniminiais santykiais susijusių kalbos vienetų galima ieškoti ne tik jau esamuose leksikos šaltiniuose. Verčiant techninius tekstus iš užsienio kalbų į lietuvių kalbą galima tikslingai ieškoti priešingas reikšmės turinčių leksikos vienetų atitikmenų arba kurti naujus pagal antonimų kūrimo analogiją.

IŠVADOS

Antoniminė kompiuterių virusų terminų daryba gali būti *pasyvi*, kai antoniminiais santykiais susijusių leksinių vienetų ieškoma kalbiniu požiūriu sutvarkytuose leksikografiniuose šaltiniuose, ir *aktyvi*, kai nauji, iki šiol lietuvių kalba neaprašyti terminai verčiami ir adaptuojami pagal lietuvių kalbos reikalavimus.

Šiame straipsnyje autoriaus siūlomi nauji kompiuterių virusus pavadinantys terminai, tokie kaip: *piktybinis virusas*, *žinomas virusas*, *nežinomas virusas*, *failų pradžios virusas*, *failų pabaigos virusas*, *lėtasis virusas*, *spartusis virusas*, *perrašantysis virusas*, *ne-perrašantysis virusas*, yra sudaryti pagal lietuvių kalbos terminų darybos principus ir visiškai atitinka terminų taisyklų ir tikslumo reikalavimus. Be to, vieną žodynuose aptinkamą antoniminiais santykiais susijusių terminų porą – *rezidentinis virusas* ir *nerезidentinis virusas* – siūloma keisti lietuviškaisiais atitikmenimis *nuolatinis virusas* ir *nenуolatinis virusas*.

Kompiuterių virusų terminų semantiniams paradigminiams santykiams yra būdinga tam tikra sistema, kurią galima apibūdinti taip: hiperonimas (*virusas*), hiponimai – virusų rūšys. Virusų pavadinimai žymimi sudėtiniais terminais „pažyminys + *virusas*“; pažyminio funkcija – siaurinti sąvokos *virusas* apimtį. Nagrinėjant hiponimų tarpusavio semantinius santykius ir išryškėja priešingos semantikos poros.

LITERATŪRA

- Cruse D. A. 1986. *Lexical semantics*. Cambridge University Press.
- Ermanytė I. 2003. *Antonimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Ermanytė I. 2008. *Antonimija ir antonimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Gaivenis K. 2002. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Jakaitienė E. 1980. *Lietuvių kalbos leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Jakaitienė E. 2010. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Jones S. 2002. *Antonymy. A Corpus-based Perspective*. London and New York: Routledge.
- Keinys S. 2005. *Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Piesarskas B. 1998. *Didysis anglų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: „Alma littera“.
- Urbutis V. 1978. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- TŽŽ. *Tarptautinių žodžių žodynas*. 2001. Vilnius.
- TNSOED: *The New Shorter Oxford English Dictionary*. 1993. Clarendon Press, Oxford.
- Апресжан: Апресян Ю. Д. 1995. *Лексическая семантика (избранные труды, том I)*. Наука. Москва.

INTERNETINIAI ŠALTINIAI

- ALKKŽ: *Anglų–lietuvių kalbų kompiuterijos žodynelis*. www.likit.lt/en-lt/angl.html.
- CNRTL: *Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales*. <http://www.cnrtl.fr>.

Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas (2002 m. rugsėjo 17 d. Nr. IX-1078, Vilnius; aktuali redakcija 2010 m. birželio 29 d.). http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=376760.

OQLF: *Office québécois de la langue française*. www.granddictionnaire.com.

RoLLOc: *Republic of Lithuania Law on Citizenship* (17 September 2002 No IX-1078; As last amended on 19 March 2009—No XI-205). http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=347706.

DENOMINATIONS ANTONYMIQUES DES TERMES DE VIRUS INFORMATIQUES

MARKAS PAURA

Résumé

Le présent article a pour objectif de continuer les études sur le sujet concernant les termes de virus informatiques. L'aspect abordé repose sur l'existence potentielle des relations antonymiques entre les paires des termes de virus désignant les types de virus opposés par leur sens exprimé au niveau sémantique et celui du lexique. Six paires de termes de virus sont présentées et analysées dans le présent article: *virus résident en mémoire* et *virus non résident en mémoire*, *virus inoffensif* et *virus destructeur*, *virus par recouvrement* et *virus par ajout*, *virus connu* et *virus inconnu*, *virus lent* et *virus rapide*, *virus par ajout initial* et *virus par ajout final*. Seulement trois de ces termes figurent dans un glossaire électronique spécialisé anglo-lituanien. L'analyse des définitions et des notes des termes en français montre que des énoncés généraux portant sur l'antonymie en lexicologie se heurtent aux difficultés de leur application directe en terminologie. Ceci crée une présomption qu'il s'agirait de la différence entre la lexicographie en tant que telle et la lexicographie terminologique. La création des termes de virus antonymiques en lituanien est toujours soumise aux normes de la langue maternelle.

DEVELOPING LATVIAN TERMINOLOGY OF TRANSLATION STUDIES: THE FIRST STEPS

JĀNIS SĪLIS

*Department of English
Faculty of Translation Studies
Ventspils University College
Latvia
janis.silis@venta.lv*

The rapidly increasing number of translational publications in the Latvian language, as well as the necessity to read theoretical courses in Latvian, which is the common language for Master-level students majoring in translation with different working languages, makes a compilation of an Explanatory Dictionary of Latvian Terminology of Translation Studies a topical issue. The article gives a brief insight into the first step that has up to now been taken in this direction, characterising creators and users of terms in the contemporary world, providing an overview of Translation Studies research in Latvia, listing the general characteristics of the terminology of Translation Studies, explaining the procedure of term approval in Latvia, familiarising the readers with the existing core set of translational terms, providing the author's suggestions concerning the enlargement of the list of Latvian translational terms with the goal to select 'long-livers' and avoid 'ephemera'.

INTRODUCTION

Similarly to other countries of Eastern Europe, Translation Studies have gained ground in Latvia as an independent interdisciplinary subject only recently. Up to the present time a number of Latvian translationalists have published articles, covering various aspects of translation studies mainly in English, German, French and Russian. Papers on issues of Translation Studies written in Latvian are also growing in number. The recent unpublished research of the directions of translation studies in Latvia from the end of the 1980s to our days, conducted by the author of this article, contains evidence that contribution of more than 50 authors in the form of articles, textbooks and monographs relevant to this field can be measured in several hundreds of publications. In them, due to the absence of established terminology, each author has coined his/her individual terms, supplying this field of research with unavoidable mixture of terms that still need processing and approval.

A need for an Explanatory Dictionary of Latvian Terminology of Translation Studies is getting more pressing because of the growing number of Bachelor and Master-level university programmes of Translation Studies (see in detail Sīlis 2009b, 244–262), most of which are conducted in Latvian.

In January of 2005, one of such programmes a professional two-year Master's programme 'Translation and Terminology', was launched by the Faculty of Translation Studies of Ventspils University College (VUC), followed in 2006 by yet another MA programme, 'Translation of Legal Texts'. As MA students are professional translators with different working languages, Latvian had to become the 'lingua franca' of the theoretical courses, such as, e.g., *Translation Theory and Criticism, Language for Special Purposes and Terminology Management, Intercultural and Pragmatic Aspects of Translation, Text Components and Translation, Translation Technologies and Translation Methodology, Methods of Research in Translation Studies*. In 2009, the VUC and the University of Liepāja started a doctoral programme in Linguistics, in the framework of which 6 doctoral students are writing dissertations on theoretical issues of translation and interpreting. The programme's lecture course *Translation Theory and Practice in Latvia* is also read in Latvian. Thus, a purely academic interest has developed into an urgent practical need to quickly develop a core of basic Latvian terms of Translation Studies. There is a danger that in the absence of Latvian terminology covering the basic concepts of general translation theory and its more concrete manifestations (partial and descriptive translation theories), as well as concepts important for applied translation studies, the terminology of this field of research will remain in the stage of infancy instead of taking a place among the other established disciplines. The goal of the present article is to describe the current situation and propose a possible procedure to fill in this gap. To start with, the creators and the potential target audience of such an endeavour are discussed in the following section of this article.

CREATORS AND USERS OF TERMS IN THE CONTEMPORARY WORLD

Who, then, are the creators and users of specialized sets of terms, including the terminology of Translation Studies? Looking for an answer at a very general level it must be admitted that even a cursory assessment of the quantity of terms used by the widest circles of people of the 21st century shows that terminology, a lexical domain accessed and used in the past mainly by researchers and experts of a definite field, has now become a possession of practically everyone. This is a result of a comparatively higher formal education level of people around the globe, making their speech more 'educated' and therefore increasing the percentage of terminology used even in the most trivial and down-to-earth conversations, and also due to the fact that modern technologies (especially information technologies) have entered the daily life of almost every individual enlarging the basic word-stock largely at the expense of terminology.

This drastic change has found its reflection in the modern theories of terminology. When Eugen Wüster created his theory of terminology in the first half of the

20th c., his main goal was to ensure unambiguous international communication among professionals, and the goal of his theory was standardisation of terms within a limited sector of technical languages (Wüster 1991). Today we observe terms in their natural environment—in written and spoken specialised, as well as unspecialised, language where they act as a means of communication and expression—they are less systematic and unambiguous due to different registers of specialised and unspecialised communication in which they occur (Cabré, 2003, 177–179).

Apart from the usage of terms as components of everyday language, there is still a circle of those who, due to the nature of their occupation, are in a more frequent, or daily contact with terms. These are:

- (a) terminology theorists who propose metatheories about what characteristic features should ideal terms possess,
- (b) expert researchers in the field of terminology who are appointed to assess and confirm terms proposed by experts of the concrete domain (e.g., environment protection, computer technology, aviation, medicine, etc.),
- (c) professional terminologists who create new terms and who should follow the guidelines of theory of terminology,
- (d) translators and interpreters who are expected to use the terms proposed by terminologists,
- (e) specialists working in the concrete field.

As far as translators and interpreters are concerned, the latter are forced to cope with the quantitative and qualitative terminological explosion of the last decades, because they are the first users of the new terms, terminologists lagging far behind in the whole process, and therefore often are ‘forced’ to become terminologists.

Specialists try to deal with problems of terminology within their own field, and there is no precise knowledge of how many of them seek professional terminologists’ advice, but there is a strong suspicion that they either use the existing ‘professional slang’ or create their own terms, which they later may submit for approval (about the procedure of term approval see below).

The aim of terminology theorists is to formulate principles of qualitative term formation, therefore the use of terms by specialists or general public is in the periphery of their interests. Expert terminologists confirming the proposed terms more often are concerned about the correspondence of these terms with the ideal criteria and seldom think about the convenience of usage.

In such a situation a question may be raised what group the translation theorists creating terms of translation studies belong to? As they are neither terminology theorists (a), nor professional terminologists (c), they are closer to group (e)—specialists of a concrete field of research, i.e. Translation Studies, although, due

to the specific nature of their field, they have much in common with translators/ interpreters, at least they often have recourse to the same means of translation.

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE TERMINOLOGY OF TRANSLATION STUDIES

It is well known that Translation Studies is a scientific discipline of a pronouncedly interdisciplinary nature, having conceptual and categorical 'kinship' with a wide variety of diverse fields of research like linguistics, literary theory, philosophy, history (especially history of culture), sociology, psychology, communication science, computer science, anthropology, etc. On the one hand, interdisciplinarity stimulates development of any scientific discipline, and this is the strong point of Translation Studies in particular. On the other hand, from the point of view of terminology of Translation Studies, interdisciplinarity in certain cases does not provide a clear borderline between fundamental concepts and marginal phenomena of the discipline (expressed in the form of terms).

Terms of Translation Studies are of two rather distinct types (see also Shuttleworth, Cowie 1997), namely,

- (a) terms of general nature applicable to all kinds of research in theoretical and applied Translation Studies,
- (b) terms specific only to a concrete field of research within the discipline.

Terms borrowed from linguistics generally are the most controversial ones, because scholars from time to time have more or less mechanically 'transplanted' linguistic terms into a completely different environment of Translation Studies, optimistically but erroneously assuming that almost all linguistic terms and the notions which lie behind them, are equally valuable in the investigation of the phenomenon of translation.

A substantial part of terms in the field of Translation Studies are of English origin, although an almost equally impressive number of terms have originated in German and French, and also in Spanish (see Santoyo, Rabadan 1991, 318–322). Russian terminology in this field has developed more independently, having its own a relatively long-standing tradition. In Latvian, we already have many cases of successful borrowing and adaptation, but there are even more that do not fit into the system of Latvian terminology. The procedure of term approval in Latvia was established to ensure the development of national terminology and to prevent the invasion of foreign terms.

PROCEDURE OF TERM APPROVAL IN LATVIA

The state-regulated system of term approval in Latvia (see also Baltiņš, Druviete, Veisbergs 2008) was practiced by the Terminology Commission during two brief

periods between the two World Wars, and renewed in May 1945 in the form of the Commission of Terminology and Orthography. After the establishment of the Latvian Academy of Sciences (LAS) in 1946, the activities of the Commission were terminated to be replaced by the Terminological Commission of the LAS (further on—TC) which continues functioning. The main task of the TC (among four major goals formulated) was to work out Latvian terminology for the different branches of science and practical activities.

The TC can form sub-commissions and their sections involving experts of the LAS, higher educational establishments and practitioners from any area of activity. At present there are 27 sub-commissions, a sub-commission of Linguistics (with a section of Translation Studies) never being established.

Section 22 of the recent version of the Official Language Law, adopted by *Saeima* (the Parliament of the Republic of Latvia) (Official Language Law 1999, 7) stipulates that ‘(1) In specialised educational literature, and technical and record-keeping documentation, unified terminology shall be used. The development and use of terms shall be determined by the Terminology Commission of the Academy of Science of Latvia (hereinafter—the Terminology Commission). New terms and their defining standards shall be used in official communication only after their approval by the Terminology Commission and publication in the newspaper *Latvijas Vēstnesis* [the official Gazette of the Government of Latvia].’

Section 23 of the same Law provides that the norms of Latvian literary language shall be codified by the Latvian Language Expert Commission of the State Language Centre (Official Language Law 1999, 7). In practice this means that the TC cannot officially approve any term if it has not been declared codified by the Latvian Language Expert Commission.

Decisions of the TC must be made public to allow organizations and individuals to express their opinion, only then the TC takes the final decision which is obligatory for all organizations, institutions and printing houses (Baltiņš et al 2008, 304). It must be noted that this system helps to avoid hasty decisions and was suitable for the slow processes of the Soviet period, but it is ineffective in the present situation of a dynamic term development.

Consequently, the development of Latvian terms of Translation Studies has been largely left in the hands of translatoologists themselves.

CORE SET OF TRANSLATOLOGICAL TERMS

At present around 40–50 Latvian terms of Translation Studies are in a relatively active use in research publications and courses of lectures, although two publications of Andrejs Veisbergs (2005, 102–104; 2007, 180–183) list more than 80 terms.

The Explanatory Dictionary of Core Linguistic Terms (*Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*; see Skujiņa et al 2007) contains 45 Latvian terms of Translation Studies, among around 2,000 of other linguistic terms, the development whereof can be related to the following English terms:

active language, anticipation, applied translation studies, back-translation, computer-aided/assisted translation, chuchotage or whispered interpretation, compensation, correctability, covert translation, cultural borrowing, cultural substitution, descriptive translation, descriptive translation studies, distance or remote interpreting, equivalence, free translation, interpreter, interpreting, literal or word-for-word translation, loan translation, machine translation, minimax principle, parallel text, passive language, post-editing, per-editing, relay interpreting, retour interpretation, source language, source text, subtitling, target language, theoretical translation studies, transeme, translating dictionary, translatability, translation studies, translation unite, translatable, translatology, translator, universal of translation, unitranslatability, verifiability.

These terms were approved by the TC of the LAS, following the standard procedure mentioned above. Thus these terms can now be considered to form the core set of Latvian terminology of Translation Studies.

A brief analysis of the core set shows that 65% of terms are used when discussing general or partially theoretical issues, 25% pertain to interpreting, and 10% belong to the field of machine translation. Comparing this set to the list of the fields of Translation Studies with the highest number of publications (namely, intercultural issues, theoretical and descriptive research, norms and standards of Latvian as the target language, translation of terminology, history of translation in Latvia, sociolinguistic issues of translation practice, typology of translations, translator and interpreter training, etc.) it is evident that terms used in the theory of Translation Studies are represented to some extent, but only 5% of the approved terms represent the intercultural aspect of translation and interpreting—the top theme of all translational publications. It can be assumed that domains like the literary standard of the Latvian language, the history of translation in Latvia and translation sociolinguistics do not need specific translational terms, but terms should be created for research in translator and interpreter training and other pronouncedly translational fields.

In order to create a more comprehensive list, a project involving the academic staff, Bachelor and Master students of Translation Studies Faculty of VUC was started in autumn of 2005. The initial stage of the project involves a comparative analysis of all the 530 entries of the *Dictionary of Translation Studies* (Shuttleworth, Covie 1997), later on adding information from other similar German, Russian, French, etc. sources to finally propose a set of corresponding Latvian terms.

The impact of the patterns of the ‘source terms’ upon the formation of Latvian terms of Translation Studies or ‘*tulkojumspiediēns*’ (an appropriate Latvian word, probably a

future term, introduced by Andrejs Veisbergs 2005, 187)—can appear to be positive, especially in cases when the term is stable and regularly used in the language of its creation.

Further enlargement of the translational term list can be done, carefully distinguishing between ‘long-livers’ and ‘ephemera’ (see more on this problem in the respective subchapter of the monograph of Jānis Silis (2009a, 130–138). Terms repeatedly used by almost all translationalists are stable and convenient in usage which undoubtedly is an asset, while there is also a number of colourful, mostly metaphorical terms that at the first glance seem elegant and witty, but are extremely rarely or almost never used after their creation and therefore cannot be regarded as useful.

In general, it can be said that with the birth and further working life of a term of any scientific discipline two aspects are important, i.e. the creation of the term conforming to ideal criteria of term-formation, and the convenience and acceptability of its regular usage.

In cases when the term was developed from a translated (‘proto-version’) it can become an organic part of the terminological system, conforming to the terminological and also general linguistic standards of the target language, or, if the translation was less successful, the term will always be perceived as an alien element on the background of the existing terminological tradition, and therefore cannot be included the future *Explanatory Dictionary of Latvian Terminology of Translation Studies*.

CONCLUSIONS

All the exemplified problems show that there is still enormous work to accomplish in order to create a satisfactory list of basic terms of Translation Studies in Latvian—a job where the expertise of linguists/lexicographers, translationalists, practicing translators and interpreters and terminologists, including experts from the TC of the LAS and the State Language Centre is of great importance.

The next step should be creation of a data base of translational terms used by the representatives of different theoretical schools. For this purpose terminological dictionaries of Translation Studies and fundamental theoretical publications, characteristic of a concrete theory should be examined. Stable and widely recognized concepts and terms naming them should be selected, and finally the Latvian term should be coined adding an explanatory entry.

Then the terms should undergo the official procedure of approval in the Terminology Commission of the Latvian Academy of Sciences and the last phase of dictionary compilation would be lexicographical work.

All the mentioned activities are rather time-consuming, therefore the result—a published explanatory dictionary of core Latvian terms of Translation Studies, could be available both to professionals and general public in several years from now.

REFERENCES

- Baltiņš M., Druvieta I., Veisbergs A. (eds.). 2008. *Break-out of Latvian. A Sociolinguistic Study*. Rīga: Zinātne.
- Cabre Castellvi M. T. 2003. Theories of Terminology: Their Description, Prescription and Explanation. *Terminology* 9:2, 163–199.
- Official Language Law*. 1999. Adopted by Saeima (the Parliament of the Republic of Latvia) on December 9.
- Santoyo J. C., Rabadan R. 1991. Basic Spanish Terminology for Translation Studies: A Proposal. *Meta* XXXVI, 1, 318–322.
- Shuttleworth M., Cowie M. 1997. *Dictionary of Translation Studies*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Silis J. 2005. Tulkojumzinātne vai translatoģija? (Tulkošanas teorijas un prakses latviskās terminoloģijas veidošanas problēmas). *Latviešu valoda – robežu paplašināšana*. Rīga: Valsts valodas komisijas raksti. 1. sēj., 120–127.
- Silis J. 2006. Terminology of Translation Studies: Impact of English Terminological Patterns upon the Formation of Latvian Terms. *Valoda – 2006. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Daugavpils Universitāte, 154–163.
- Silis J. 2009a. *Tulkojumzinātnes jautājumi. Teorija un prakse*. Ventspils Augstskola.
- Silis J. 2009b. Training of Translators and Interpreters in Latvia. *Mutatis Mutandis, Latin American Translation Journal*, University of Antioquia, vol. 2, No. 2 (2009), 244–262.
- Skujīņa V. et al. 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga.
- Veisbergs A. 2005. Tulkojumspiediens – guvums vai apdraudējums? *Latviešu valoda – robežu paplašināšana*. Rīga: Valsts valodas komisijas raksti. 1. Sēj., 187–201.
- Veisbergs A. 2005. *Mutvārdu tulkošanas pamati*. Rīga.
- Veisbergs A. 2007. *Konferenču tulkošana*. Rīga: Zvaigzne.
- Wüster E. 1991. *Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie*. 3. Auflage. Romanistischer Verlag, Bonn.

VERTIMO STUDIJŪ TERMINIJOŠ KŪRIMAS LATVIŪ KALBA: PIRMIEJI ŽINGSNIAI

JĀNIS SĪLIS

Santrauka

Pastaraisiais metais Latvijoje daug dėmesio skiriama vertimo studijoms latvių kalba: skelbiami straipsniai, skaitomi teoriniai kursai studentams, vyksta mokslinės konferencijos. Todėl pastebima, kad terminų skaičius nuolat didėja, atsiranda latvių kalbos taisyklių neatitinkančių terminų, daug netaisyklingų vertinių ir neapčiuotų naujadarų. Per dvidešimt nepriklausomybės metų tik nedidelė dalis vertimo studijų terminų buvo įtraukta į kalbotyros terminų žodyną, kiti yra „pabirę“ įvairių autorių straipsniuose ir knygoje. Straipsnyje aptariamas augantis poreikis parengti aiškinamąjį latvių kalbos vertimo studijų terminų žodyną ir su tuo susijusios problemos, trumpai apžvelgiama terminologinio darbo situacija Latvijoje, aiškinama terminų kūrimo ir jų aprobavimo tvarka. Be to, autorius pateikia preliminarų svarbiausių vertimo studijų terminų sąrašą, kuris galėtų būti naujojo žodyno pagrindas.

TRANSLATORS' TOOLS: LATVIAN AND LITHUANIAN BILINGUAL LEXICOGRAPHICAL TRADITION COMPARED

ANDREJS VEISBERGS

*University of Latvia
Latvia
anveis@lanet.lv*

Translation needs tools, the oldest and most widespread of which are (bilingual) dictionaries. In the absence of the necessary language pair dictionary, translators seek advice in foreign language dictionaries. Translators have frequently been the authors of dictionaries themselves. Latvian and Lithuanian nations and languages, though kindred, have had a rather different history. Both historically and politically, developments in Latvian have been more parallel to Estonian than Lithuanian as both fell under German and Lutheran influence while Lithuanian had a Polish-bound Catholic history. Yet the development of their writing, translation and lexicography has followed a remarkably similar process and testifies to the common space of knowledge (*Wissensraum*). As with their *lexicography*, their bilingual dictionaries grew out of a connection between *translation* and religion. Both countries underwent a national awakening/awareness in the 19th century that led to a greater variety of translations and dictionaries. Notably, monolingual Latvian and Lithuanian dictionaries appeared only in the 20th century, testifying to the importance of bilingual lexicography in ensuring language contact. Bilingual dictionaries have dominated the lexicography scene of Latvia and Lithuania from the start until the present day. The twentieth century, with its expanding translation needs, produced an even greater variety of translations and bilingual dictionaries in both countries.

1. TRANSLATION AND LEXICOGRAPHY

Language is the most distinctive feature of culture (Nida 2001, 13). Language, apart from its daily use (which in Saussurian terms is in fact speech) can be seen in its pure form in dictionaries, grammars and corpora. Dictionaries are linguistic tools, but also 'cultural objects, integrated as such into a culture: they bear witness to a civilization' (Dubois 1971, 8). They reflect language and culture, but they also form the current framework for language norms, use and possibilities. In a multilingual environment (both Latvian and Lithuanian environments have been such) translators are to a large extent the main developers of the language, translation being the medium through which new notions and words enter the language, both expanding its potential and ensuring

its development. As can be seen further, in the early stages translators/writers were often also lexicographers, e.g. Sirvydas in Lithuania, and Stender in Latvia. Translation and lexicography thus have two aspects in common (apart from languages). Translation is the process by which lexical equivalents are codified in bilingual dictionaries. And in the process of translation reference needs (factual and linguistic) arise which the translator attempts to meet *inter alia* by consulting dictionaries (Hartmann 1998, 146). Besides, as Baltic translation started with religious texts, the appropriate method was a close, literal, formal transposition of God's Word. This meant that equivalents (which dictionaries tend to offer) were sought and maintained. The tradition of faithful rendition (Nida's (1964) formal equivalence, Newmark's (1981) semantic translation), however, survived for centuries and was the main strategy in 'serious translations' as distinct from localizations.

2. LATVIAN DICTIONARIES AND TRANSLATION SCENE

2.1. Early translations and dictionaries

It is usual to date Latvian lexicography from 1638 when the country's first dictionary was published. Latvians at that time were a peasant people and the official cultural sphere was fully in the hands of non-Latvian governors, the German clergy and landowners. This state of affairs had lasted for about 400 years, starting from when the territory came under the German crusaders and bishops in the 12th century. The dominant powers changed (and would continue to change) in periodic upheavals—Danes, Poles, Swedes, Russians came and went, although their rule hardly affected the Latvian language as their sole interest in the country was material and geopolitical. The German nobility retained its position of power until the end of the 19th century.

The first dictionary was preceded by the first books—*Catholic Catechism*, published in Vilnius in 1585 and Luther's *Small Catechism*, published in Königsberg in 1587. These were followed a century later by the *New Testament* in 1685 and the *Old Testament* in 1689, testifying to the ideology and ideas of the Reformation (in competition with Catholic ideology). The first translations into Latvian were very literal/word-for-word translations retaining German, Latin or Polish constructions. This seems partly because of the amateur character of the translators, partly because of the genre (God's words are to be taken literally), and partly because of the poor lexicographical resources.

The translation of the Bible (1689), which was carried out by Glueck (with one assistant), is viewed today as remarkable, taking into account the shortage of notions and words, scarcity of previous translation samples and the fact that Glueck's knowledge of Latvian (as a foreign language) was far from perfect.

Thus the first dictionary came before the translation of the Bible. In the beginning the quality of Latvian used by the German clergy was not high—Mancelius tells a story

that after a sermon a Latvian commented, 'Who knows what that German cat is saying' (a wordplay on *kaķis* ('cat') and *katķisms* ('catechism')). Therefore it was with the aim of improving the link between the church and the peasant nation, between the German-speaking clergy and the Latvian-speaking people, that the first dictionaries were created. They were used by the clergy to acquire a more or less decent Latvian that the peasants could understand, as well as to improve the quality of religious translations. One can see elements of colonial or missionary language field work in the early dictionaries.

The first dictionary¹ (Mancelius 1638) had three parts—a German-Latvian book, containing about 6,000–7,000 words, often with several Latvian synonyms provided for the German word. The second part was a thematic lexicon containing about 4,000 somewhat random items of 51 topics (German-Latvian). Though this part seems to be hastily put together, many of these words and expressions are not in the first part. The third part—*Phraseologica Lettica*—consisted of 10 parallel conversation pattern chapters (Mancelius 1638). This division of the macrostructure is noteworthy because it tended to be repeated in some later dictionaries. It is also notable that the dictionary preceded grammars.

The other two published dictionaries from the 17th century were multilingual, namely, Polish-Latin-Latvian (Elger 1683) and German-Latin-Polish-Latvian (supposedly, Dressel 1688). Elger's dictionary is worth noting mainly because it created an early link between Latvian and Lithuanian lexicography—it was in fact based on the third edition of Sirvydas' (1642) supplemented by the Latvian part—with 14,000 entries, and much larger than that of Mancelius. This does not seem to be a case of early plagiarism (or copying (Cormier 2010, 133) or piracy, which was rife until the 20th century (Landau 2001, 43)), but most likely a concerted attempt by the Catholic Church or Polish rulers to spread their influence. Published in Vilnius and representative of the Eastern (Polish dominated) variety of Latvian, it introduced the Latin script into Latvian. (It must be mentioned that Elger was also a prolific translator.) Parallel to this there were several Latvian grammars made in Latin.

The 18th and 19th centuries saw more dictionaries, including several unpublished manuscripts, made by non-Latvians, and gradually improved in scope and depth. Lange's (1777) dictionary had 15,000 entries in its German-Latvian part and 10,000 entries in the reverse part, also providing information on regional use, borrowings, Biblicisms and toponyms.

Stender's (1789) dictionary, though smaller in size, uses Latin script for Latvian words for the first time in the Germanic tradition. It also pursues the tradition of appendices containing toponyms, personal names, names of birds, fish, insects, plants, trees, fungi (which Latvians traditionally like and are knowledgeable about). Both

¹ Mancelius, the author of the first dictionary, who worked in Tartu University, wrote much in German and Latin as well as compiled a book of Latvian sermons.

dictionaries often retained the mistaken words of previous dictionaries: there were still many German elements in their Latvian grammar, collocation patterns and phrases that are not characteristic of Latvian—and that must have already existed in the language (Zemzare 1961).

Stender was a rationalist, enlightener and educator as well as the greatest authority of the time on issues of the Latvian language. Apart from the dictionary, Stender was the author of numerous translations, localizations and original writings. He translated German poetry (1753), religious stories (1756) (from Huebner 1714), wrote Latvian grammars in the 1760s, translated fairytales and stories (1766/1789) (these were later retranslated into Estonian), songs 1774; 1785, wrote ABCs, localized Aesop's, Phaedrus' and La Fontain's fables, the German enlightener's C. F. Gellert's writings, many of which actually entered Latvian folklore. Stender also wrote/localized a huge and impressive popular, 'peasants' encyclopedia' *Augsta gudrības grāmata* ['High Knowledge Book'] (Stender 1774; second edition 1796, last 1988), which was perhaps a creative localization of J. K. Gottsched's *Erste Gruende der gesammten Weltsweisheit* (1734). 1774 saw another localization of Stender's *Svētās gudrības grāmatiņa* ['The Book of Sacred Knowledge'] that was based on the Swiss theologian J. K. Lavater's, *Aussichten in der Ewigkeit* (1768). Thus his activities can be viewed as symbiotic—translating enlightening information in a rationalist and didactic ideology and in parallel expanding the Latvian lexis. The variety of nature of Stender's work can be viewed as an early example of the gradual cline between the 'translation language' and the 'real' authentic language (Veisbergs 2009). A similar cline can also be seen as regards the text/contents—it is almost impossible to state whether many of these works are translations, localizations or original texts (see Chesterman 1996) on the borders of the notion of translation). Moreover, the author/translator is to some extent the creator not only of the concrete translation text, but also of the Latvian language as such.

The early dictionaries attracted some interest outside Latvia. K. F. Temler (1772) in Denmark produced a first comparative multilingual dictionary (Latvian-Lithuanian-German-English-Latin-Greek-Slavic) testifying to the early interest in Baltic roots.

The end of the 18th century saw a few journal type publications (e.g. *Latvīska Gadda Grāhmata* 1797, 1798) as well as various localized translations of morality tales and plays (e.g. Stender's translation/localization in 1790 of the Danish-Norwegian writer Ludvig Holberg's *Jeppe på bjerget*, which under the name of 'Žūpu Bērtulis' became a hit for many decades) as well as short tales or stories. There was a spread of secular information concerning agriculture, gardening, medicine, and cooking. Most of these were translations, adaptations and compilations. Translators often found that there was no word in the target language (Latvian) for a notion expressed in the source language—the linguistic lacunae (Schroeder 1995, 10) had to be filled in with either a loan word or neologism. While in the religious texts this mainly concerned specific

religious items or occasional unknown cultural items (*lion, olive, camel*), as the scope of translation increased, so did the size of the lexis being created or borrowed.

Until the mid-19th century, Latvian translation was dominated by religious texts, calendars (since 1757), practical advice on economic aspects of peasant life, occasional medical (periodical *Latviešu ārste* ['The Latvian Doctor'] (1768–69) and educational texts on geography, history, etc. The fiction of the period was mostly comprised of local sentimental stories, songs and simple poetry aimed at common people. Practically all texts had German sources, even when the original was in a different language. Thus 1824 saw the publication of *Robinsons Krūziņš*, a translation by Girgensons of the extremely popular German adaptation of Defoe's *Robinson Crusoe* (1719) by Joachim Campe, *Robinson der Juengere* (1779). The translation was actually done earlier, as Girgensons died in 1814 (Cf. Robinson in Lithuanian).

The abolition of serfdom in the Baltic provinces in the first decades of the 19th century (earlier than in other parts of the Russian empire (1861)) provided the impetus for rapid economic and social development, which, however, did not touch Lithuania or the Eastern part of Latvia known as Latgale. The 1820s saw the first appearance of regular newspapers and magazines—in 1822 the first Latvian newspaper, *Latviešu avīzes* ['The Latvian Newspaper'], in 1828 *Magazin*, a German Latvian periodical of papers on literature and language were published. In the 19th century Latvian newspapers and magazines played an important role in the development of a national literature, and there were frequent discussions of linguistic issues and practical advice for the translation or composition of texts (Scholz 1990). More sophisticated literature, mostly poetry appeared: Schiller's *Ode to Joy* (1804), *The Robbers* (1818), which were followed by translations of Heine, Goethe, Lessing, Sudermann, and Krilov's fables (1847). Many song texts were adapted from German as the practice of choir singing spread.

Early translations from Latvian mainly focused on *dainas* (folksongs): J. G. Herder *Volkslieder* (1779), *Stimmen den Voelker in Liedern* (1807), and the *Foreign Quarterly* carried *dainas* translations (including a review of them in August 1807). Herder, who resided in Riga from 1764–1769, is notable not only for his translations, but also for the deep impact on Neolatvians, who adhered to his idea of the recovery of national individuality and political identity through the rediscovery of folklore. Another German enlightener worthy of mention is Merkel, whose *Latvians* (1797) described in detail the position of the semi-serf Latvian population, their character traits and elements of their culture. Another of his contributions, *Wannem Ymanta* (Merkel 1802), a semi reworked Latvian tale of the glorious past, was also published for the German audience.

Thus the historical pattern of Latvian lexicography is explicitly bilingual/multilingual (Veisbergs 2000). As such it lasted for more than 300 years. Moreover, for the first 200 years the dictionaries were written by German speakers and mainly aimed at German speakers. Numerous notions, relevant to the clergy but unknown to

Latvians, were introduced. Some of these translation loans look strange today, yet many were assimilated and have become part and parcel of modern Latvian even though they retain traditional German structures (e.g. compounds can hardly be found in traditional folk Latvian texts—most are German loans). Nevertheless, this gradually led to two variants of Latvian. Peasants spoke one language at home and another when communicating with the non-Latvian governors in official spheres, such as the court, the church, administrative spheres, and the manor. Only the second variant of the language was written. This was why two parallel languages or two variants of one language coexisted—the so-called Old Written Latvian and the spoken folk language. The dictionaries predominantly reflected the first.

2.2. National Awakening and Neo-Latvians

The situation began to change in the middle of the 19th century when the so-called Latvian national awakening started, led by Neo-Latvians (nationally aware Latvians who refused to be Germanized, as former well-to-do and educated people tended to do). In parallel with the standard stock of sentimental popular German stories, the Neo-Latvians glorified the national past through its folklore. This sparked an interest in other national folklores and led to the translation of Russian, German, and Estonian folktales. Inspired by Macpherson's *Ossian's songs* (a forged ancient Scottish epic) and simultaneously by the Estonian epic *Kalevipoeg*, Pumpurs compiled/wrote the Latvian epic, *Lāčplēsis* ['Bearslayer'] on the basis of various Latvian folksongs and myths.

The other trend focused on the future of the nation and the language that should service it—much scientific and educative literature had to be created. A huge growth in translation started, and the new writers-cum-translators turned to serious literature in order to prove that anything could be expressed in Latvian. Neo-Latvians also borrowed ideas from Romanticism and put them into their own original practice (Pumpurs national epic *Lāčplēsis*) as well as translated Romantic and classical works, e.g. fragments of *Nibelungenlied* (1888) and *Odissey* in the 1890s. After Romanticism came Realism (mainly German-influenced) with much of the original literature describing rural Latvian life, such as Kaudzītes' renowned realist novel, *Mērnīeku laiki* ['Surveyor's Times'].

Gradually the scope of translations widened and the quality improved, so that in the last two decades of the 19th century satisfactory translations of long prose texts were widespread. One could say that around the turn of the 20th century, the Latvian literary scene had reached the level of contemporary European literature as it now followed and was part of Western trends. Although no organized groups of symbolist, expressionist or modernist writers were established, individual authors were in tune with contemporary ideas. Translations were naturally the source of these ideas and leanings. The greatest Latvian poet and playwright, Rainis, translated major works

by Goethe—*Faustus* (1897/8) (done in prison!), *Prometheus* and *Iphigenia auf Tauris*, Schiller's *Maria Stuart*, *Wilhelm Tell*, *Robbers*, Byron's *Cain*, and Shakespeare's *King Lear* and *Anthony and Cleopatra*. His literary career actually started in the late 80s with translations of Pushkin, Ibsen, Ovid, Burns, etc. He wrote various descriptions of foreign writers, published these and other translations of Maupassant, Dostoyevski, Chekhov, Sudermann in the progressive newspaper *Dienas lapa* where he was editor from 1891–1895. The paper also wrote widely on various trends in Western literature. *Faustus* was hailed as a remarkable sample of Modern Latvian. The beginning of the 20th century saw more translations from French. The influence of the original language pattern facilitated a further break from the stranglehold of Germanic influence. Thus when Rainis translated Alexandre Dumas' *The Count of Monte Cristo*, he Latvianized it in a very liberal way by cutting out less interesting passages in keeping with the French practice. This could be viewed as a major transition from fidelity and literalness to 'target orientation', with a freer and more dynamic use of language. (Unless one views the early localizations as such.)

Translations of the new Latvian literature into other languages started mainly with German and Russian (Blaumanis; Kaudzītes), and Estonian (Blaumanis 1890, 1892).

Meanwhile the Germanic element (mainly direct loans) in the language was viewed as alien and as something to be resisted. Most dictionaries from the second half of the 19th century were produced by Latvian speakers (e.g. Valdemars 1872, a *Russian-Latvian-German dictionary* with 50,000 entries) and accordingly tended to reflect the spoken folk language more. These dictionaries were specifically aimed at Latvians. The national, social and professional discord between the German (Ulmann 1872) and Latvian editors (Valdemars using the Latin script) and their dictionaries was generally beneficial, bringing together Old Latvian and New Latvian and improving the end product. The last serious work of Old Latvian, Ulmann's *Lettsches Woerterbuch* (1872) (Latvian-German, 20,000 words), was aimed at German readers and had an exhaustive number of entries. It used Latin script for Latvian, included many dialect words, with some etymological elements, phrasal examples, avoided some Germanisms (the letters *f*, *h*) and all in all was a rather descriptive and traditional dictionary (though some Latvians were among its compilers, such as Neikens). Valdemārs was innovative in many ways. His dictionary had a team of compilers who coined and introduced many neologisms, not only for new notions but also to substitute many German loans. German was used mainly to explain these Latvian neologisms. In the 2nd edition (1890), the German part was dropped as many neologisms had taken root. The dictionary had two appendices dedicated to proper names. In 1879 a reversed dictionary—Latvian-Russian-German was produced with 13,000 Latvian entries.

Other types of dictionaries started to appear, testifying to the growth of language contacts. The development of the national language, together with the spread of

newspapers and international contacts created a need for books of foreign words (Mekons 1878 (2,000 entries), Dravnieks 1886 (5,000 entries)). The opening of the wider world and the wish to demonstrate the national intellectual and linguistic potential of Latvia, as well as the Russification of schools, spelled a need for encyclopedias. Encyclopedias (according to the German pattern called *Konversation* dictionaries) became popular at the end of the 19th century, e.g. *Dravnieka Konversācijas vārdnīca* (1891–1898, unfinished), and another in 1906–1921, both in the Gothic script. This culminated in the monumental *Latviešu Konversācijas vārdnīca* (17 vol., 1927–1938, in Latin script) still unsurpassed, though the last 2–3 volumes were not published due to Soviet occupation in 1940. In all of these, despite the political anti-German drive, one can see the influence and pattern of German lexicographic ideas of the time, namely Brockhaus dictionaries with their strong emphasis on personalities (differing from *Encyclopedia Britannica* with its more subject-oriented approach).

The beginning of the 20th century saw extensive activity by the most prolific Latvian lexicographer, Dravnieks, who created the modern desktop German-Latvian, Russian-Latvian, English-Latvian and Latvian-Russian bilingual desktop dictionaries used by learners and translators with the Latvian public as their target audience.

Towards the end of the 19th century, the two language variants merged and one could speak of Standard Modern Latvian. However, the struggle against German, and later Russian dominance, and their influence over the language also transferred linguistic purism into the making of these dictionaries (excluding existing words and including as yet non-existent ones). The historical emphasis on bilingual dictionaries, which is characteristic of the Latvian lexicographic tradition, has led to a situation where the term *dictionary*, for the average Latvian, is mostly associated with a bilingual dictionary. This is typical of small nations where the main purpose of a dictionary is as an aid to facilitating contact with other cultures. For purely functional reasons, the dictionaries with the main contact languages were the first to be compiled and have remained the most-used. For example, a decent Latvian-Estonian dictionary had to wait until 1967 to be written, despite the geographical and historical proximity of the two nations. Similarly, a Latvian-Swedish dictionary only appeared in Latvia in the 1990s.

The other tradition was more of an intralinguistic character—that of purifying, improving and standardizing the language only really started in the mid-19th century. Paradoxically, the German-compiled dictionaries were in some way (registering and recording) more descriptive than prescriptive (inventing new terms for non-existent notions and purging existing words). This tradition affected mostly monolingual explanatory dictionaries, spelling dictionaries (though spelling is so close to pronunciation that there seems to be little sense in them) and of course dictionaries of foreign words where Latvian with its transcription principle (foreign words are respelled in Latvian according to their supposed pronunciation in the original) offers a great playfield for regular linguistic change, innovation and restructuring.

2.3. *The iconic dictionary*

The bilingual emphasis finds its expression even in the iconic *Latvian Dictionary*. The Latvian project was started by Muehlenbach (1853–1916), a notable and well-known linguist of the time in the early 1880s. Incidentally, Muehlenbach had tried his hand at translating Homer's *Odyssey* and had attacked Rainis' translation of *Faustus* for being too free in the use of language material and of deviating from the standard norms for the sake of euphony.

In the beginning he focused on supplementing Ulmann's 1872 *Latvian-German Dictionary* (20,000 words, with some etymological elements). As a result, the dictionary was designed as a bilingual translation book with explanations in German and examples in Latvian. The First World War broke out and Muehlenbach died in 1916. On returning to Latvia after the war, Endzelīns, who was by then the undisputed number one in Latvian linguistics, was entrusted with finishing the dictionary and received the manuscripts. The public was involved—a rather novel phenomenon, never to be repeated in Latvian lexicography. Both Muehlenbach and Endzelīns (to an even larger extent) had a negative attitude toward borrowings (*rife* in Latvian). Older ones were included, but the more modern ones (as well as most neologisms) were purged. As early as 1911, Endzelīns had advised Muehlenbach that the dictionary should have only real Latvian *goods* (*'īsta latviešu manta'*). As a result, the language of Latvian *dainas* (folk songs), fairy tales and proverbs (etc.) form the backbone of the dictionary. Although the early texts are represented, there is a multitude of local and dialect words. However, there are also many citations from literature, rare local words and neologisms coined by writers. Translations were avoided in the corpus. Doubtful neologisms considered worthy of including were supplied with an asterisk.

The dictionary *Muehlenbacha Latviešu valodas vārdnīca* was published between 1923 and 1932 (Muehlenbacha 1923–1932) in folios, then in four big volumes (77,175 entries). The corpus was extended through the addition of new items and texts. Together with E. Hauzenberga, Endzelīns compiled two extra volumes of supplements and corrections, published from 1934 to 1946 (55,543 entries) (Endzelīns 1934–1946). Thus altogether the dictionary contained 132,718 entries and covered 5,480 pages (the figure was certified only after it was digitalized (A.V.)). Sixty years were spent on this dictionary which fortunately escaped the Soviet ideological influence, unlike the iconic Lithuanian dictionary (see below). Begun as a one-man work, it turned into a three-person work with some public support. The dictionary was published in the new spelling (as Latvia underwent an extended orthography reform from Gothic script to Latin (1908–1937). Translations though mostly kept the Gothic script until the 1920s; newspapers only changed their script at the very end of the transition.

The purpose of the dictionary can partly be seen in its double title: in Latvian it says 'Dictionary of the Latvian language'; in German, 'Lettisch-Deutsches Woerterbuch'.

It seems that the authors were actually killing three birds with one dictionary. They compiled the most comprehensive stock of Latvian of the time, they used German for explanations, so one could use it as a bilingual dictionary (mostly for non-Latvians), and they put Latvian in the framework of comparative linguistics internationally. As such it was reviewed and acclaimed by A. Meillet, M. Niedermann, R. Trautmann, K. Būga and other celebrities of Indo-European comparative studies and lexicographers. It had certainly achieved its external goal. At home it became and remains a monument of ‘correct/good’ (normative) Latvian. Of course, one can see a certain irony in the fact that this iconic Latvian work is mostly composed in German, including the Germanized Latvian place-names in citations.

The Dictionary mostly reflected the spoken language of the end of the 19th century, carefully purged of undesirable elements, internationalisms, and various borrowings. It has a wealth of dialect variants and does not shun rude words, yet on the issue of borrowings it is clearly prescriptive in the sense that loans are mostly omitted (not a single word containing *f* or *h*), despite such frequently used and irreplaceable everyday words as *ha*, *fui*, *fakts*, *filma*, *forma*, *hallo*, *hanza*. Older and essential loans (e.g. *un* from German *und*, *jā* from German *Ja*) are included. The purpose of this defensive stand is clear as it reflects the traditional *Weltanschauung* of the Latvians. Even in independent Latvia, the linguistic pressure from the two major contact languages (both with considerable minorities) was seen as dangerous and polluting. In a way it worked against the dominating trend of the time—innovations in language via translations.

The normative and purifying aims of dictionary compilation outlived Endzelīns. So did the general idea that a dictionary is a bilingual dictionary. Even as late as the 1970s when the first fully monolingual Latvian dictionaries were compiled—the *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (1972–1997) in 8 volumes (80,000 entries) and a desktop *Latviešu valodas vārdnīca* (1987) (25,000 entries)—their necessity was explained by laying emphasis on the normative and prescriptive function of such dictionaries. Both had large editorial boards, and in keeping with the general trend (Béjoint 2010, 221) carried no associations with particular lexicographers or linguists.

The 20s of the 20th century saw an enormous growth in translations and a great interest in Lithuanian (belated, because of the ban), Estonian and Scandinavian literatures. Pan-Baltic cooperation, partly supported by the respective governments, created a large turnover of these translations. The 20s also saw new translations from Eastern languages—Chinese, Arabic, Persian, Japanese, and Indian. Though there were no dictionaries of these language pairs, translations were done by individual experts such as P. Šmits, who translated Chinese tales.

As the scope of translation grew, many translations were done not by translators but by distinguished Latvian writers: Rainis translated Byron’s *Cain* and *Calderone*, Virza translated French and Russian symbolist poetry as well as Victor Hugo’s *Les Misérables*

and *Notre-Dame de Paris*, Andrejs Upīts translated Gogol, Krilov and Tolstoy from Russian as well as Flaubert, France, Heine, Wilde, Heinrich Mann, and others. Aspazija translated Sienkewicz's *Quo Vadis?* (1899), Jaunsudrabiņš did Hamsun, Plūdons did Nietzsche's *Thus Spoke Zarathustra* (1909), Akuraters did Ibsen's *Brand*, *Peer Gynt*, O. Wilde's *Salome* (1912), etc. It seems they used translation to hone their literary skills, borrow ideas and, of course, earn a little extra money.

During the interwar period Latvian literature was frequently translated—folktales were published in Kaunas, Prague, Paris, Chicago, Germany, and Russia. In the 1920s Rainis' works were translated into many languages, including Russian, German, English, and Czech.

The soviet period, especially after Stalin's death, saw many quality translations of various classics, as well as extensive translations from many hitherto lesser known languages, although Russian was frequently used as an intermediary language. Latvian literature was in turn extensively translated into Russian, while many translations were made into the other languages of the USSR.

At the same time bilingual dictionaries spread in volume and variety. Thus between 1900 and 1966, 106 bilingual dictionaries were published (20 Latvian-German, 18 Latvian-Russian, 17 Latvian-English, 28 spelling and 19 dictionaries of Foreign words. It was the bilingual dictionaries that broke the prescriptive tradition in the 90s of the 20th century (e.g. the most frequent Latvian greeting form since the mid-20th century, *čau*, appeared in a dictionary (*Latvian-English Dictionary*) first in 1997). The postmodern mix of styles, freedom of internet chats, impact of English (Veisbergs 2007), and general blurring of linguistic barriers has in many ways sharpened the feeling that language is out of hand. Even the Latvian corpus issue (there is an initial corpus of a few million words) has been delayed to some extent by the unwillingness of many linguists to see the real state of the language. The second half of the 20th century saw the production of bilingual dictionaries that gradually reached beyond the standard Latvian combinations—German, Russian and English. Since the collapse of the Soviet system, bilingual dictionaries have retained their dominant position, although rarer languages like Danish, Norwegian, Japanese, Chinese, etc. have been added.

3. LITHUANIAN DICTIONARIES AND TRANSLATION SCENE

3.1. Early translations and dictionaries

The early history of Lithuanian differs from that of Latvian. Most of the Lithuanian territory never came under full German dominance, but after the early (12th and 14–15th century) adoption of Christianity it was part of a powerful union with Poland that lasted until the end of the 18th century when it was absorbed by Russia. Though Lithuania did not come under the dominance of German like Latvia (one can see a

similar dominance of Polish in Lithuania), German speakers in East Prussia had a considerable impact on Lithuanian publishing. Lithuania Minor (East Prussia) had many Lithuanian speakers and it was here that Protestant-minded people published many of the initial religious texts. The first book in Lithuanian was Luther's *Small Catechism* (*Catechismus a Prasty Szadei*), published in Königsberg (1547)—likely a translation from Polish by Mažvydas, as it contains a multitude of Slavisms, albeit amazingly done by a Protestant-leaning pastor.²

The Bible was translated by Bretkūnas/Bretke between 1579 and 1590 but was not published. *The New Testament* was published in 1701 and the whole of *the Bible* in 1735 in Gothic script in Königsberg again. In 1706 the translation of Aesop's *Fables*, under the German title *Die Fabeln Aesopi* in Lithuania Minor, was accomplished.

Within this period there are other translations of religious literature, Catholic religious texts, hymns, and gospels, such as *Postilė* (1591) by Bretkūnas (sermons, partially original work), and *Postilla Catholicka* (1599) by Daukša (632 pages of translation from Polish with an introduction in Polish). Because the first Old Lithuanian texts were translated/composed by Lithuanians, the linguistic quality of these texts is better than that of Old Latvian texts.

As was the case with Latvian, early Lithuanian dictionaries were compiled for the practical needs of the German protestant pastors in Lithuania Minor to enable them to communicate with the Lithuanian peasant population of the region. In Lithuania proper they were needed by Catholic priests working in Jesuit schools who did not know the Lithuanian language. Yet these were compiled by native Lithuanians, so they tended to reflect the language better than the German authors in East Prussia (or Germans in Latvia). Thus 1620 or 1629 saw the first edition of the Polish-Latin-Lithuanian *Dictionarium Trium Linguarum* by Sirvydas. A single copy has survived with the initial pages missing, which is why the exact date of its first publication is not clear. The compiler used Polish, Latin and Greek dictionaries as sources and coined Lithuanian neologisms for the missing items. The dictionary saw five editions between 1629 and 1713. The first edition has about 8,000 entries and the third, published after Sirvydas's death, 14,000. Its material was extensively copied in later lexicographical works, so it must have been considered good and useful. It also seems to have served as a prototype for Elger's Latvian dictionary (Elger 1683).

In 1653 the first Lithuanian grammar—*Grammatica Litvanica* in Latin by Daniel Klein—was published in Königsberg. The following year a shorter variant in German followed. Again it should be noted that dictionaries preceded grammars. Like Latvians were bound to German (nobility) as the main contact language, Lithuanians were in close contact with Polish; educated Lithuanians tended to use Polish as the language

² Translation of *Catechism* into other neighbouring languages took place in following sequence: Estonian 1535, Finnish 1543, Prussian 1545, Latvian 1585.

of culture. Russian and Latin were also used in legal and political spheres. This delayed the development of Lithuanian as a literary language. Translation was mostly done from Polish and Latin, e.g. church hymns and psalms *Giesmēs*.

The 18th century also saw secular texts, followed by the first native writing—Donelaitis *Metai* (published by Rēza (Rheza) 1818) but written in the 1760s and certainly affected by the Greek poet Hesiod and Greek bucolic poetry of Theocritus. Incidentally fragments of *Metai* were translated into Latvian by Watson from Rheza's translation and published in Calendar (*Latviešu kalendāra pielikums*) appendices in 1822/23. Rheza's collection was later translated into Polish and Czech (1825).

Haack's *Vocabularium Lithvanico-Germanicum et Germanico-Lithvanicum* (1730) is viewed as a comparatively poor work, though it boasted of having all the words of the Bible which explains its main goal. Ruhig's (Ruigys's) *Deutsch-Littauisches Lexicon* (1747) was a more systematic book and in addition to religious terms had many folk words. It is symptomatic that the Lithuanian-German part had 192 pages while the German-Lithuanian part had 424 pages. This tendency of the foreign language-Lithuanian part to be larger than the other half did not alter much after this. Ruhig's *Lexicon* was further improved by Milkus (1800) and published as the *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Woerterbuch*.

From the end of the 18th century Lithuania was incorporated into the Russian Empire (in Prussia Lithuanian schools were closed and the population became increasingly Germanized). Contrary to the situation in Latvia, newspapers played little role in the 19th century. In the first half of the century this was because cultured Lithuanians were bilingual and could make use of the Polish newspapers; in the second half of the century the czarist prohibition against Lithuanian publications in the Latin alphabet kept newspapers from being published there. Furthermore, the level of education of the general population was lower than in Estonia and Latvia at the turn of the century (Scholz 1990, 215). The Prussian Lithuanian newspapers of this period had a purely provincial character and could not further Lithuanian culture (Scholz 1990, 326; 327). The newspapers published in foreign countries, such as the monthly *Aušra* (1883), could only partially fill this need, since their importation was illegal. As in Latvia, calendars with various literary works became popular. It was only at the turn of the century that a monthly *Varpas* (under Kudirka) started the Lithuanian national awakening.

Books that were printed abroad and illegally brought into the country mainly focused on preserving the Lithuanian language; songs and translations were neither numerous nor very important. However, there are interesting exceptions—in 1846 a localization of Campe's *Robinson Crusoe* was made (though only published in 1984) in which the main hero not only obtained a Lithuanian name and origin—Rubinaitis Peliūzė—but also uttered patriotic Lithuanian sentiments.

More and better bilingual dictionaries were produced, reflecting the changing importance of the big contact languages. The 19th century saw an external interest in Lithuanian because of its archaic character and place within Indo-European studies. This is reflected in Nesselmann's (1851) *Lithuanian-German Dictionary*, which seriously expanded its folk language component. Nesselmann also translated *Litauische Volkslieder* into German in 1853.

The living Lithuanian folk language appeared first in a trilingual explanatory dictionary by Juška (1897) which, however, partly remained in a manuscript form (Juška died in 1880). The manuscript of the dictionary contained about 30,000 words and is a mirror of the Lithuanian spoken language of the second half of the 19th century, containing not only 'nice' words, but also vulgarisms and borrowings. The chief deficiency in the dictionary is the sometimes erroneous indication of the position of stress and the failure to establish vowel length. Juška had prepared several other manuscripts, as well as collecting Lithuanian songs for their translation into Polish, Russian and German.

3.2. The National Awakening after the language ban

The ban of Lithuanian (Latin script) in education and publishing from 1864 to 1904 seriously delayed the development of Modern Lithuanian in comparison with that of Latvian. Nationalism was maintained mainly by the church (Pistohlkors 1990, 24).

Lithuania did not have strong political aesthetic movements like Latvia, although the poets F. Kirša and B. Sruoga were typical representatives of symbolism. Books in Lithuanian were printed across the border in East Prussia and even the USA and brought into the country by book smugglers (3,320 books were published in the period). After the ban was lifted in 1904, printing moved mainly to Kaunas and Vilnius. Yet the ban meant that many necessary projects in Lithuanian were delayed. Thus an attempt to begin work on an encyclopedia in 1883 never received permission and could only be started after the First World War. The first volumes of the Lithuanian encyclopedia didn't appear until 1933 (*Lietuviškoji Enciklopedija*) and, as in Latvia, it was not finished due to the Soviet occupation (it only reached *J*). Yet Lithuanian emigres in the US accomplished a monumental 36-volume encyclopedia (LE 1953–1969) and a six-volume one in English (Encyclopedia 1970–1978).

The beginning of the 20th century saw a flourishing translation industry which was heavily influenced by European literature trends, among them also translations from Latvian of many plays by Blaumanis, Aspazija, and Ā. Alunāns. As Latvian literature was by this time quite developed, translations into Lithuanian from Latvian seriously exceeded the translations into Latvian from Lithuanian. The interwar period saw much publishing by various publishing houses. Like Latvian, Lithuanian also underwent a campaign of language purism, mostly directed against Polish, though also against Russian and German.

3.3. *The iconic dictionary—from multilingual to monolingual*

As a result of these historical conditions, the iconic work of Lithuanian lexicography could start only with Lithuanian independence after World War I, when Lithuanian became the official language of the country. It was clear that a major dictionary was needed to show the vitality and functionality of the native language. Unlike Latvian, this was (naturally) a monolingual project. It was started by Kazimieras Būga, a renowned Lithuanian linguist of the time. Besides literary vocabulary, Būga's dictionary comprised dialectal words, Old Lithuanian text words, proper nouns and borrowings. The latter were criticized as this was not in line with the purification of the Lithuanian language. Būga protested, insisting that a dictionary should be a mirror of the language and nobody is at fault if the image is not exactly what one wishes to see. Būga often provided definitions not only in Lithuanian, but also Polish, Russian, German, Latvian, Latin and Greek. He justified this by saying that he had no time to translate all the explanations and used the language of his source—thus it would have been a multilingual book.

After Būga's death in 1924 Juozas Balčikonis was appointed editor of the dictionary in 1930 (an amazing parallel with the Latvian project). Similarly to Muehlenbach, Balčikonis had tried his hand at translating a broad selection of authors—Aesop, Guy de Maupassant, Oscar Wilde, Hans Christian Andersen, Jules Verne. Together with Jonas Jablonskis, Balčikonis also became embroiled in the biggest controversy of the Lithuanian language (1924–1928) over the translation language of Kraševski's *Vytolio Rauda*. This had been done by Faustas Kirša and Jurgis Talmantas, who took the position that no serious deviations from the norm should be tolerated.

Having taken over the project, Balčikonis rejected proper names, word histories and explanations in foreign languages. Though in doubt about entering foreign words in general, those found in old texts or those that were frequently used were considered acceptable. Regionalisms and 'barbarisms' (unwelcome borrowings) were not included. Dated and inappropriate words were preceded by *x*. Being short of material, Balčikonis tried to involve the general public. This provided half a million slips, while his staff provided another half a million. Together with Būga's 600,000, this created a substantial database. It was only in 1941 that the first volume (A and B) of the *Lietuvių kalbos žodynas (Lithuanian Academic Dictionary)* was published (LKŽ 1941). However, the Soviet occupying powers did not allow its distribution, no doubt considering it too national and clerical—or in Soviet parlance *anti-Soviet*. The dictionary came into circulation under the Germans when they drove the Soviets out. Balčikonis also finished editing the second volume that appeared in 1947 (LE 1947) in two versions (the second purged by Soviet censors of the language of those Lithuanians who had fled to the West). Nevertheless, in 1949 the dictionary was criticized for its 'reactionary clerical phraseology' and after a lengthy period of discord and friction, the

third, politically correct, volume appeared in 1956 under a new editor, full of quotes from Marx, Lenin and Stalin (but without a reference to the latter, as the political climate had again changed). The first two volumes were re-edited and republished, according to new instructions (LKŽ 1968–1969). Apart from the ideological shifts, serious editorial changes were made in the 1950s as well. Balčikonis was criticized and subsequently resigned. Further editors did not profess clear personal views and editing became somewhat anonymous. In this form the dictionary dragged on under various editors, saw the collapse of the Soviet Union and was finished in 2002 (LKŽ 1941–2002) after spanning an entire century (possibly a world record). Finally there were 20 volumes (1968–2002) containing 22,000 pages, half a million headwords, and 5 million citations from 1547 to 2001. Desktop dictionaries were made in parallel with this project, the most modern being *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (Dictionary of Standard Lithuanian)* (DLKŽ 1973; 2002). A new *Dictionary of Standard Lithuanian* is being compiled for the general public which will be both descriptive and normative.

The soviet period, especially after Stalin's death, saw a huge development in translation and massive investment into Lithuanian language studies. Numerous specialized dictionaries were compiled. However, a typical Lithuanian dictionary is first and foremost a bilingual dictionary. English-Lithuanian dictionaries started as emigree products, but today there is a choice of bilingual Lithuanian dictionaries of traditional languages like English, German, Russian, Polish, French, Latvian, and new ones including Japanese, Italian, Spanish, and Latin. Numerous specialized dictionaries have been compiled, such as those focusing on verbal associations, curse words, nicknames, proper names, first names, place names, hydronyms, mistakes, reversal, dialects, spelling, punctuation, frequency and a multitude of terminological dictionaries. In general, the Lithuanian dictionary scene is vibrant and unexpectedly well-developed for a small (3.3 million population) nation and fully covers its translation needs.

CONCLUSIONS

Latvian and Lithuanian lexicography are characterized by a similar early development (despite a different language contact situation). There is a clear dominance of bilingual dictionaries, a different scope and timescale of the major iconic projects and a purism of various types (xenophobic, anti-colloquial, and ideological). Bilingual dictionaries were first compiled to serve the needs of the clergy in the main contact language pairs and triples. While in Latvia this was predominantly a German-Latvian combination, in Lithuania it was Polish-Latin-Lithuanian (Catholic tradition) and German-Lithuanian (Protestant tradition) combinations. The German contribution should not be underestimated in the development of Lithuanian lexicography, although, compared to that of Latvian, it is less significant. Later, with the countries' incorporation into Russia,

Russian became the dominant language in the bilingual lexicography of both Latvian and Lithuanian. Lithuania's lexicographical development was seriously hindered by the language ban imposed by the *tsarist* authorities for 40 years.

While the Lithuanian translation scene up to the 20th century shows a greater variety of source languages (Polish, German, and Latin), the Latvian scene (predominantly German oriented) is more versatile in respect of the variety of texts and is much broader in scope—this to a large extent affected the composition of Latvian with its huge foreign element. A specific characteristic of the development of Lithuanian lexicography is the contribution of its American diaspora. As the translation scene underwent a huge explosion at the beginning of the 20th century, so did the bilingual dictionaries.

REFERENCES

DICTIONARIES

- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 2002. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Dravnieks J. 1886. *Svešu vārdu grāmata*. Jelgava, H. Alunāna apgāds.
- Dressel G. 1688. *Vocabularium in vier Sprachen, teutsch, lateinisch, polnisch un lettisch*. Riga.
- Elger G. 1683. *Dictionarium polono-latino-lottavicum*. Vilnae: typ. Acad. S. I.
- Encyclopaedia Lituanica*. 1970–1978. Boston.
- Endzelins J. Priekšvārdi. Muehlenbacha K. 1923–1925. *Latviešu valodas vārdnīca*. R. 1 sēj. 4. lpp.
- Endzelins J., Hauzenberga E. 1934–1946. *Papildinājumi un labojumi K. Milenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. R., 1–2. sēj.
- Haack: Hakas F. W. 1730. *Vocabularium Littbvanico-Germanicum, et Germanico-Littbvanicum*. Halle: Druck. S. Orban.
- Juška A. 1897–1904. *Litovskij slovarj A. Juškeviča s tolkovaniem slov na russkom I polskom jazikah*. St. Petersburg.
- Lange J. 1777. *Volstaendiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexicon*. Mitau.
- Latvian-English Dictionary*. 1997. Ed. by A. Veisbergs. Riga: EAI.
- Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1972–1997. Riga: Zinātne.
- Latviešu valodas vārdnīca*. 1987. Riga: Avots.
- Lietuviškoji Enciklopedija*. 1933. Kaunas: „Spaudos Fondas“.
- Lietuvių enciklopedija*. 1953–1969. Boston.
- Lietuvių kalbos žodynas*. 1941–2002. T. 1–20. Vilnius.
- Lietuvių kalbos žodynas*. 1941. Vyr. red. J. Balčikonis. T. 1. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Lietuvių kalbos žodynas*. 1947. Vyr. red. J. Balčikonis. T. 2. Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla.
- Lietuvių kalbos žodynas*. 1968. J. Kruopas. T. 1. Vilnius: „Mintis“.
- Lietuvių kalbos žodynas*. 1969. Vyr. red. J. Kruopas. Vilnius: „Mintis“.
- Mancelius G. 1638. *Lettus. Das ist Wortbuch*. Riga.

- Mancelius G. 1638. *Phrasedologia Lettica*. Rīga.
- Mekons F. 1878. *Svešu vārdu grāmata*. Rīga.
- Milkus: Milkus Kristijonas Gotlybas (Christian Mielcke). 1800. *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Wörterbuch*. Königsberg.
- Muehlenbacha. 1923–1932. *Latviešu valodas vārdnīca* (1–4) Rīga.
- Nesselmann G. H. F. 1851. *Wörterbuch der Littauischen Sprache*. Königsberg: Gebrüder Bornträger.
- Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*. 1979. Lyberis A. (red). Vilnius: „Mokslas“.
- Ruhig: Ruhig Philipp (Ruigys). 1747. *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauischen Lexicon*. Königsberg Verl., J. H. Hartung.
- Schroeder H. 1995. ‘Lacunae’ and the Covert Problems of Understanding Texts from Foreign Cultures. Schroeder H., Dellinger B. (eds.). *Lacunology. Studies in Intercultural Communication*. Vaasa, 10–25.
- Sirvydas K. 1642/1713. *Dictionarium Trium Linguarum*, 4th/5th ed. Vilnius: typ. Acad. S. J., 464 (1620 or 1629).
- Stender G. F. 1789. *Lettisches Lexicon*. Mitau.
- Stenders G. F. 1988. *Augstas gudrības grāmatas no pasaules un dabas*. Rīga: Liesma.
- Temler K. F. 1772. *Glossarium Letticum cum harmonia et differentia Dialecti Lithuanicae*. Kopenhagen.
- Valdemars K. 1872. *Kreewu-latveeschu-vahzu wardnize*. Moskva.
- Ulmann C. C. 1872. *Lettisches Wörterbuch*. Rīga.

OTHER REFERENCES

- Béjoint H. 2010. *The Lexicography of English*. Oxford University Press.
- Catechismus a Prasty Szadei*. 1547. Königsberg: H. Weinreich.
- Chesterman A. 1996. On Similarity. *Target* 8 (1), 159–164.
- Cormier M. C. 2010. New Perspectives on Seventeenth- and Eighteenth- Century European Lexicography. *IJL* 23/2, 133–135.
- Dubois J., Dubois C. 1971. *Introduction a la lexicographie: le dictionnaires*. Paris: Larousse.
- Hartmann R. R. K., James G. 1998. *Dictionary of Lexicography*. London and New York: Routledge.
- Huebner J. 1714. *Zweymal zwey und funfzig auserlesene biblische Historien aus dem Alten und Neuen Testamente*. Liegnitz.
- Landau S. I. 2001. *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Merkel: Merkel Garlieb Helwig. 1797. *Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts, Ein Beytrag zur Völker- und Menschenkunde*. Leipzig.
- Merkel: Merkel Garlieb Helwig. 1802. *Wannem Ymanta – Eine lettische Sage*. Leipzig.
- Newmark P. 1981. *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press.
- Nida E. 1964. *Towards a Science of Translating*. Leiden: Brill.
- Nida E. 2001. *Contexts in Translating*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Pistohlkors G. von. 1990. Die historische Voraussetzungen fuer die Entstehung der drei baltischen Staaten. Meissner B. (ed.). *Die baltischen Nationen: Estland, Lettland, Litauen*. Cologne.
- Scholz F. 1990. Die Literaturen des Baltikums: Ihre Entstehung und Entwicklung. *Abhandlungen der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften* vol. 80. Düsseldorf, West-deutscher Verlag.

- Veisbergs A. 2000. Latvian Bilingual Lexicography—Tradition and Change. *Lexicographica*. Series Maior. Band 103. Tuebingen: Max Niemeyer Verlag, 27–33.
- Veisbergs A. 2007. Occasional and Systematic Shifts in Word-formation and Idiom Use in Latvian as a Result of Translation. Munat J. (ed.). *Lexical Creativity, Texts and Contexts* vol. 58. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 239–263.
- Veisbergs A. 2009. Translation Language: The Major Force in Shaping Modern Latvian. *Vertimo studijos* 2. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2009, 54–70.
- Zemzare D. 1961. *Latviešu vārdnīcas*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Izdevniecība.

VERTĒJŪ ĪRANKIAI: LATVIŪ IR LIETUVIŪ KALBŪ DVIKALBĒS LEKSIKOGRAFIJOS TRADICIJA

ANDREJS VEISBERGS

Santrauka

Seniausias ir patikimiausias vertėjų darbo ĩrankis – dvikalbis žodynas. Ne kartą istorijoje vertėjai patys buvo ir dvikalbių žodynų kūrėjai. Straipsnyje aptariama Latvijos ir Lietuvos – dviejų kaimyninių valstybių žodynų kūrimo raida, jų skirtumai ir paralelės. Jame teigiama, kad Latvija politiniu ir religiniu požiūriu yra artimesnė Estijai (abi valstybės patyrė Vokietijos politinę ĩtaką ir protestantiškąją liuteronų bažnyčios tradiciją, o Lietuvos istorija neatskiriama nuo katalikiškosios Lenkijos), o kalbos raidos, ir ypač leksikografijos raidos, požiūriu yra artimesnė Lietuvai, t. y. šioje srityje latvių ir lietuvių paralelės daug ryškesnės. Atsiradusi dėl poreikio versti religinius, o vėliau ir pasaulietinės literatūros tekstus, latvių ir lietuvių kalbų leksikografija išgyveno tuos pačius istorinius etapus: pirmųjų dvikalbių žodynų XVII a., tautinio Atgimimo laikotarpį XIX a. ir Nepriklausomybės laikotarpį XX a. pradžioje. Per paskutiniuosius dvidešimt metų nepaprastai išaugus vertimo poreikiams atsirado ir labai daug naujų žodynų. Tarp jų dvikalbiai sudaro tik nedidelę dalį, bet vertėjams ir toliau jie yra svarbiausi.

Apžvalgos, recenzijos, anotacijos

ATITIKIMAS BE TAPATYBĖS

Paul Ricoeur. *Apie vertimą*. „Aidai“. 2010.

Iš prancūzų kalbos vertė Paulius Garbačiauskas

Recenzija

LIGIJA KAMINSKIENĖ

Vilniaus universitetas

Filologijos fakultetas

Vertimo studijų katedra

Ligija.Kaminskiene@gmail.com

Vertėjų bendruomenei, pasinėrusiai į darbus ir turinčiai mažai galimybių analizuoti vertimo darbą kaip objektą, tenka džiaugsmas paimti į rankas naują knygą – iš tiesų tik knygelę, trijų straipsnių ir interviu su Pauliu Ricoeuru rinkinuką, pavadintą labai paprastai: *Apie vertimą*¹. Ji patraukli visiems humanitarams, mąstantiems apie vertimo užduotį, nes jau viršelyje užrašyta guodžianti Paulio Ricoeuro mintis: „Įmanoma versti kitaip, nepuoselėjant vilties užpildyti spragą tarp atitikimo ir visiškos tapatybės. Tai ir yra kalbinis svetingumas, kai malonumą apsistoti kitoje kalboje atsveria malonumas svetimšalio kalbą priimti pas save – savo namuose“ (Ricoeur 2010, 15).

Knygos naujumas, kaip ir visa, kas turi išliekamąją vertę, yra sąlyginis – tekstai paskutinį kartą buvo publikuoti 2004 m. Paryžiuje (Ricoeur 2004), jų konceptualiosios įžvalgos paskelbtos praėjusio šimtmečio septintąjį dešimtmetį, o vertimas pasiekė mus tik 2010 m., Pauliaus Garbačiausko dėka. Vertėjo entuziazmas motyvuotas, nes *Apie vertimą* parašė iškilus filosofas, aktyvus to laikmečio (1913–2005) pilietis ir Prancūzijos kultūros antropologijos korifėjus. Taigi ir vertėjas, ir skaitytojas gauna malonų iššūkį – pažvelgti į Paulio Ricoeuro vertimo užduoties analizę per jo filosofijos prizmę, per diskurso interpretaciją, ir per intertekstualumą, susiejant šį tekstą su daugybe kitų iškilų to meto filosofų ir kalbininkų įžvalgomis.

Ricoeuro biografija – tai biografija europiečio, kurio gyvenimą perskrodė dviejų pasaulinių karų pradimai. Ir atradimai, gilios egzistencinės įžvalgos, kurių persmelkta jo filosofija.

Ricoeuras gimė protestantų šeimoje katalikiškoje Prancūzijoje; tėvas žuvo kare 1915 m., kai Pauliui tebuvo dveji. Nuo mažens senelių iš tėvo pusės auklėtas Biblijos dvasia, Paulis tapo eruditu, anksti pasirinko filosofijos studijas ir pasižymėjo kaip itin

¹ Versta iš Paul Ricoeur. *Sur la traduction*. Paris. 2004.

gabūs studentas. Antrasis pasaulinis karas nutraukė jaunojo mokslininko karjerą. Ricoeuras buvo pašauktas į armiją, 1940 m. su savo būriu pakliuvo į nelaisvę ir ten praleido penkerius metus. Nelaisvėje jį supo iniciatyvūs ir reiklūs intelektualai, jų aplinka skatino diskutuoti, lavintis, versti. Toje aplinkoje Ricoeuras susižavėjo Karlo Jasperso ir Edmundo Husserlio idėjomis – šie filosofai jam padarė milžinišką įtaką.

Po karo Ricoeuras dėstė Strasbūro universitete (1948–1956), o nuo 1956 m. tapo Bendrosios filosofijos katedros vedėju Sorbonos universitete. Ten jis atsiskleidė kaip vienas žymiausių Prancūzijos filosofų, parašė tokias knygas kaip *Klystantis žmogus* (*L'Homme faillible*, Ricoeur 1960), *Blogio simbolika* (*La symbolique du mal*, Ricoeur 1960), ir 1965 m. *Froidas ir interpretacija. Esė* (*De l'interprétation. Essai sur Freud*, Ricoeur 1965).

Didelių vilčių vedamas, Ricoeuras 1956 m. paliko Sorboną ir tapo Nantero universiteto rektoriumi. Jis tikėjosi, kad eksperimentiniame universitete, turinčiame simbolizuoti šiuolaikinį, progresyvų mąstymą ir studijas, įgyvendins savo vizijas, išsilaisvins iš troškios Sorbonos atmosferos. Deja, taip nenutiko. Universiteto studentai įsitraukė į 1968 m. gegužės mėnesį nuvilnijusią streikų bangą ir sukilo prieš universiteto vadovybę. Viešai išvadintas senu komediantu ir vyriausybės pakaliku, Ricoeuras pasitraukė iš akademinio gyvenimo Prancūzijoje.

Jo žvaigždė sušvito dar kartą Čikagos universitete, kuriame jis pristatė visuomenei tris žymius veikalus: *Metaforos valdžioje. Interdisciplininė kalbos reikšmės kūrimo analizė* (*The Rule of Metaphor. Multi-disciplinary Studies of the Creation of Meaning of Language*, Ricoeur 1978), trijų tomų darbą *Laikas ir naratyvas* (*Temps et récit*, Ricoeur 1984; 1985; 1988) ir paskaitų ciklą, kuris, jam jau grįžus į Prancūziją, buvo išleistas pavadinimu *Pats kaip kitas* (*Oneself as Another*, Ricoeur 1992). *Laikas ir naratyvas* iškėlė Ricoeurą į nepasiekiamas intelektines aukštumas – jis buvo apdovanotas keliais tarptautiniais prizais už laimėjimus filosofijoje. Kai Ricoeuras mirė (2005 m. gegužės 20 d.), Prancūzijos ministras pirmininkas Jeanas Pierre'as Raffarinas savo kalboje pabrėžė, jog visa humanistinė Europos tradicija gedi vieno pačių talentingiausių savo atstovų.

Jau pirmame dideliame darbe *Valinga ir nevalinga* (*Le volontaire et l'involontaire*, Ricoeur 1950) atsiskleidė Ricoeuro nuostata, kad žmogiškoji egzistencija yra dualistinės prigimties: tai, kas yra žmogaus valioje, papildoma nevalinguoju elementu, nors abi šios individo pusės nesutampa, dažnai konfliktuoja viena su kita. Knygoje *Klystantis žmogus* jis teigė, kad tarp žmogaus baigtinumo ir jo begalinės projekcijos yra milžiniška disproporcija: dėl skirtumo tarp *bios*, t. y. erdvėje ir laike apriboto gyvenimo, ir *logos*, arba proto, pajėgaus aprėpti esminius žmogaus egzistencijos aspektus, žmogus nėra vienalytė būtybė. Ši disproporcija matyti suvokime, mąstyme, kalboje, vertinime ir veiksmuose, dėl jos daromos klaidos. Esame klystantys žmonės.

Išaukštindamas bendravimą ir tikėdamas, jog komunikacija yra žmogiškosios bendruomenės pamatas, Ricoeuras manė, kad būtent bendravimas lemia tai, jog mūsų

skirtybės yra menkesnės už bendrybes. Niekas, atskirai paimtas, negalėtų būti individas. Nors kiekvienas turime savąją tapatybę, ji reiškiasi tik per ryšį su kitais individualais. Labai skirtingus individus jungia visuotinis pagarbos ir pripažinimo troškimas, ir būtent šis ryšys tampa nuoširdaus kito individo pripažinimo pagrindu – pripažinimo, jog kiekvienas iš mūsų yra ir toks pats kaip kiti, ir kartu nepakartojamas, unikalus. Šiame ryšyje glūdi ir pozityvus žmogiškosios disproporcijos pripažinimas.

Nenuostabu, jog antropologinė analizė Ricoeuro filosofijoje yra susijusi su istorija, jos veikimu ir įtaka žmogui. Žmonių tarpusavio bendravimas ir žmogaus veikla, viena vertus, atskleidžia žmogaus nepriklausomumą nuo gamtos procesų, kita vertus, žmogus nuo jų priklauso, nes bet kokia ištara ar veikla būtų beprasmė, jeigu neturėtų savo antecedento – tam tikro ankstesnio (kalbėjimo ar veiklos) modelio ar struktūros. Taigi Ricoeuro universalūs filosofijos pagrindas – valia, gėris ir blogis, mitas, ženklas, atmintis, istorija, psichoanalizė – savaime nukrypo į naratyvo, diskurso, supratimo ir interpretacijos, o per ją ir į vertimo, problematiką.

Paulio Ricoeuro *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius (Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning)*, išversta į lietuvių kalbą 2000 m.; Ricoeur 1976; 2000) jau buvo pagrįsta kalbos reiškinų dualumo analizė: aktualizuodamas kalbos filosofiją ir gilindamasis į interpretacijos teoriją, Ricoeuras Teksaso krikščioniškajame universitete išdėstė kalbos kaip diskurso teoriją, kurioje aiškiai nubrėžė takoskyrą tarp semantikos ir semiotikos, *langue* ir *parole*, šnekos ir rašto, aiškinimo ir supratimo, metaforos ir simbolio, atskleidė jų struktūrinių modelių ypatumus. Šitaip Ricoeuras pastūmėjo kalbos mokslą šnekamosios kalbos tyrinėjimų link, atverdamas neaprepiamas erdves naujai mokslininkų, analizuojančių kalbos reiškinius pagal tarpdisciplininį principą ir jungiančių kalbotyros, filosofijos, sociologijos, kultūrologijos bei kt. aspektus į vieną visumą, kartai.

Apie vertimą – tai trys esė ir Vytauto Ališausko pokalbis su Pauliu Ricoeuru apie viešosios diskusijos sferą.

Pirmoje esė *Vertimo iššūkis ir džiaugsmas*, norėdamas apibūdinti „vertėjo užduotį“, autorius pasitelkia metaforas, kurios atskleidžia įtemptą, skausmingą vertėjo ryšį su verčiamu kūrinio ir vertimo rezultatu:

Vertimo darbu taip pat tam tikra prasme išsaugojama ir tam tikra prasme susitaikoma su praradimu.

Išsaugojimas ko? Ko praradimas? [...] Vertimo aktas iš tiesų užmezga ryšį tarp dviejų partnerių: *svetimšalio* (sąvoka, jungianti kūrinį, autorių ir jo kalbą) ir *skaitytojo* (išversto kūrinio adresato). Ir tarp jų – *vertėjas*, kuris perteikia, perkelia visą žinią iš vienos kalbos sistemos į kitą. Būtent ši trikdanti tarpininko būklė ir nulemia aptariamąjį išbandymą. [...] [Pasak Rosenzweigo,] vertimas – tai tarnystė dviem ponams: svetimšaliui su jo kūrinio ir skaitytojui su jo troškimu savintis; svetimšaliui ir skaitytojui, gyvenančiam toje pačioje kalboje, kaip ir vertėjas. Šis paradoksas išties išryškina su niekuo nepalyginamą problematiką,

dvejopai nulemtą [vertėjo – *aut. past.*] ištikimybės žado ir išdavystės prielaidos (Ricoeur 2010, 8).

Kalbėdamas apie vertimą, Ricoeuras pabrėžia du polius, tarp kurių kyla vertimo įtampa. Visų pirma – gimtoji kalba. Kalbėdamas apie gimtosios kalbos sakralizavimą ir „svetimšalio tarpininkavimo“ atmetimą, Ricoeuras įspėja dėl lingvistinių etnocentrizmų puoselėjimo ir iš jų kylančių pretenzijų į kultūrinę hegemoniją. Tačiau ir „svetimšalio kalba“ priešinasi vertimui – dar nepradėjęs versti vertėjas susiduria su neišverčiavimo prezumpcija, su „begaline baime pradėti – svetimas tekstas stoja priešais, tarsi inertiška pasipriešinimo vertimui masė“ (*ibid.*, 9). Jausmą, kuris apima vertėją prieš imantis vertimo darbo, Ricoeuras apibūdina kaip tą, kuris „būdingas kiekvienam kolekcionieriui, žiūrinčiam į pačią geriausią meno kūrinio kopiją. Jis žino jos didžiausią trūkumą: tai nėra originalas. Tačiau tobulo vertimo iliuziją pakeičia [...] banali svajonė – dvigubas originalas – apogėjų ji pasiekia išibaiminus, kad vertimas (kadangi tai vis dėlto vertimas) tam tikra prasme jau savaime bus iš esmės prastas“ (*ibid.*, 9). Pradėjęs nuo žmogiškųjų vertėjo išgyvenimų, Ricoeuras žengia tolyn, analizuodamas signifikato ir signifikanto vienovę, kurią verčiant pakerta netikslus semantinių laukų perkėlimas, sintaksės problemos, intertekstualumo reiškiniai, kultūrinis paveldas, „ką ir kalbėti apie kone nebylias konotacijas, kupinas denotatų, kurie geriausiai apibrėžiami originalo kalbos žodyne ir tarsi dreifuoja tarp ženklų, sakinių ir trumpų ar ilgų sekų“ (*ibid.*, 10). Autoriaus nuomone, šis vertėjo suvokimas, jog tenka atsisąžadėti vertimo idealo, šis „gedulas“ turi ir vertingą kompensaciją: jis suteikia galimybę imtis dviejų iš pažiūros nesuderinamų užduočių: „atvesti autorių pas skaitytoją“ ir „atvesti skaitytoją pas autorių“ (*ibid.*, 13), nepuoselėjant vilties užpildyti spragą tarp atitikimo ir visiškos tapatybės.

Antroje esė *Vertimo paradigma* Ricoeuras atsiskleidžia kaip iškilus filosofas, savosios hermeneutikos (kai kurie autoriai tikslina – *diskurso hermeneutikos*) atšakos kūrėjas, mokslininko užduotį suprantąs kaip užduotį interpretuoti daugiavališką, sodrias metaforas, kylančias iš tradicijos gelmių taip, kad simboliai prabiltų mums, mūsų egzistencinei situacijai su nauja interpretacijos jėga (Overzee 1992, 4). Būtent toks metodas taikomas vertimo paradigmai išaiškinti pasirenkant Babelio bokšto mitą, iš kurio vystomas „pražūtingos [kalbų] gausos“ (Ricoeur 2010, 18) ir jam priešpriešinamos nė kiek ne mažiau pražūtingos „pirminės kalbos“ (*ibid.*, 22) nuostatų dekonstravimas. Filosofijos ir filologijos diskurso kontekste knygoje mirga vardai, kurių gausa ir moksle užimama vieta gniaužia kvapą. Štai vos keli tų, kurių kūrybinė galia atsiskleidė tuo pačiu laikotarpiu kaip ir Paulio Ricoeuro ir kurie tiesiogiai paveikė jo mokslinius interesus: Walteris Benjaminas, Hannah Arendt, Benjaminas Lee Whorf, Edwardas Sapiro, Noamas Chomsky, Umberto Eco, George'as Steineris ir, be abejo, Ferdinandas de Saussure'as, Karlas Jaspersas ir Edmundas Husserlis – Ricoeuro filosofijos ir pasaulėžiūros formuotojai.

Trečioje esė – „*Perėjimas*“: *išversti neišverčiama* – dar kartą grįžtama prie reikšmės santykio su referentu ir prie diskurso hermeneutikos:

Viso pasaulio sakiniai sklendo tarp žmonių tarsi nesugriebiami drugeliai. Tai dar ne viskas ir netgi ne baisiausia – sakiniai yra trumpi diskursai, ištraukti iš ilgų diskursų, kurius galime vadinti tekstais. Vertėjai tai gerai žino, juk mūsų tekstai turi versti ne sakinius ir ne žodžius, bet tekstus. O tekstai savo ruožtu sudaro dalį kultūrinės tikrovės, kuria išreiškiami skirtingi pasaulio vaizdai, kurie, be kita ko, gali tarpusavyje varžytis [...] elementariosios fonologinės, leksinės ar sintaksinės sistemos sluoksnio viduje tol, kol iš to, ką vadiname nacionaline ar bendruomenine kultūra, atviros ar slaptos konkurencijos būdu sukuriamas pasaulio vaizdų tinklas. Pakanka prisiminti vien Vakarų ir nuosekliai perimamą graikų, lotynų, hebrajų kultūrinį indėlį, tuos konkuruojančius savivokos laikotarpius nuo Viduramžių iki Renesanso ir Reformacijos, Apšvietos ir Romantizmo (Ricoeur 2010, 40).

O kaipgi neišverčiamumo problema? Neišverčiamumas ir yra ta išdavystės problema, kuri vertėją ir stabdo, ir vilioja. Ji kyla iš paties vertimo, nes nėra absoliučiai gero vertimo kriterijų, kaip, savo ruožtu, nėra ir absoliučios prasmės, kuri būtų „užrašyta kažkur viršuje, tarp originalo teksto ir vertimo“ (*ibid.*, 43), – geras vertimas gali taikyti tik į numanomą *atitikimą*, o ne į tokį, kuris būtų grindžiamas įrodoma reikšmės *tapatybe*.

Vytauto Ališausko pokalbis su Pauliu Ricoeuru apie viešąją diskusiją kaip demokratijos prielaidą įvyko 1993 m., todėl jame girdimas to meto aktualijų aidas. Jį palieku neaptartą, nes jis gana nutolęs nuo šios recenzijos tikslo – apžvelgti Ricoeuro nuostatus dėl vertimo darbo.

Baigdama norėčiau trumpai užsiminti, jog *Apie vertimą* iš prancūzų kalbos vertė Paulius Garbačiauskas, jaunosios intelektualų kartos atstovas, turintis klasikinių kalbų išsilavinimą ir giliai besidomintis kalbos filosofijos problemomis. Tai antroji jo išversta knyga (pirmoji Arato *Reiškiniai* (2010), studijuota ir versta ne vienus metus, pasirodė knygynuose praėjusių metų rudenį). Abi jas jungia tas pats vertėjo ženklas – versti darbus, kurie per kalbos struktūrą atskleistų kalbos filosofijos, istorijos ir kultūros sąveikas. Kaip *Reiškiniuose* teigia pats vertėjas, „iššūkis ir džiaugsmas čia, ko gero, vienas, tačiau dviejų polių: dalykinis poetinio teksto sausumas ir tuo pat metu gilus mokslinio teksto poetiškumas“ (Aratas 2010, 12). Dirbdamas ranka rankon su Nagliu Kardeliu, Vytautu Ališausku ir kitais iškiliais filosofais bei kalbos tyrinėtojais, giliai studijuodamas verčiamų tekstų intertekstualumą, jų sąryšį su kitomis disciplinomis, Paulius Garbačiauskas akivaizdžiai parodo, kokį didelį atradimo džiaugsmą gali skaitytojui suteikti vertėjas, drąsiai laužantis interdiscipliniškumo užkardas.

LITERATŪRA

- Aratas. 2010. *Reiškiniai*, iš graikų k. vertė Paulius Garbačiauskas. Vilnius: „Aidai“.
- Overzee A. H. 1992. *The Body Divine*. Cambridge University Press, 4.
- Ricoeur P. 2010. *Apie vertimą*, iš prancūzų k. vertė Paulius Garbačiauskas. Vilnius: „Aidai“.
- Ricoeur P. 2004. *Sur la traduction*. Paris: Bayard.
- Ricoeur P. 2000. *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, iš anglų k. vertė Rasa Kalinauskaitė ir Gintautė Lidžiuvienė. Vilnius: „Baltos lankos“.
- Ricoeur P. 1992. *Oneself as Another*, trans. Kathleen Blamey. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ricoeur P. 1984; 1985; 1988. *Temps et récit*. 3 vols. Paris: Seuil.
- Ricoeur P. 1978. *The Rule of Metaphor: Multi-disciplinary Studies in the Creation of Meaning in Language*, trans. Robert Czerny with Kathleen McLaughlin and John Costello. London: Routledge and Kegan Paul.
- Ricoeur P. 1976. *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*. The Texas Christian University Press.
- Ricoeur P. 1965. *De l'interprétation. Essai sur Freud*. Paris: Seuil.
- Ricoeur P. 1960. *Philosophie de la volonté*, tome II. *Finitude et culpabilité: I. L'Homme faillible*. Paris: Aubier-Montaigne.
- Ricoeur P. 1960. *Philosophie de la volonté*, tome II. *Finitude et culpabilité: II. La symbolique du mal*. Paris: Aubier-Montaigne.
- Ricoeur P. 1950. *Philosophie de la volonté*, tome I. *Le volontaire et l'involontaire*. Paris: Aubier.

VERTĖJO AMATAS

VERA VERDIANI

Vera Verdiani – italų vertėja. Florencijos universitete baigusi slavų filologijos studijas, pradėjo mokytį prancūzų kalbos mokyklose ir versti iš lenkų ir prancūzų kalbų. Vertėja bendradarbiauja su įvairiomis Italijos leidyklomis („Feltrinelli“, „Mondadori“, „Il Mulino“, „Einaudi“ ir kt.), verčia prozą ir pjeses teatrui. 1991 m. apdovanota žurnalo *Kultura* vertėjams įsteigta K. A. Jelenskiego premija, o 1994 m. – Lenkijos premija vertėjams „Zaiks“.

Nedaug yra tokių profesijų kaip vertimas, kurios ne tik teikia malonumą, bet ir žlugdo. Pirmiausia pažvelkime į teigiamą pusę. Vertimas yra kūrybinė veikla, kuri ramina, nes niekada nepatiriame balto lapo baimės – didžiausią darbą jau atliko kažkas kitas ir mes teturime įvardyti daiktus, kaip Adomas žemiškajame rojuje. Iš penkių daugmaž sinonimiškų būdvardžių pasirenkame tą, kuris mums labiausiai patinka ir tinka kontekste, paskui apsigalvojame, daug kartų jį keičiame, kad pasiektume norimą poveikį, ir tai galime daryti netrukdomi, nes esame prieš akis gulinčio teksto skambesio ir spalvos meistrai. Radę puikų sprendimą, gerą originale pavartoto žodžio atitikmenį, pajuntame didžiulį džiaugsmą, kuris yra tikrasis kūrybos malonumas – juk kai knyga išleidžiama, mums atrodo, kad esame beveik jos autoriai. Bet bijau, kad čia vertimo malonumai ir baigiasi. (Galima nebent pridurti, kad versdami išmokstame daugybės dalykų, kuriais šiaip niekada nesusidomėtume. Pavyzdžiui, išvertę keturių šimtų puslapių tomą apie Bažnyčios istoriją vėlyvojoje antikoje, sužinome viską apie Vakarų ir Rytų Romos imperiją ir imperatorių dekretus dėl Bažnyčios susirinkimų; tą patį galima pasakyti apie filosofines, ekonomines, politines temas.)

O dabar pažvelkime į neigiamą vertimo aspektą. Vertėjui neužtenka puikiai mokėti gimtąją ir užsienio kalbas, dar reikia turėti intenciją, gerą kalbos jausmą ir gana platų bendrąjį išprusimą: gal nereikia būti specialistu, bet privalu tiek išmanyti visas sritis, kad nepasitikėtum ir įtariai, kaip detektyvas, tikrintum mažiausią abejonę keliančias smulkiausias detales. (Patikslinsiu: jeigu, pavyzdžiui, cituojama filosofinė teorija apie *daigą* ir žodynas pateikia tik vieną šio žodžio reikšmę – *daigas*, verčiau nepasitikėkime ir dar pasigilinkime – sužinosime, kad tokia teorija iš tikrųjų yra, bet tai ne *daigo*, o *šaknų* teorija.) Tikrinti – beveik visada reiškia leisti valandų valandas bibliotekoje ieškant filosofinio termino, kokios nors Afrikos genties pavadinimo ar vieno Bažnyčios tėvų citatos. Tenka domėtis šimtais smulkmenų: šachmatų figūros ėjimu ir trečiojo dešimtmečio politinės partijos pavadinimo santrumpa, užsienio kariuomenės laipsniu ir *amarica* kalbos terminu. (Vėl kalbu iš savo patirties. Versdama Ryszardo Kapuścińskiego

knygą *Juodmedis*, palikau originalo kalba žodį *shifra*, reiškiantį partizanų judėjimą. Kadangi lenkų kalboje artikelių nėra, o žodis baigiasi raide *-a*, parašiau moteriškosios giminės artikelį. Gavau vienos pasipiktinusios ponios, kuri ilgai gyveno Etiopijoje, laišką. Ji man patarė bent kiek pasidomėti *amarica* kultūra, nes *shifra* yra nelinksniuojamas žodis ir jokių būdu negalima jo rašyti su artikeliu, juo labiau moteriškosios giminės). Versti – reiškia leisti ilgas valandas prie kompiuterio rašant ir perrašant, daugybę kartų skaitant ir spausdinant iš naujo: kai tekstas atrodo jau beveik tobulas, vos jį atspausdinę, randame geresnį sprendimą, apie kurį anksčiau nė nepagalvojome, ir vėl pradedame dailinti. Kartais geriau aiškiai žinoti, iki kada turime atlikti darbą, nes kitaip taisytumė iki begalybės. O jau nekalbu apie tuos atvejus, kai perskaitę prieš daugelį metų savo verstą knygą norime prasmęti po žeme ir perrašyti viską iš naujo.

Vertimas – vienišas ir įkyrus darbas, reikalaujantis visiško įsijautimo (tuo galima įsitikinti perskaičius nuostabų Ingeborgos Bachmann apsakymą *Simultanas*). Įkyrus ypač tada, kai nepajėgiame įveikti kliūtis, pavyzdžiui, aiškiai išversti sunkaus sudėtinio sakinio, kad ir kaip nerimautume ieškodami sprendimo. Vėliau jis ateina į galvą pačiu netikėčiausiu metu: laukiant autobuso, prabudus naktį, o gal automobilyje, kai viena ranka sukdami vairą, keverzojame ant kitos voko pusės to sakinio *kaltininko* vertimą. Tačiau nepakanka vien „įvaldyti“ užsienio kalbą – dar reikia puikiai išmanyti autoriaus pasaulį ir *jį visą* perkelti į mūsų kultūrą. Pasakiau *jį visą*, bet iš tikrųjų tai neįmanoma. Originalo ir vertimo tekstai niekada visiškai nesutampa: kad autorius būtų suprantamas, turime jį išduoti, sukurdami kalbinius atitikmenis, kurie yra paveikesni ir vaizdingesni už tiksliai išverstus originalo žodžius. O tiksliau, vertimo sėkmė labiausiai priklauso nuo to, ar vertėjas geba įveikti spragą tarp dviejų kalbų, kurią Almansi¹ įvardijo kaip *skirtumo kaprizą*. (Tai galioja visuose kalbos lygmenyse, bet labiausiai – verčiant sustabarėjusius posakius ir patarles: jeigu apibūdinant sunkų darbą lenkiškai sakoma *prakaituoti septynis prakaitus*, akivaizdu, kad itališkai geriau rinktis *prakaituoti septynerius marškinius*). Peržiūrėjusi savo kelerių metų senumo vertimus, supratau, kad labiausiai pasenę yra tie, kuriuose, ar iš nepatyrimo, ar baimindamasi keisti autoriaus tekstą, per daug paisiau ne stiliaus, o trūkumų. Ne visi rašytojai rašo tobulai: vienų tonas per daug nerūpestingas ar per daug žurnalistinis, kiti nugramzdina tave į letargo miegą savo painiais sudėtiniais sakiniais, kurių pabaigoje nebeatseki veiksnio. Pirmajam padarytume paslaugą suteikdami kiek daugiau literatūriškumo, kitam – pakeisdami skyrybą ir pakartodami trūkstamus veiksnius. Savaiame aišku, kad nekalbu apie sudėtingai rašančius autorius, jų tekstas ir turi likti sudėtingas, o rašytojo stilių (kai tai yra *stilius*) reikia gerbti. Kalbu apie tuos, kurie rašo prastai. Jų tekstams reikėtų suteikti daugiau aiškumo.

¹ Guido Almansi (1931–2001) – italų rašytojas, vertėjas ir literatūros kritikas.

Apibendrindama norėčiau pasakyti, kad vertimo problema iš tikrųjų yra rašymo problema, o vertėjas yra toks pats rašytojas kaip ir originalo autorius. Versti – reiškia *perrašyti*, bet visada išlaikant tiesioginį ryšį su kito žmogaus mintimis, stiliumi ir pasauliu. Nemanau, kad dėl to galėtų kilti abejonių. Taigi, pasakysite, toks darbas neįkainojamas! Vertėjas turėtų ne tik gerai uždirbti, bet ir būti giriamas, kritikuojamas ar bent jau nurodomas knygų recenzijose. Tačiau taip nėra. Vertėjui prastai moka, jis retai minimas, jo likimas yra išnykti, o didžiausias laimėjimas – likti nepastebimam. Vertimas nesuteikia nei statuso, nei autoriteto – visą gyvenimą liekame tarp nešališko atsiskyrelio ir Pelenės. Juk ne šiaip sau prieš daugelį metų Fruttero ir Lucentini² viename straipsnyje apibūdino vertėją kaip *paskutinį klajojantį literatūros riterį*.

Versta iš Vera Verdiani *Il mestiere der traduttore*, paskelbto www.feltrinellieditore.it
[http://www.feltrinellieditore.it/FattiLibriInterna/FattiLibriInterna?id_fatto=1063]

Iš italų k. vertė EGLĖ KATINAITĖ IR LAURA VILKAITĖ

² Fruttero (1926) ir Lucentini (1920–2002) – italų rašytojai, kartu kūrę ir bendru vardu pasirašinėję savo straipsnius, romanus ir vertimus.

GAIRĖS ŽURNALO *VERTIMO STUDIJOS* STRAIPSNIŲ AUTORIAMS

- Priimami straipsniai anglų, lietuvių, prancūzų, rusų ir vokiečių kalbomis.
- **Pateikiamo straipsnio apimtis – iki 30 000 ženklų.** Straipsniuose turi būti suformuluotas mokslinių tyrimų tikslas ir metodika, aptarta nagrinėjamos problemos tyrimų būklė, pateikti ir pagrįsti tyrimų rezultatai, padarytos išvados, nurodyta naudota literatūra.
- Po straipsnio pavadinimu nurodomi autoriaus (ar autorių) vardai ir pavardės, įstaiga, kuriai jis (ji) atstovauja, elektroninio pašto adresas(-ai) .
- Straipsnis pradedamas trumpa anotacija (ne daugiau kaip 200 žodžių).
- Po lietuvių kalba parašyto straipsnio pateikiama santrauka (ne daugiau kaip 200 žodžių) anglų, prancūzų ar vokiečių kalba.
- Jeigu straipsnis parašytas anglų kalba, jo pabaigoje pateikiama santrauka (ne daugiau kaip 200 žodžių), kuri bus išversta į lietuvių kalbą.
- Jeigu straipsnis parašytas prancūzų, rusų ar vokiečių kalba, jo pabaigoje pateikiama santrauka (ne daugiau kaip 200 žodžių) anglų ir (arba) lietuvių kalba.
- Prieš santraukos tekstą būtina nurodyti straipsnio pavadinimą ir autoriaus (autorių) vardus ir pavardes.
- Straipsnio tekstas redakcijai pristatomas elektroninėje laikmenoje, surinktas 12 punktų *Times New Roman* šriftu, 1,5 eilutės intervalu. Puslapiai numeruojami dešinėje puslapio pusėje, apačioje. Citatos ne straipsnio kalba rašomos pasviruoju šriftu ir kabutėse. Visos citatos turėtų būti išverstos, vertimo tekstas ir citatos straipsnio kalba rašomos kabutėse. Visi straipsnyje pateikiami pavyzdžiai numeruojami iš eilės. Išnašose rašomos tik pastabos. Visos straipsnio išnašos numeruojamos iš eilės.
- Nuorodos tekste rašomos skliausteliuose nurodant autoriaus pavardę ir cituojamo leidinio metus; prireikus po metų rašomas kablelis ir nurodomas puslapis, iš kurio cituojama, pvz., (Müller 1990, 19–29) arba (Müller 1990, 74; Bartlomiejczyk 2006). Nelotyniška abėcėle (kirilica ir kt.) rašomos pavardės ir pavadinimai transliteruojami. Cituojamos literatūros sąrašas straipsnio pabaigoje parengiamas pagal toliau pateikiamą pavyzdį:

Gaivenis K. 2002. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: LKI leidykla.

Müller C. 1990. *Metaphors Dead and Alive, Sleeping and Waking. A Dynamic View*. Chicago/London: University of Chicago Press.

Bartlomiejczyk M. 2006. Strategies of Simultaneous Interpreting and Directionality. *Interpreting* 8 (2), 149–174.

Moser B. 1978. Simultaneous Interpretation: A Hypothetical Model and Its Practical Application. *Language, Interpretation and Communication*, eds. Gerver D., Sinaiko H. W. New York: Plenum Press, 353–368.

Gerver D., Sinaiko H. W., eds. 1978. *Language, Interpretation and Communication*. New York: Plenum Press.

- Straipsnį skaito du recenzentai.

GUIDELINES FOR PUBLICATION IN THE JOURNAL *VERTIMO STUDIJS* ('TRANSLATION STUDIES')

- We accept articles written in English, German, French, Russian, and Lithuanian.
- **Full-length papers (not more than 30,000 characters)** submitted for publication should contain the following: aim/purpose, review of previous research on the subject, research findings/results (evaluated and validated), evidence (documented), conclusions, and references.
- The name(s) of the author(s), affiliation(s), e-mail address(es) should be given below the title of the article.
- The article should begin with an abstract of the article (up to 200 words).
- A paper written in Lithuanian should be followed by a summary (up to 200 words) in English, French or German.
- A paper written in English should be followed by a summary (up to 200 words) which will be translated into Lithuanian.
- A paper written in German, French or Russian should be followed by a summary (up to 200 words) in English and/or Lithuanian.
- The text of the summary should be preceded by the name(s) of the author(s) and the title of the paper.
- The text of the article should be 1.5 lines-spaced, font size 12 points (Times New Roman), pages are to be numbered on the right-hand side at the bottom of the page. Quoted forms of other than the language of the article should be set in italics and in quotation marks. All the quotations should be translated into the language of the article, the translated text and quotations in the language of the article should be written in quotation marks. All examples should be numbered throughout the paper. Footnotes are for notes only and should be numbered consecutively throughout the text.
- References in the body of the text should be given in parentheses, with the last name of the author followed by the year of publication and, where relevant, page(s) cited, e.g.: (Müller 1990, 19–29) or (Müller 1990, 74; Bartłomiejczyk 2006). Names and titles written in non-Roman alphabets should be transliterated into Roman script. A list of references at the end of the text should follow the model below, e.g.:

Gaivenis K. 2002. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: LKI leidykla.

Müller C. 1990. *Metaphors Dead and Alive, Sleeping and Waking. A Dynamic View*. Chicago/London: University of Chicago Press.

Bartłomiejczyk M. 2006. Strategies of Simultaneous Interpreting and Directionality. *Interpreting* 8 (2), 149–174.

Moser B. 1978. Simultaneous Interpretation: A Hypothetical Model and Its Practical Application. *Language, Interpretation and Communication*, eds. Gerver D., Sinaiko H. W. New York: Plenum Press, 353–368.

Gerver D., Sinaiko H. W., eds. 1978. *Language, Interpretation and Communication*. New York: Plenum Press.

- The articles will be reviewed by two reviewers.

VERTIMO STUDIJOS

Mokslo darbai

3

Tiražas 120 egz.

Už straipsnių turinį atsako autoriai
Maketavo ir spausdino UAB „Lodvila“
Sėlių g. 3A, LT-08125 Vilnius

